

AZ ÁLLAM SEMLEGESSÉGE*

ÚJABB NEKIFUTÁS

A demokrácia hívei többnyire egyetértenek abban, hogy az állam nem kényszeríthet rá a polgáira olyan életvitelt, amely ellentétes a saját felfogásával. Széles körű egyetértés övezi azt az állítást is, mely szerint az állami aktusok igazolása nem nyugodhat szent könyveken. E tételeket gyakran úgy fogalmazzák át, hogy az állam semleges kell legyen a jó élet kérdéseiben, vagy hogy az állami aktusok igazolása semleges kell legyen az alapvető meggyőződések vitájában. De hozzáad-e bármi lényegeset a „semleges” szó az eredeti megfogalmazáshoz? Összeköti-e valamiféle közös elv – az állam semlegességének elve – a közös kifejezés segítségével átfogalmazott megállapításokat? Ha a válasz igenlő, miben állnak a semlegességi elv normatív következményei? Mi az alapja? Melyek azok a dolgok, amelyek tekintetében az elv hatálya alá tartozó aktusoknak semlegeseknek kell lenniük? E kérdések megválaszolásához a *semlegesség elméletére* van szükség.

A semlegesség elméletének természetes otthona a liberális hagyomány. A liberalizmus kezdettől fogva hajlott a semlegességi elv helyeslésére. Ám az elmélet rendszeres kifejtése az 1970-es, 80-as évekig várattott magára, amikor John Rawls és mások újrafogalmazták a liberális politikai filozófia alapjait.¹

Miközben néhány konkrét semlegességi ítélet széles körben elfogadottá vált, a semlegesség liberális tana éles kritikái reakciókat váltott ki. A kritikusok egy része a semlegességi elvet annak bizonyítékaként utasította el, hogy az egyén, a társadalom és a politika liberális felfogása alapvetően elhibázott.² Mások azért támadták az elvet, mert ez szerintük a liberalizmus valódi mondandójának félreértelmezésén alapul.³ A vita az elmúlt évtizedben alábbhagyott, anélkül azonban, hogy valamiféle irányadó felfogás fe-

lülkerekedett volna. Az állam semlegessége továbbra is megosztja a politikai elmélet művelőit. Tanulmányom áttekinti a semlegességi elmélet főbb tételeit, és megkísérli feltárni a köztük lévő összefüggéseket. Megvizsgálja az elmélettel szembeni főbb ellenvetéseket, és javaslatot tesz az eredeti elmélet revíziójára, mely az elgondolást védhetővé teszi.

I.

ELŐZETES MEGÁLLAPÍTÁSOK

A semlegesség sajátosképpen politikai elv. A személyes morál nem kötelezi a hatálya alatt állókat (az egyéneket) semleges magatartásra abban az értelemben, ahogyan a politikai morál semleges magatartásra kötelezi a hatálya alatt állókat (az államot, illetve az állami tisztségek betöltőit, amikor hivatalos minőségükben járnak el). Így például a személyes morál nem tiltja, hogy segítsünk valakit vállalkozásának kivitelezésében, ha azt értékesnek tartjuk, miközben megtagadjuk a segítséget olyan vállalkozásoktól, amelyeket nem értékelünk.

A semlegesség viszonylagos attribútum. Valamely cselekedet mindig két (vagy több) dolog – mondjuk X és Y – viszonyában semleges. De mi mindenre vonatkozhat X és Y? Annyit máris leszögezhetünk, hogy nem akármire. Először is, ha akármire vonatkozhatna, akkor a semlegességi elv önmagára is vonatkoztatható lenne. Elvárná tehát, hogy az állam legyen semleges abban a kérdésben, hogy eleget tegyen-e a semlegességi elvnek vagy ne tegyen neki eleget. Ez önellentmondásos követelmény volna.

Másodszor, a semlegesség nem az egyedüli elv, amelyet az államoknak ki kell elégíteniük. Az ál-

* Az itt következő tanulmány, amelyet az Oxford Encyclopedia of Constitutional Law számára írtam, *Az állam semlegessége* című, 1997-ben az Atlantisz Kiadónál megjelent könyvem címadó fejezetének gondolatait folytatja. Két tekintetben tér el attól a munkától: fogalmi megkülönböztetései – reményeim szerint – pontosabbak, megközelítése pedig általánosabb. 2011 tavaszán megvitatta a berlini Humboldt Egyetem Jog és vallás kollokviuma, valamint a budapesti Közép-európai Egyetem Jogi, Politikai és Morálfilozófiai Olvasóköre. Köszönettel tartozom a résztvevőknek, különösen Mattias Kummnak, Christoph Möllersnek, Miklósi Zoltánnak és Andrés Molesnek értékes észrevételeikért. Külön köszönet illeti Samuel Schefflert azért a rendkívül termékeny beszélgetésért, amelyet 2010 őszén a New York-i Egyetemen folytatunk a VII. szakasz témájáról.

lam magatartását korlátozó normatív elveknek azonban összhangban kell lenniük egymással; nem szabad előfordulnia, hogy az egyik teljesítése kizárja egy másik teljesítését. Ha azonban a semlegességi elv hatálya kiterjedne a többi érvényes politikai elvre, akkor kizárná a teljesítésüket. Előírná például az államnak, hogy egyaránt legyen semleges az egyenlő bánásmód elve és ennek az elvnek a tagadása iránt.

De vajon ezen túl minden másra kiterjed-e a semlegességi elv? Ez nem fenyegetné a konzisztenciáját, viszont így annyira sokat markolna, hogy az előírásait lehetetlen volna megindokolni. Olyan elméletre van szükség tehát, amely a semlegesség hiányát meghatározott, specifikus vonatkozásokban kifogásolja.

A kérdés ilyenformán úgy szól, hogy milyen esetekben kifogásolható a semlegesség hiánya.

További kérdés, hogy milyen tekintetben vár el semlegességet az állami aktusoktól a semlegességi elv. Az egyik lehetőség, hogy *következményeik* semlegességét kívánja meg, a másik, hogy *indokolásuk* vonatkozásában kíván tőlük semlegességet. Egy jogszabály akkor semleges a következmények terén X és Y iránt, ha nincs hatással X és Y relatív helyzetére, az indokok terén pedig akkor, ha az indoklásban nem játszik szerepet X és Y rangsorolása. Ám az így értelmezett semlegesség tarthatatlan követelmény. Sokan gondolják, hogy az olyan törvény, amely a vállaltan meleg identitású egyéneket kizárja a katonai szolgálatból, kifogásolhatóan nem semleges. Most tételezzük fel, hogy a katonák szexuális orientációja iránti semlegesség érdekében visszavonják a tilalmat. Ennek következtében előre látható módon megváltozik a heteroszexuális és homoszexuális katonák aránya, és így a törvényt módosítás megsérti a következmények semlegességét. Ez azonban mellette szólna, nem ellene.

Milyen indokokra vonatkozik az indokolás semlegessége? Elvben kétféle indokra vonatkozhat: egyfelől arra, amelyet a törvényjavaslat betérjesztője ad elő, illetve amely a javaslat vitájában kibontakozik, másfelől a lehető legjobb indokolásra, amelyet a törvény mellett föl lehetne hozni. Az előző esetben az *szándék semlegességéről*, a második esetben az *igazolás semlegességéről* szokás beszélni. A szándék semlegessége azt jelenti, hogy valamely törvényt vagy közpolitikai programot, amely nem egyformán előnyös A és B számára, nem azzal a szándékkal hoznak meg, hogy az A és a B meggyőződéseire vagy életmódjukra vonatkozó értékítéletek alapján osszák el az előnyöket és hátrányokat. Ezzel szemben az igazolás semlegességéről beszélünk, amikor valamely törvény vagy közpolitikai program, amely nem egyformán előnyös A és B számára, kielégítően iga-

zolható az A és B meggyőződéseiről vagy életmódjáról alkotott értékítéletekre hivatkozva.

A törvényt megszavazó képviselők tényleges szándéka többnyire nehezen kikövetkeztethető, és nem létezik egyetlen kitüntetett szabály, amely a sok-sok képviselői szándékot valamilyen egyedül lehetséges kollektív szándékká összegezné. Ráadásul az, hogy egy törvény mögöttes szándéka nem felel meg a semlegességi elvnek, nem okvetlenül kompromittálja a törvényt, ha adható számára semleges igazolás. Ezért a semlegességi elv által megkövetelt semlegességet az igazolás semlegességével szokás azonosítani.⁴

Ez többnyire rendben is van; ám a jogalkotói szándék semlegességének hiánya olykor abban az esetben is kifogásolhatóvá teszi a törvényt, ha meggyőző, semleges igazolás adható neki. Így például előfordul, hogy egy törvény, amelynek a rendelkező része semleges módon igazolható, preambulumban bántóan nem semleges kijelentéseket tesz. Az ilyen helyzetek kezelésének egyik lehetséges módja, hogy az alkotmányos vizsgálatra felhatalmazott testület ugyan nem semmisíti meg a törvényt, ám arra utasítja az alsóbb bíróságokat, hogy a preambulomot hagyják figyelmen kívül.

Végül néhány szót a semlegességi elv *elméleti státuszáról*. Némelyek alapvető princípiumnak tekintik a semlegességi elvet, olyan princípiumnak tehát, amely más elveket megalapoz, maga viszont nem feltételez még alapvetőbb elveket. Bruce Ackerman szerint például az igazságosság elveit a polgárok közti párbeszéd generálja; ám a dialógus csak akkor vezethet tartalmas és erkölcsileg vállalható elvekhez, ha a megengedett érvek köre korlátozott, s a korlátot a semlegesség követelménye állítja fel.⁵ Így tehát a legitim államokat a semlegességi korlát kötelezi el az egyenlőség, a tolerancia és az egyéni jogok egy bizonyos felfogása mellett. Ronald Dworkin ezzel szemben azt állítja, hogy a semlegesség elve származtatott elv; arra az alapvetőbb elvre támaszkodik, mely szerint az államoknak minden polgárukat egyenlő személyként kell kezelniük.⁶

A semlegesség végső princípium rangjára emelése zavaró következményekkel jár. Fölbreszti a gyanút, hogy a semlegesség eszméje olyan embereknek való, akiknek nincsenek meggyőződéseik. S ráadásul kiüresíti a semlegesség fogalmát, megfosztja az eszközöktől, amelyek segítségével értelmes különbség tehető a megengedhető és a kifogásolható módon nem semleges állami aktusok között.

A jelen tanulmány a semlegességi elvet származtatott elvként kezeli. Kiinduló normatív feltevése szerint a semlegességi elv a polgárok alapvető morális egyenlőségének tételén nyugszik, azon-

a tézisen tehát, hogy az államnak minden polgára iránt egyenlő tiszteletet és figyelmet kell tanúsítania: mind abban, ahogyan bánik velük, mind pedig abban, ahogyan beszél róluk és hozzájuk. Feltételezi továbbá mint általános tapasztalati adottságot, hogy a modern demokráciák polgárait mélyreható, széles körű és elhúzódó világnézeti, életfelfogásbeli nézetkülönbségek osztják meg. E nézetkülönbségek mélyreható voltán azt értem, hogy végső – vallási, metafizikai, episztemológiai, erkölcsi, életfelfogásbeli – meggyőződésekre vonatkoznak.

A semlegesség liberális koncepciója, ahogyan azt az 1970-es és 80-as években kidolgozták, egy kétágú elvet állít fel. Egyik ága az a tétel, mely szerint bármely állami aktus kifogásolhatóan nem semleges, ha állampolgárok közt világnézetükről vagy életfelfogásukról alkotott (kontroverzális) értékítéletek alapján tesz különbséget. A másik ágat alkotó tétel úgy hangzik, hogy valamely állami aktus kifogásolhatóan nem semleges, ha tényleges indoklása vagy lehetséges igazolása olyan érvekre hagyatkozik, amelyek helytálló voltát nem mindenkinek kell elfogadnia.

A II. és III. szakasz ezt a két követelményt tárgyalja. A IV. szakasz a semlegesség liberális koncepciója ellen felhozott főbb kifogásokat mutatja be. Az V. és VI. szakasz a semlegességi elv továbbfejlesztését javasolja, a felmerült kifogásokra válaszul. A VII. szakasz a vallási semlegesség speciális kérdésével foglalkozik.

II. SEMLEGESSÉG MINT DISZKRIMINÁCIÓMENTESSÉG

A semlegességi elv liberális képviselői hajlamosak azonosítani a kifogásolhatóan nem semleges állami aktusok paradigmáját azzal az esettel, amikor az állam valamilyen meghatározott életvitelre kényszeríti polgárait azon az alapon, hogy az értékesebb, mint amelyet maguktól folytatnak. Ám amikor azt próbálják elmagyarázni, hogy miért megengedhetetlen mások életét kényszer útján jobbítani, akkor nem a semlegességhez, hanem valamilyen más elvhez nyúlnak vissza. A kényszer elfogadhatatlan eszköz a másik ember életének jobbá tételére, érvel Ronald Dworkin, mivel „nem lehet valakinek az életén jobbítani szembeszállva az illető meggyőződésével, mely szerint az, amire rákényszerítik, nem jó”.⁷ Ez az érv az ellen emel kifogást, hogy olyan életvitelre kényszerítsünk embereket, amelyet ők maguk nem tartanak jónak. Ezt nevezzük paternalizmusnak. Másutt azonban Dworkin egy másik értelme-

zést javasol a semlegesség számára: „Az embereknek joguk van ahhoz, hogy ne szenvedjenek hátrányt a társadalmi javak és lehetőségek elosztásában – beleértve a büntetőjog által nekik megengedett szabadságjogokat – azon az alapon, hogy az állami tisztviselők vagy polgártársaik vélekedése szerint alávaló vagy téves az érintettek saját felfogása arról, hogy mi a jó életvitel a maguk számára.”⁸ Az állam e felfogás szerint akkor cselekszik kifogásolhatóan nem semleges módon, amikor pusztán az életmódjukról alkotott ítélet alapján sújt hátránnyal embereket. A hátrány természetesen oly módon is előállhat, hogy kényszer alkalmazva leszűkítik az érintettek előtt álló lehetőségeket, de a kényszer nem szükséges feltétele az így felfogott hátrányokozásnak. Ebben az értelmezésben a semlegességi elv azt követeli az államtól, hogy senkit ne részesítsen sem előnyben, sem hátrányban pusztán azon az alapon, hogy hivatalos rangra emeli a jó élet valamilyen felfogását. Ez egy sajátos diszkriminációellenes elv, olyan elv tehát, amely a hátrányos megkülönböztetés egy bizonyos típusát tiltja.

Összehasonlításként vegyük szemügyre a faji megkülönböztetést. A faji hovatartozás nem szolgálhat értékítélet alapjául. Amikor tehát vélt vagy valós faji jellegzetességek alapján megkonstruált társadalmi csoportok tagjai közt tesznek különbséget csoport-hovatartozásuk alapján, a megkülönböztetés vagy önkényes, azaz minden alapot nélkülöz, vagy pedig előítéleten alapul. Más természetű a probléma, ha valakit vallási felfogása miatt részesítenek előnyben vagy hátrányban. A vallásos hit, a vallással szembeni attitűd – a faji hovatartozástól eltérően – nem olyasmi, ami ne lehetne értékítélet tárgya. Az ilyen értékítélet is lehet előítéletes, persze. De nem elkerülhetetlenül az. A semlegességi elv nem feltételezi, hogy a hivatalos értékítélet előítéletes; ha előítéletes, akkor további problémával van dolgunk. A semlegességi elv akkor is kifogásolja a hátrányos megkülönböztetést, ha a hátránnyal sújtott ember vallásos attitűdje vagy életvezetése valóban értéktelen. Mi a rossz az ilyen hátrányokozásban?

Közelítsünk a kérdéshez onnan, hogy mi a rossz a paternalista intézkedésekben. A paternalizmus az a baj, hogy elbitorolja az egyén jogát és felelősségét, hogy ő maga döntse el, mit kezd az életével. A nem semleges intézkedések bizonyos értelemben ugyanezt a jogot és felelősséget vonják el, bár az összefüggés itt némileg bonyolultabb. Ha mindenkinek a saját elképzelése szerint alakíthatja életét, akkor céljai megvalósításának árát a többi ember választásai fogják rögzíteni. Tegyük fel például, hogy legfőbb célom egy hatalmas templomot emelni az istenem tiszteletére. Minél több ember osztja ugyanezt

a célt, annál kevesebbe fog nekem kerülni a megvalósulása, és fordítva: minél kevesebben osztoznak a célomban, annál többbe kerül nekem. Ha a vallási közösségem létszáma egy bizonyos kritikus szint alá csökken, akkor az ár megfizethetlenné válik. Általánosan fogalmazva: amíg az emberek szabadon választhatják meg életmódjukat, terveiket és vállalkozásaikat, az egyén preferált tevékenységeinek ára mások döntéseinek függvényében változik.

Tegyük fel, hogy az emberek preferenciái súlyosan igazságtalan erőforrás-eloszlás körülményei közt formálódnak, vagy hogy alakulásukat kényszer, illetve manipuláció befolyásolja. Ilyen helyzetekben igazolható lehet az állami beavatkozás, feltéve, hogy célja az igazságosabb elosztás felé való elmozdulás vagy a kényszer és manipuláció kiküszöbölése. Az olyan beavatkozás viszont, amelynek az értékesnek ítélt életprogramok megvalósítására való ösztönzés vagy a kevésbé értékesnek ítélt életprogramoktól való eltántorítás célja ad értelmet, nem igazolható, mert eltéríti a személyes életvezetés költségeit attól, amilyenek akkor lennének, ha – igazságos viszonyok közt hozott – autonóm döntések következményeként állnának elő. Tegyük fel, hogy az állam úgy dönt, részt vállal a templomépítés költségeiből, mert isten imádása a jó élet alapvető összetevői közé tartozik. Ily módon a terhek egy részét áthárítja azokról, akik akarják a templomot, azokra, akik nem akarják, de adófizetőként hozzá kell járulniuk, megsértve ezzel az egyenlő bánásmód elvét – vagy az elvnek azt a komponensét, amely szerint az államnak mindenkivel az önálló életvezetéshez fűződő jogát és felelősségét tiszteletben tartva kell bántania, vagy azt a komponensét, amely szerint intézkedései meghozatalakor mindenki érdekeit egyenlő figyelemmel kell mérlegelnie, vagy pedig mindkettőt egyszerre.

A semlegességi elv hatálya egyszerre tágabb és szűkebb, mint az antipaternalista elv. Tágabb, mivel olyan állami aktusokra is kiterjed, amelyek anélkül okoznak hátrányt valakinek, hogy kényszer alkalmazásával szorítanak meg választási lehetőségeiket. Szűkebb, mert az államra, illetve az államon keresztül cselekvő politikai közösségre korlátozódik, míg az antipaternalista elv hatóköre nemcsak a politikai morálra terjed ki, hanem a személyes erkölcsre is. Dworkin megfogalmazása szerint „*senki sem* teheti jobbá mások életét oly módon, hogy akaratauk és meggyőződésük ellenére viselkedésük megváltoztatására kényszeríti őket”.⁹ Ez olyasvalami tehát, amit magánszemélyként sem tehetünk meg. Magánszemélyként azonban megtehetjük, hogy támogatunk valamilyen értékes vállalkozást, míg egy másikat nem részesítünk támogatásban, csak mert az előbbit

értékeljük, az utóbbit pedig nem. És nem kell zavarba ejtsen, hogy ezáltal – ha mégoly csekély mértékben is – befolyásoljuk a különböző személyes programok relatív költségeinek alakulását.

III. SEMLEGESSÉG MINT KÖZÖS ALAPOK

Az állam semlegességéről zajló vita kereteit John Rawls nagy hatású művei, *Az igazságosság elmélete* és a *Politikai liberalizmus* jelölik ki, bár maga a kifejezés *Az igazságosság elmélete*-ben egyáltalán nem jelenik meg, és a *Politikai liberalizmus*-ban is csak elvétve bukkan fel.

Az igazságosság elmélete a semlegesség mint diszkriminációmentesség felfogását rögzíti. Hangsúlyozza, hogy „[a]z igazságosság elvei minden olyan személyre kiterjednek, aki racionális életprogramot alkot, bármi legyen is annak tartalma”.¹⁰ Ezek az elvek az általános használatú „elsődleges javak” elosztását szabályozzák, az egyénekre bízva, hogy – az elsődleges javakból való igazságos részesedésük korlátai közt – kialakítsák, módosítsák és megvalósítsák személyes életprogramjukat. Az igazságosság elvei „nem tartalmazzák az egyéni célok értékalapú rangsorolását”,¹¹ és nem köteleződnek el konkrét életprogramok vagy a jóra vonatkozó felfogások mellett.¹² Amiből egyenesen következik, hogy az államnak senkit nem szabad hátrányba hoznia pusztán az illető életfelfogásáról alkotott értékítélet alapján. Ily módon értelmezve a semlegességi elv azt követeli az államtól, hogy a jó életről alkotott elgondolások versenyében legyen semleges.

A *Politikai liberalizmus* két további fontos megfontolással egészíti ki ezt az értelmezést. Először is megkülönbözteti a méltányos és ésszerű gondolkodású emberek közt is óhatatlanul előálló nézetkülönbségeket azoktól a nézetkülönbségektől, amelyek abból származnak, hogy valamelyik – vagy akár az összes – fél gondolkodása híján van a belátásra való készségnek, ideértve az arányérzéklet akár a személyes kockázatvállalás terén, akár abban, hogy mekkora terheket kívánunk másokra hárítani saját céljaink követése során, a hajlandóságot, hogy tetteinket mindazok számára igazoljuk, akik a következményeket viselni kényszerülnek, annak felismerését, hogy az igazolás során nem mindig tudunk kényszerítő erővel érvelni álláspontunk mellett, valamint az általunk helytelenített életfelfogások és életvezetési módok iránti toleranciát.¹³ Azokat a nézetkülönbségeket, amelyek belátási készséggel bíró emberek közt is óhatatlanul létrejönnek és tartósan fennma-

radnak, Rawls nyomán *jóhiszemű nézetkülönbségeknek* fogom nevezni.¹⁴ A *Politikai liberalizmus* azon életfelfogások között kívánja meg a diszkriminációmentességként értelmezett semlegességet, amelyek jóhiszemű nézetkülönbségek tárgyai. Felkínál egy nyílt végű listát a „belátással bíró emberek közti nézeteltérések” forrásairól (ezeket az *ítéletalkotás nehézségeinek*¹⁵ nevezi): a vitás ügyekre vonatkozó bizonyítékok nehezen értékelhetők; még ha egyetértés volna is abban, hogy egy adott ügy megítélése szempontjából milyen megfontolások relevánsak, abban már nincs egyetértés, hogy ezek milyen súllyal esnek a latba; fogalmaink általában, és különösen az erkölcsi fogalmaink, bizonytalan körvonalúak és úgynevezett nehéz eseteket generálnak.¹⁶

Másodszor, a *Politikai liberalizmus* szerint valamely állami aktus – akár maga után vonja az előnyök és hátrányok egyenlőtlen elosztását, akár nem – kifogásolható, ha igazolása olyan indokokon alapul, amelyekről nem mondható el, hogy ha valakiben megvan a belátásra való készség, akkor el kell fogadnia közös alapnak. Az ilyen igazolás ugyanis megsérti azt, amit a legitimitáció liberális elvének nevezhetünk. Ez az elv a következőket mondja ki: senkit nem lehet alávetni az állam kényszerítő hatalmának, ha nem igazolják számára az állam kényszeralkalmazási igényét. Ahhoz, hogy egy állam legitim kényszermonopóliummal rendelkezzen, nem elegendő, hogy igaz megfontolások szóljanak a kényszer alkalmazására és monopolizálására támasztott igény mellett. Ezeknek az érveknek mindenki számára elfogadhatóknak kell lenniük, aki kényszerítő hatalmának alá van vetve. A tény, hogy az állampolgárok sokaságát szinte mindenre kiterjedő, mély nézetkülönbségek osztják meg, komoly nehézség elé állítja azokat, akik a legitimitáció liberális elvét elfogadják. A kényszermonopóliumra támasztott igény ugyanis csak akkor igazolható valaki számára, ha az illető osztja az igazolást megalapozó indokokat: ha tehát az igazolás közös alapokon nyugszik.¹⁷ Ha viszont az alapul szolgáló indokok mélyen megosztják a feleket, akkor a közös alapok feltétele nem teljesül.

A *Politikai liberalizmus* úgy kívánja kezelni ezt a nehézséget, hogy különbséget tesz szorosan vett „politikai elgondolások” és „átfogó doktrínák” között. E megkülönböztetés értelmében valamely doktrína akkor számít többé-kevésbé átfogónak, ha a politikán túli világnézeti kérdésekre vonatkozó feltételezéseket tartalmaz: olyan feltételezéseket, amelyek a teológia, a metafizika, az episztemológia, a személyes morál, az életvezetés etikája körébe tartoznak. Ezzel szemben szoros értelemben politikai jellegű valamely elgondolás, ha tárgya nem terjed túl a társadalom alapstruktúráján – mindenekelezt kény-

szert alkalmazó intézményein.¹⁸ Az átfogó doktrínák általában a belátásra való készséggel bíró emberek közt is mély nézetkülönbségeket váltanak ki. Ám a szűken értelmezett politikai indokok kapcsán a *Politikai liberalizmus* szerint elvárható, hogy felelősen álljanak a belátásra való készséggel bíró emberek jóhiszemű vitáinak. Az állami aktusok indokolása ezek szerint akkor felel meg a legitimitás liberális elvének, ha az átfogó doktrínák vitáiban semlegesnek bizonyul, és kizárólag szűken vett politikai megfontolásokkal operál. De ha a liberalizmus ebben az értelemben is semlegességet követel az államtól, akkor *magát e követelményt* is képesnek kell lennie semleges módon igazolni. Maga a semlegességi követelmény is meg kell feleljen a normának, amelyet a többi követelménnyel szemben állít fel: olyan alapokon kell nyugodnia, amelyeket senki nem vethet el, ha rendelkezik a belátásra való készséggel.

Mi következik ebből? A liberalizmust hagyományosan átfogó doktrínaként tartják számon; politikai alapvetései az egyéni autonómiáról, valamint az emberi önmegvalósításról alkotott etikai elgondolásokra támaszkodnak. Az „átfogó liberalizmus” azonban – mint minden átfogó doktrína – kontroverzális felfogás, s így nem tud eleget tenni a legitimitáció liberális elvének. Ezért a legitimitáció liberális elve csak úgy teljesülhet, vonja le Rawls a konklúziót, ha a liberalizmus feladja azt az igényét, hogy a jó élet etikájára is kiterjedő – „átfogó” – doktrínát nyújtson és szűken vett politikai elgondolásként határozza meg magát. Vagy önmagára is alkalmazza az átfogó doktrínákkal szembeni semlegesség elvét, vagy egy lesz a „szektárius tanok” sorában. Félre kell tennie politikai elveinek metafizikai, episztemológiai, etikai stb., alapjait; felfogásának igazolása során semmi másra nem hivatkozhat, mint „a demokratikus társadalom nyilvános politikai kultúrájában gyökerező vélekedésekre.”¹⁹ Innen az elnevezés: „politikai liberalizmus.” Rawls reményei szerint a politikai liberalizmus különleges pozíciót foglalhat el a szabadságelvű, alkotmányos demokráciákban virágzó „átfogó doktrínákhoz” képest: fölébe emelkedhet a versengésüknek, lehetővé téve, hogy a polgárok – miközben rivális életfelfogások, vallási, világnézeti meggyőződések osztják meg őket – kölcsönös tiszteletben éljenek együtt.

Fentebb azt írtam: ahhoz, hogy egy állam legitim kényszermonopóliummal rendelkezzen, nem elegendő, hogy igaz megfontolások szóljanak a kényszer alkalmazására és monopolizálására támasztott igény mellett. Rawls valójában többet kíván mondani ennél. Szerinte az igazság nem csupán nem elégséges, nem is szükséges feltétele a politikai legitimitációnak. Az igazság kérdése maga is megoszt: sokan vélik

ügy – belátási készséggel bíró emberek –, hogy semmilyen állítás, még többen, hogy semmilyen normatív elv vagy értékítélet nem lehet igaz. Az igazsággal szembeni szkepticizmus cáfolata tehát nem tarthat az állami kényszermonopólium igazolásának feltételei közé. A politikai liberalizmus nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy a helyesen berendezett társadalom igaz elmélete; csupán arra szabad törekednie, hogy az igazságos együttműködés feltételeit kereső egyének megegyezhessenek az elveiben. Rawls kifejezésével élve: „a politikai elmélet megvan az igazságra vonatkozó elképzelés nélkül”.²⁰

Összegezve: a *Politikai liberalizmus* szerint az egyenlő bánásmód követelményéből egy kétágú semlegességi elv következik. Egyik ága az a norma, amely megtiltja az államnak, hogy polgárai közt meggyőződéseik és életfelfogásuk alapján tetszőleg különbséget. Másik ága azon a megfontoláson nyugszik, mely szerint az állami aktusok igazolásának közös alapokra kell épülnie: mivel az átfogó doktrínák nem szolgálhatnak közös alap gyanánt, ezért – így Rawls – vitáinkban az igazolásnak semlegesnek kell lennie.

A két semlegességi követelmény tartománya más és más. A semlegesség mint diszkriminációmentesség arra vonatkozik, hogy az állam hogyan *bánik* a polgáraival. A semlegesség mint közös alapok arra vonatkozik, hogy az állam hogyan *beszél* hozzánk, illetve róluk.

IV. ELLENVETÉSEK A SEMLEGESSÉG ELMÉLETÉVEL SZEMBEN

A semlegesség itt vázolt, liberális elgondolása hatalmas vitákat váltott ki. A fő ellenvetések két helyről érkeztek: a magukat kommunitáriusnak,²¹ valamint perfekcionista²² nevező kritikusoktól. E tanulmány céljai nem teszik szükségessé, hogy a vita történetében elmélyedjünk. Elegendő vázolnunk azokat a főbb érveket, amelyek elkerülhetetlenné teszik a semlegességi elv alapos újragondolását.

Nézzük először a semlegesség elvével mint a diszkrimináció egy sajátos válfaját tilalmazó elvvel szembeni legsúlyosabb ellenvetést. Emlékeztetőül: a semlegesség mint diszkriminációmentesség azt írja elő, hogy az állam senkit nem sújthat hátránnyal azon az alapon, hogy az illető meggyőződése, az életvezetésével kapcsolatos preferenciái helytelenek. Ez az előírás hallgatólagosan feltételezi, hogy az egyéni preferenciák a társadalmi interakcióktól függetlenül rögzültek: ők maguk nem, legföljebb a költségeik változnak, ha módosulnak a társadalmi

interakciók feltételei. Csak hogy az egyének nem a semmiből alakítják ki a jóról alkotott felfogásukat: társadalmi környezetükből, az ott burjánzó kulturális formákból és gyakorlatokból merítenek. Az interakciók feltételeiben bekövetkező változások módosítják a környezetet is; a környezet változásai pedig nem csak az egyéni célok megvalósításának költségeit módosítják: magukban a preferenciákban is változásokat okoznak. Ha az állam úgy dönt, hogy a kulturális környezet befolyásolásával elősegíti értékes preferenciák terjedését és értéktelen preferenciák visszaszorulását, s ha beavatkozásának következtében a preferenciák szerkezete valóban módosul, akkor egész egyszerűen értelmetlenség kijelenteni, hogy akinek a preferenciái mások voltak a beavatkozás előtt, mint az után, azt hátrány érte, mivel *korábbi* preferenciáinak kielégítése a *későbbi* helyzetben költségesebb volna, mint eredetileg volt.

Támadható volna a beavatkozás, persze, ha a preferenciák kényszer vagy manipuláció hatására változnának. Ám ez nem semlegesség alapú kritika volna. Ha viszont az állam csupán korábban nem elérhető kulturális opciókat bocsát polgárai rendelkezésére, autonóm belátásukra és döntésükre bízva, hogy módosítják-e preferenciáikat, akkor nem világos, hogy a semlegesség mint diszkriminációmentesség elve hogyan vonatkozhatna egyáltalán a változó preferenciákra és milyen alapon tilalmazná az állam lépéseit. Összegezve: erkölcsileg megengedett, hogy az állam olyan célok szolgálatába állítsa intézményeit, amelyeket Rawls perfekcionista²³ jellemez, azaz „a kiemelkedő emberi teljesítményeket [segítse elő] a kultúra különböző megnyilvánulási formáiban”.

Lássuk most a semlegesség mint közös alapok elgondolásával szembeni fő ellenvetést. Rawls javaslata, hogy a liberalizmus mindenféle átfogó doktrínától elválasztva határozza meg magát, arra a hallgatólagos feltételezésre épít, hogy a belátásra való készséggel felruházott emberek – jóllehet az „ítéletalkotás nehézségei” gátolják őket abban, hogy a politikán túli kérdésekben egyetértésre jussanak – az igazságosság politikai elveiben mégiscsak képesek megegyezni egymással. Ám az „ítéletalkotás nehézségei” (a bizonyítékok elégtelensége, a fogalmi határok elmosódottsága stb.), ahogyan ezeket Rawls körülírja, nincsenek az átfogó doktrínák sajátosságaihoz kötve. Ha a politikán túli kérdésekben szenvedélyes vitákra adnak alkalmat, akkor nem világos, miért ne adnának alkalmat szenvedélyes vitákra a politikai elvek mibenlétének és követelményeinek kérdéseiről is.²⁴

Első pillantásra úgy tűnhet föl, a *Politikai liberalizmus*nak van válasza erre az ellenvetésre. Az alkotmányos demokrácia biztosította szabadság egymás-

sal vitában álló átfogó doktrínák burjánzását teszi lehetővé, ám ami a politikai elveket illeti, e doktrínák – legalábbis azok, amelyeket a belátásra való készséggel felruházott emberek magukévé tehetnek – valamiféle közös álláspont felé konvergálhatnak. Ezt a jelenséget nevezi Rawls, elhíresült fordulatával, „átfedőleges konszenzusnak”.²⁵ Ha az átfedőleges konszenzus hipotézise helytálló, akkor a „ítéletalkotás nehézségei” nem okoznak megoldhatatlan nehézséget a politikai liberalizmusnak. Bár jóhiszemű nézetkülönbségek széles körben keletkeznek, a politikai alapelvek mentesek tőlük.

Ez az elgondolás, mint láttuk, feltételezi, hogy a politikai elvek tartalma (az átfedőleges konszenzus tárgya) könnyen és egyértelműen elválasztható a politikán túli, „átfogó” nézetektől (a mély véleménykülönbségek tárgyaitól). Csakhogy az elválaszthatóság feltételezése, úgy tűnik, figyelmen kívül hagyja, hogy a politikai alapelvek csak addig élveznek valamiféle konszenzust, amíg nagyon elvont szinten fogalmazzák meg őket. Nem merő történelmi esetlegesség, hogy a nagy, mértékadó alkotmányok alapjogi meghatározásai rendkívül absztraktak. Ez teszi lehetővé, hogy a polgárok egymást követő nemzedékei és egyazon időben élő sokaságaik közös alkotmány alatt éljenek, s azt valamennyien a sajátjuknak tekinthessék, dacára az őket megosztó mély nézetkülönbségeknek. Az absztrakció segítségével biztosított konszenzusnak azonban ára van. Az absztrakt elvek önmagukban nem nyújtanak egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy milyen válasz következik belőlük konkrét körülmények közt felmerülő konkrét kérdésekre. Ennek eldöntése értelmezést tesz szükségessé, az értelmezés munkája pedig nem végezhető el kiegészítő premisszák igénybe vétele nélkül. S honnan máshonnan vehetné e premisszákat az értelmező, mint azon további elvek köréből, amelyeket szintén helyesnek tart? Hisz az értelmezésnek – egyebek közt – épp azt kell megmutatnia, hogy a vizsgált elv jól illeszkedik a többi elv, norma és értékítélet rendszerébe, támogatást kap tőlük és támogatja őket. Mihelyt kezdetét veszi az absztrakt elvek értelmezése, a szűken vett politikai elmélet az „átfogó doktrínákból” merített kiegészítő premisszák sokaságát szippantja magába, rá van utalva ezekre, nélkülük nem működőképes.²⁶

Így hát a kísérlet, hogy a politikai liberalizmust valamilyen magasabb szintre, a versengő „átfogó doktrínák” fölé emeljék, nem lehet sikeres. A liberalizmus nem léphet föl azzal az igénnyel, hogy pártatlan döntőbíró legyen a számtalan „szektárius tan” vitájában. Politikai elmélete szükségképpen a vitatott tanok egyike. Viszont cserében nem kell – nem is szabad – feladnia álláspontját, mely szerint az er-

kölcsileg vállalható politikai berendezkedés igaz elmélete.²⁷

Ha mindez megállja a helyét, akkor a legitimitáció – és vele a semlegesség mint közös alapok – elve alapos módosításra szorul.

V.

MÉG EGYSZER A SEMLEGESSÉGRŐL MINT DISZKRIMINÁCIÓMENTESSÉGRŐL

A semlegesség mint diszkriminációmentesség elgondolásával szembeni fő ellenvetés úgy szól tehát, hogy az állam módosíthatja az egyéni életvezetés lehetőségterét – értékes lehetőségeket teremtve, háttérbe szorítva az értéktelen opciókat –, miközben senkit nem sújt hátrányokkal pusztán azon az alapon, hogy életfelfogása helytelen vagy rossz. Az ilyen, perfekcionista nézetű intézkedések, mint láttuk, azért kerülhetik ki az életvitel szerinti diszkrimináció csapdáját, mert az életfelfogások együtt változnak a társadalmi és kulturális környezetben végbemenő változásokkal.

A semlegesség mint diszkriminációmentesség elve, ahogyan azt korai képviselői nyomán összefoglaltuk, magában foglalja, hogy az állam perfekcionista célzatú intézkedései *mindig* elfogadhatatlanok. A vele szemben megfogalmazott ellenvetés viszont arra fut ki, hogy a perfekcionizmus önmagában *soha* nem elfogadhatatlan. Feltéve, hogy a kulturális környezet változásaira mindenki hasonlóan reagál, függetlenül a társadalmi háttér, a személyes képességek és hajlamok különbségeitől, a perfekcionista célzatú állami aktusok nem diszkriminatívak.

Ám ha ezt a – meglehetősen valószerűtlen – feltételezést elvetjük, a vélekedés, mely szerint a perfekcionizmus *soha* nem elfogadhatatlan, elveszti meggyőző erejét. Ha az emberek fogékonysága az új kulturális lehetőségek iránt személyes jellemzőik függvényében változik, akkor némelyek előnyben részesülnek, mások pedig hátrányt szenvednek el azon az alapon, hogy nem egyformán képesek magukévé tenni az állam kulturális értékrendjét. A semlegesség mint diszkriminációmentesség elve némi képp módosulva ugyan, de túléli a kritikát.

Igaz, a perfekcionizmus hívei is módosíthatnak álláspontjukon. Elismerhetik, hogy ha az állam a versengő életfelfogások valamelyikét kívánja mások rovására támogatni, akkor eljárása kifogásolható különbséget tesz a polgárok közt. Ám mindjárt hozzátéhetik, hogy a perfekcionista célzatú állami aktusok más, elvontabb célt is követhetnek. Nem azt a célt, hogy egy bizonyos életmódnak más életmó-

dokkal szemben előnyt biztosítsanak, hanem azt, hogy elősegítsék a tudatosabb, átgondoltabb választást a lehetőségek között (például oly módon, hogy az erkölcsant a közoktatás részévé teszik). Vagy azt a célt, hogy megóvják, esetleg gyarapítsák az általános kulturális környezet gazdagságát és összetettségét (például a művészet támogatása útján). Ha ilyen általánosabb célok vezérlik és igazolják őket, akkor a perfekcionista célzatú állami aktusok, jóllehet „a kiemelkedő emberi teljesítményeket [kívánják előmozdítani] a kultúra különböző megnyilvánulási formáiban”,²⁸ nem kifogásolható módon térnek el a semlegesség kívánalmától.

Ebben az átfogalmazásban az érvelés nem vonja maga után, hogy az állami perfekcionizmus *mindig megengedett*. Elfogadja a semlegesség mint diszkriminációmentesség követelményét, és elveti az olyan perfekcionista célzatú intézkedéseket, amelyek a versengő életfelfogások egyikét támogatják a többivel szemben. Tartalmazza viszont, hogy a perfekcionista célzatú intézkedések *nem mindig megengedhetetlenek*: összeegyeztethető a semlegesség mint diszkriminációmentesség követelményével, amikor a mögöttes cél abban áll, hogy a polgárok átgondolt döntéseket hozhassanak, s hogy gazdag és összetett kulturális környezetből választhassanak saját életprogramjuk megalkotásakor.²⁹

Am az érvelés még így újrafogalmazva is nehéz kérdésekre ütközik. Vessünk egy pillantást a művészetek állami támogatására. A művészeti ágak vagy formák önmagukban nem elfogultak az emberi élet egy bizonyos felfogásai mellett vagy ellen; kibontakozásuk inkább csak gazdagítja a nyelvet és a minták tárházát, melynek segítségével az egyének kialakítják saját életfelfogásukat. Igaz, csak egy kisebbség jár az operába, látogat kiállításokat vagy olvas regényt (többnyire a magasabban képzett és nagyobb jövedelmű emberek). De a művészetek felvirágzásának nem ők az egyedüli haszonélvezői. A „magas” kultúrát nem választja el kínai fal a „tömegkultúrától”: a „magas” kultúra idézeteket, toposzokat, stílárismeleket, metaforákat és sok minden mást nyújt a „tömegkultúrának”. Ha másképp nem, e közvetítések útján szinte mindenki merít belőle, aki a társadalom kultúrájának bármely szegmensével érintkezik.³⁰

Ez figyelemre méltó megfontolás. De ha elfogadjuk is, önmagában még biztosan nem elegendő a perfekcionizmus igazolásához. Hasonlítsuk össze az állami művészetpártolás gyakorlatát a könyvtárak digitalizálásának állami finanszírozásával. Az államok némelyike (például Hollandia) magára vállalta a nemzeti könyvtári állomány elektronikus adatbázisba való átültetésének költségeit. Ez a vállalkozás

hasonlít a művészetek támogatására: óvja a kulturális örökség gazdagságát, megkönnyíti a hozzáférést a kultúra egyszer már létrehozott javaihoz. A digitalizálási programok azonban nem válogatnak: a cél a teljes nyomtatott anyag rögzítése és hozzáférhetővé tétele, az egyes darabok tartalmától függetlenül. A művészetek anyagi támogatása viszont nem általában szól a művészi alkotásoknak. A kedvezményezettek mindig konkrét művészek vagy művek, s mivel a pénzügyi források korlátozottak, választani kell a pályázatok között. A fent összefoglalt érvelés szerint a választás nem kifogásolható módon tér el a semlegesség kívánalmától, ha azon és csakis azon alapul, hogy a versengő pályázatoktól mi várható a kulturális környezet általános gyarapodása szempontjából. Nem világos azonban, hogy e látszólag tartalomsemleges értékítélet hogyan választható el a versengő pályázatok tartalmi megítélésétől. Képzeli el, hogy egy színtársulat a *Hamlet* színre vitelehez pályázik anyagi forrásokért. Ha a bírálók úgy vélik, hogy az előadás a dráma eredeti értelmezését fogja nyújtani, innovatív kapcsolatot teremt Shakespeare műve és a jelen között, akkor nyilván azt gondolják, hogy megvalósulása hozzájárul a kulturális környezet általános gyarapodásához. De így gondolják-e akkor is, ha semmi efféle nem várnak tőle?

Ha viszont az egyik ítélet – amely arra vonatkozik, hogy mi várható valamely műalkotástól a kulturális környezet általános gazdagodása szempontjából – nem választható el a másiktól – amely az adott műalkotást érdemben értékeli –, akkor a kulturális környezet egészének gyarapítására irányuló perfekcionizmus nem különböztethető meg a versengő kulturális értékek valamelyikének támogatását célzó perfekcionizmustól. Miközben valamely döntés támogatói úgy vélik, hogy az semleges a szemben álló művészi áramlatok és tradíciók versenyében, ellenzői élhetnek a gyanúperrel, hogy a döntés a támogatásra kiszemelt alkotás szemlélete iránti elfogultságon alapul. Mindkét fél jóhiszeműen gondolhatja, hogy neki van igaza.³¹

Hol tartunk? Első lépésben beláttuk, hogy a semlegességi elv nem zárhat ki minden perfekcionista célzatú intézkedést, de a perfekcionista elv sem állíthatja, hogy minden perfekcionista célzatú intézkedés elfogadható. E felismerés magában foglalja, hogy szükség van valamilyen kritériumra, amely többé-kevésbé éles határt húz a tilalmas és a megengedett perfekcionista intézkedések közé. Csakhogy a következő lépésben arra jutottunk, hogy nem áll rendelkezésünkre és valószínűleg nem is alkotható ilyen kritérium. Újra kell gondolnunk a semlegességről mint diszkriminációmentességről alkotott elgondolást.

Azt javaslom, hogy a fenti megállapítások fényében vessünk még egy pillantást Rawls azon gondolatára, mely szerint az „ítéletalkotás nehézségei” olyan emberek közt is jóhiszemű – és ugyanakkor feloldhatatlan – nézetkülönbségekhez vezetnek, akikben pedig van készség a belátásra.

Ez az állítás két olvasatot tesz lehetővé. Értelmezhető úgy, hogy csak olyan nézetkülönbségekre vonatkozik, amelyek belátásra hajlamos emberek közt állnak elő. De úgy is értelmezhető, hogy minden olyan nézeteltérésre kiterjed, amely akkor sem volna feloldható, ha a felek kivétel nélkül hajlamosak volnának a belátásra – függetlenül attól, hogy az adott esetben valamennyien belátással és jóhiszeműen járnak-e el. A két olvasat egy fontos szempontból hasonlít egymásra, más tekintetben viszont alapvetően különböznek. Hasonlóságuk abban áll, hogy mindkettő feltételezi: az „ítéletalkotás nehézségei” útját állják az ésszerű konszenzus megteremtésének, s az elérhető episztémikus eszközök nem elégségesek e nehézségek leküzdéséhez. Különbségük lényege úgy foglalható össze, hogy mást és mást feltételeznek a vitában álló felek tényleges magatartásáról.

Az első olvasat szerint a felekben megvan a készség, hogy álláspontjukat a lehető legjobb érveléssel igyekezzenek alátámasztani és a lehető legkomolyabban mérlegre tegyék a másik fél ellenérveit. A második olvasat nem él ilyen erős feltételezéssel. Nyitva hagyja a lehetőséget, hogy valamelyik fél – vagy akár a vita összes résztvevője – híján legyen a belátásra való hajlandóságnak. A belátásra való hajlam hiánya különösen súlyos megítélés alá esik, ha olyanok magatartását jellemzi, akiknek hatalmukban áll mások számára kötelező előírásokat alkotni s azok betartását kikényszeríteni, hisz rájuk speciális igazolási teher nehezedik. Tegyük fel, hogy nincs és nem is érhető el ésszerű konszenzus arra vonatkozóan, hogy valamely állami aktus minden polgárral mint egyenlő személlyel bánik-e, egyenlő tisztelettel van-e méltóságuk iránt és egyenlő gondossággal veszi-e figyelembe érdekeiket. Ha a vitatott intézkedés kibocsátói, kikényszerítői és támogatói nem hajlandók azzal a jóhiszemű komolysággal részt venni a róla zajló nyilvános vitában, amely belátási készséggel rendelkező felektől elvárható, ez kételyeket ébreszt az álláspontjuk védelmében felhozott érvek iránt.

Alkalmazzuk most ezt a megállapítást a semlegesség mint diszkriminációmentesség elvére. Tegyük fel, valamely állami aktus támogatói és ellenzői nem értenek egyet abban a kérdésben, hogy az eleget tesz-e a semlegességi elvnek. Tegyük fel, vitájuk egy mélyebb nézetkülönbségen alapul, amelynek

tárgya az a kérdés, hogy a helyesen értelmezett semlegességi elv az adott esetben mit kíván meg. Tegyük fel végül, hogy a rendelkezésre álló episztémikus eszközök nem elégségesek a köztük lévő nézetkülönbség feloldásához, és tekintsük azt az esetet, amikor a vitás aktus védelmezői jóhiszemű kísérletet tesznek az elv kívánalmainak helyes azonosítására és az aktust az így kialakított értelmezéshez idomítják. Feltevésünk szerint nincs a kezükben döntő erejű bizonyíték, amely a szembenálló felet – ha van benne készség a belátásra – álláspontjuk elfogadására kényszeríti. Arról azonban kellő bizonyossággal szolgálunk, hogy értik és komolyan veszik: az állami aktus, amelyet védeni hivatottak, erkölcsi csorbát szenved, ha megsérti a semlegességi elvet. Ennél többet az adott körülmények között nem tehetnek azért, hogy a vitás aktus eleget tegyen a semlegességi elvben foglalt követelményeknek. Ellenlábásai jóhiszeműen gondolhatják, hogy az e követelményekről alkotott értelmezése téves. Ez azonban nem elegendő ahhoz, hogy kimondhassák: noha a kérdéses aktusról folyó vita nem dönthető el, az mégis eldönthető, hogy az aktus értelmi szerzői és kivitelezői megsértették az egyenlő bánásmód követelményét.

Tekintsünk most, a háttérfeltevéseket változatlanul hagyva, egy olyan esetet, amikor a vitás aktus védelmezői nem az elvárható jóhiszeműséggel járnak el. Nem tesznek meg minden tőlük telhetőt a semlegességi elv kívánalmainak helyes azonosítására, és nem igyekeznek a lehető legjobb érvekkel igazolni, hogy az aktus eleget tesz az így kialakított értelmezésnek. Magatartásuk arra szolgál bizonyosággal, hogy nem veszik elég komolyan a semlegességi elv megsértésének következményeit. Ezért, jóllehet ellenlábásaik nem tudják vitán felül bizonyítani, hogy a szóban forgó aktus megsérti a helyesen értelmezett semlegességi elvet, azt mégis vitán felül állíthatják, hogy értelmi szerzői és kivitelezői megsértették az egyenlő bánásmód követelményét: nem voltak kellő tisztelettel az összes polgár egyenlő méltósága iránt, és nem szenteltek egyenlő figyelmet az összes polgár érdekeinek.

Foglaljuk össze, mire jutottunk. Valamely perferkcionista célzatú állami aktus összeegyeztethető a semlegesség mint diszkriminációmentesség elvével – akkor is, ha maga után vonja az előnyök és hátrányok újraelosztását eltérő életfelfogású emberek között –, amíg az alapjául szolgáló értékítélet arra és csakis arra vonatkozik, hogy az újraelosztás mi módon alakítja át a kulturális környezet egészét, nem pedig arra, hogy a környezetet alkotó, konkrét kulturális formák és gyakorlatok milyen minőségűek. Ám ez a megkülönböztetés, mint láttuk, nem vihe-

tő végig kellő egyértelműséggel: hiányoznak a következetes elhatárolás nélkülözhetetlen kritériumai. Ezért jóhiszemű – és ugyanakkor feloldhatatlan – vita tárgya lehet, hogy valamely adott intézkedés a kulturális környezet egészére vonatkozó értékítéleten alapul-e vagy az azt alkotó kulturális formák és gyakorlatok összehasonlító értékelésén. Ilyen esetekben a vitás intézkedés legitimitásának megkérdőjelezéséhez nem elegendő, hogy a kritikusok érveivel nem áll szemben kivédhetetlen cáfolat –legalábbis addig, amíg azok, akik a megvédésére hivatottak, jóhiszemű erőfeszítést tesznek annak igazolására, hogy az intézkedés eleget tesz a semlegesség kívánalmainak. Ha azonban nem hajlandók komolyan venni igazolási kötelezettségüket, akkor a kritikusok jó okkal állítják, hogy az intézkedés kifogásolható módon nem semleges – akkor is, ha állításuk mögött nem sorakoznak kényszerítő erejű, megdönthetetlen argumentumok.³²

Ezen a ponton a következő ellenvetést tehetné valaki: a kérdés, hogy valamely állami aktus értelmi szerzői és kivitelezői komoly *kísérletet tesznek-e* a semlegességi követelmények betartására, éppúgy jóhiszemű nézetkülönbség tárgya lehet, mint az eredeti kérdés, amely arról szövelt, hogy az aktus ténylegesen *megvalósítja-e* ezt a célt. A két vita közt mindössze annyi a különbség, hogy az utóbbi a jogszabály kritikusait és pártfogóit osztja meg, míg az előző a kritikusok egy részét állítja szembe a kritikusok másik csoportjával.

Ami az egyik belátó készséggel bíró kritikus szemében olyan intézkedés, amelynek értelmi szerzői és kivitelezői jóhiszeműen törekedtek a semlegességi elv kielégítésére – még ha az elvről alkotott értelmezésük kritikusai szemmel nézve téves is, törekvésük pedig sikertelen –, abban a másik, hasonló belátási készséget tanúsító kritikus a semlegességi elv tudatos megsértését láthatja. A feloldhatatlan nézeteltérések, úgy tűnik, csupán magasabb szintre tolódtak föl, de nem szűntek meg.

Mégis előbbre jutottunk. Ezen a szinten számos teszt lehet a segítségünkre ugyanis, amelyek kezelhetővé teszik a vitát.

Íme két példa, érzékeltetendő, milyen tesztekre gondolok. Az egyik azt kérdezi, hogy ha valamely állami aktussal szemben fölmerült a semlegességi elv megsértésének gyanúja, akkor azok, akiknek hivatásuk a vitatott aktus nyilvános megvédése, komolyan veszik-e a kritika erkölcsi súlyát. Ez a teszt – nevezzük *az adekvát igazolás tesztjének* – arra az alapvető megfontolásra épít, mely szerint minden polgárnak egyenlő joga, hogy az állami aktusokkal szembeni ellenvetéseit kellő tisztelettel kezeljék: a nyilvánosan elhangzott kritika nyilvános válaszban

részesüljön, s a válasz vegye komolyan az előadott kifogásokat. Ha valamely állami aktus fennakad az adekvát igazolás tesztjének szűrőjén, az nem azért történik, mert nem szolgáltat döntő erejű, kikezdehetetlen bizonyítékot a vitás aktus kifogástalan volta. Abból indultunk ki, hogy nincs ilyen bizonyíték. A bukást az okozza, ha az aktus védelmezésére hivatott személyek nem veszik komolyan a fölmerült ellenvetéseket, egyszerűen válasz nélkül hagyják a kritikát, vagy válaszolnak ugyan, de anélkül, hogy a felhozott érvekre reflektálnának, vagy ha reflektálnak is, beérik retorikai fogásokkal, az érdemi vitát kikerülik. Más okokból, de szintén fennakad az adekvát igazolás tesztjének szűrőjén az az állami aktus, amely egyfelől elismeri ugyan, hogy eleget kell tennie a semlegesség mint diszkriminációmentesség követelményének, másfelől az általa elismert elvet nyíltan megsértve szelektál a versengő életfelfogások, kulturális koncepciók és gyakorlatok között. Például azt állítja magáról, hogy a kulturális környezet gazdagságának és komplexitásának megóvása-gyarapítása céljából támogatja a művészeteket, ugyanakkor azon az alapon vonja meg a támogatást a művek némelyikétől, hogy azok istenkáromlók.³³

Egy másik teszt, amelyet *következmény tesztnek* neveznék, azt kérdezi, hogy az állítólag semleges állami aktus következményei nem aránytalanul előnyösek-e azok számára, akik egy bizonyos életfelfogást vagy hitet osztanak, miközben mások számára aránytalanul hátrányosak.³⁴ A kérdés nem a következmények semlegességének korábban (az I. szakaszban) már elvetett felfogásához vezet vissza. Azon a megfontoláson nyugszik, hogy a következmények terén megfigyelt aránytalanság gyanút ébreszthet a vitás aktus semlegességigényének jóhiszeműsége iránt. A következmény teszten olyan állami aktusok buknak el, amelyek – miközben azt hirdetik magukról, hogy semlegesek a versengő életfelfogások konfliktusában – úgy rendezik el a konfliktust, hogy minden terhet az egyik rivális felfogás híveire hárítanak és minden előnyt a másik híveinek juttatnak.³⁵

VI.

MÉG EGYSZER

A SEMLEGESSÉGRŐL MINT KÖZÖS ALAPOKRÓL

Emlékeztetőül: A „jóhiszemű nézetkülönbségek” gyakorisága gondot okoz a legitimitáció liberális elve számára. A nehézség abban áll, hogy míg egyfelől az állami aktusok legitimitása feltételezi, hogy minden egyes polgár számára igazolhatók, másfe-

lól azonban a polgárokat mélyen megosztják azok a világnézeti vélekedések, amelyeken az igazolásnak nyugodnia kellene. A nehézség kezelésére Rawls a „politikai liberalizmus” elgondolását javasolja. Megoldása azonban, mint láttuk, nem segít a bajon: az „ítéletalkotás nehézségei”, amelyekkel a „jóhiszemű nézetkülönbség” jelenségét magyarázza, nem függenek az „átfogó doktrínák” sajátosságaitól. A modern demokratikus társadalmak tagjait szinte minden elvi kérdésben mély nézetkülönbségek osztják meg, az igazságosság, a szabadság, az egyenlőség és a tolerancia politikai elveinek értelmezését is. Ezért a semlegesség mint közös alapok elve alapos revízióra szorul.

Azt javaslom, hogy itt is az előző szakaszban alkalmazott distinkcióval éljünk. Tegyük fel, hogy egy demokratikus köztársaság polgárait egyesítő, közös alapok nem elégségesek ahhoz, hogy valamely állami aktus támogatói kényszerítő erejű, megdönthetetlen érvekkel védjék meg azt a nyilvánosan elhangzott kritikákkal szemben, miközben a kritikusok kezében sincsenek cáfolhatatlan érvek, amelyek kényszerítő erővel bizonyítanak, hogy a vitatott aktus elfogadhatatlan. Tegyük fel ugyanakkor, hogy az aktus védelmezői komolyan veszik a rájuk háruló kötelezettséget, hogy lelkiismeretesen keressék az ésszerű konszenzushoz szükséges közös alapokat. Ha e feltételek teljesülnek, akkor az ellenzőknek úgy kell a vitás aktusra tekinteniük, mint amelyet értelmi szerzői és kivitelezői jóhiszeműen – bár végül is sikertelenül – igyekeztek mindenki által elfogadott, közös alapokra építve igazolni. Nincs alapjuk azt állítani, hogy megtagadták az egyenlő tiszteletet az ellenvéleményen lévőktől. Most viszont tegyük föl, hogy a vitás aktus igazolására hivatott személyek nem tesznek erőfeszítést a mindenki számára elfogadható, közös alapok keresésére. Ekkor a kritikusok jó okkal élnek a gyanúperrel, hogy a szóban forgó aktus nem bánik egyenlő tisztelettel az ellenvéleményen lévőkkal.

Módosított változatában a legitimitás liberális elve azt követeli meg az állami aktusokért felelős személyektől, hogy jóhiszemű, komoly *kísérletet tegyenek* olyan megfontolásokon alapuló igazolásra, amelyet minden polgár el tud fogadni; a kísérlet *sikerét* a módosított elv nem szabja a legitimitás feltételéül. A közös alapok értelmében vett semlegesség hiánya akkor és csakis akkor sérti a módosított elvet, s így akkor és csakis akkor kifogásolható, ha azt tükrözi, hogy azok, akiknek a vitás aktus igazolása hivatásbeli kötelezettségük, *nem teszik meg az elvárható erőfeszítést* a közös alapok keresésére.³⁶

De megtették-e az elvárható erőfeszítést vagy sem? Ez a kérdés ugyanúgy „jóhiszemű nézetkü-

lönbségekre” ad alkalmat, mint az igazolás tartalma maga. Akárcsak a semlegesség mint diszkriminációmentesség elve esetében, a feloldhatatlan nézeteltérések, úgy tűnik, itt is csupán magasabb szintre toltak föl, de nem szűntek meg.

Az is igaz azonban, hogy itt is előbbre jutottunk. Ezen a szinten ismét csak számos teszt lehet a segítségünkre, amelyek kezelhetővé teszik a vitát. Szemléltesse itt megint két példa, hogy milyen tesztekre gondolok.

Az elsőt széles körben tárgyalták a semlegesség liberális elméletéről folytatott viták során. Ez episztemológiai jellegű; *hozzáférhetőségi tesztnek* fogom nevezni. A hozzáférhetőségi teszt két különböző módját különbözteti meg a közös alapok hiányának.

Az esetek egy részében azért nem várható valakitől az igazolás alapjainak elfogadása, mert ez összeegyeztethetetlen volna a meggyőződésével. Megvizsgálja az előterjesztett érveket nézetei fényében, és elutasítja azokat, mert nem lát okot e nézetek megváltoztatására, változatlanul fenntartott nézeteinek rendszerébe pedig a közös alapnak szánt megállapítások nem illeszthetők be. Amikor azonban e megállapítások hozzáférhetetlenek a számára, akkor az elutasítás nem a következménye, hanem a kiindulópontja a vizsgálódásnak, amely el sem kezdődhet. Mit értsünk ezen?

A nyolcvanas évek végén Thomas Nagel közreadott egy tanulmányt, amely a következő javaslatot teszi: Ahhoz, hogy valamely megállapítás nyilvánosan hozzáférhető legyen, „alkalmasnak kell lennie arra, hogy amikor mások elé tárják, [...] [a címzetek] mindannak birtokába jussanak, aminek ő maga [a megállapítás előterjesztője] birtokában van.”³⁷ A Nagellel vitába szálló Joseph Raz szerint a javasolt kritérium túl sokat követel: még a mindennapi megfigyeléseket is kizárja a hozzáférhető megállapítások köréből. Aki a megfigyelésről beszámol és aki a beszámolót hallgatja, nem ugyanannak vannak a birtokában. Tegyük fel, egyedüli szemtanúja vagyok egy autóbalesetnek, és beszámolok valakinek arról, amit láttam. Kétségtelen, ha teljesülnek bizonyos feltételek, beszámolómmal alkalmas lehet arra, hogy annak segítségével a hallgató is véleményt formáljon a történekről. Mindazonáltal nem lenne birtokában mindaz, amivel én rendelkezem. Észleleteim és emlékképeim nem válnának a kettőnk közös észleleteivé és emlékképeivé.

Elhárítható-e ez a nehézség Nagel kritériumának fellazításával? Raz szerint nem. Tegyük fel, a beszámoló hallgatója tudja, hogy a baleset nem mehetett végbe úgy, ahogyan leírtam, vagy kétségei vannak vizuális észleleteim megbízhatóságát, esetleg általában a szemtanúk memóriáját illetően. Ha így van,

jó okkal kételkedik az elbeszélésben. De azt nem vitatná, hogy ha a beszámoló nem volna eleve hihetetlen vagy ha az emlékképeimet nem torzítaná el az, amit a balesetről utóbb hallottam vagy olvastam stb., akkor alapul vehetné véleménye kialakításakor, noha nem észleli, amit én észleltem, és nem emlékszik arra, amire én emlékezem. Ha nem bízik a szavaimban, akkor nincs közös álláspontunk arra vonatkozóan, hogy mi is történt. De a beszámoló hozzáférhető a számára, hisz logikusnak tartaná rá hagyatkozni a szükséges feltételek teljesülése esetén, és egyetértünk abban, hogy melyek a szükséges feltételek.

Ha azonban ily módon fellazítjuk a hozzáférhetőség kritériumát, akkor – folytatja Raz az érvelést – ez nem teljesíthetetlenül erős, hanem túlon túl gyenge lesz. Átengedne bizonyos típusú megállapításokat, amelyeket Nagel mind kizárna a nyilvánosan hozzáférhető megállapítások köréből: „Mások kételkedhetnének abban, hogy a centúrió látta Jézust felemelkedni a sírjából. De egyetértenek abban, hogy ha látta, akkor az [...] a feltámadás bizonyítéka.”³⁸ A fellazított teszt, úgy tűnik, nem tesz különbséget a feltámadás csodájának szemtanújától és a baleset szemtanújától származó beszámoló közt.

Nekem úgy tűnik, ez a következtetés nem elkerülhetetlen. Hívő keresztények számára a centúrió látomásáról szóló beszámoló többet mond annál, mint hogy egy bizonyos tapasztalati esemény bekövetkezett. Annak a misztériumnak a részesévé teszi őket, amelyet a természetfölöttivel való találkozás a természeti világ lakója számára jelent. Szekuláris gondolkodású emberek szemében a misztérium nem több (és nem kevesebb) megoldásra váró intellektuális rejtélynél: addig kell vizsgálni, amíg el nem oszlik. A hívő ember másképpen viszonyul a misztériumhoz: hogy a misztérium számára nincs racionális, e világi magyarázat, az ő szemében nem leküzdendő fogyatékoság, hanem kegyelmi ajándék; lehetőséget ad arra, hogy véges, e világi lényekként beavatást nyerjünk a létezés nem e világi, isteni értelmébe. A Krisztus feltámadásáról szóló tudósítás a hívő emberben szent áhítatot ébreszt, ez az áhítat pedig nem azonos a bizonyossággal, amelyet egy tapasztalati tényről szóló beszámoló nyújt a címzettnek, ha hitelesnek fogadja el. A feltámadás elbeszélése nem olyasmi tehát, aminek a szekuláris világszemléletű ember nem ad ugyan hitelt, de elfogadja, hogy ha hitelt érdemlő volna, akkor bizonyítékul szolgálna az elbeszélés esemény valóságára. A csoda felidézése inkább arról tudósít, hogy tanúja megélt valamit, amit szekuláris világszemlélettel nem lehet megélni: találkozást a természetfölötti, az ember fölötti, sőt az egész emberiség fölötti elem-

mel.³⁹ És mégis, a hívő számára az ilyen beszámoló felmagasztalt státust biztosít hitbéli meggyőződéseinek; alapvetően megkülönbözteti őket az e világi tényekre vonatkozó, közönséges vélekedésektől, és garantálja igaz voltukat. Az ilyen felmagasztalt státusú hitbéli bizonyosságok nem hívő ember számára hozzáférhetetlenek. Ha nem hívő létemre úgy gondolnám, hogy a centúrió valóban látta Krisztust kikelni a sírjából, ebben nem valamilyen természetfölötti jelenés bizonyítékát látnám, hanem egy közönséges, e világi esemény bizonyítékát, amely további értelmezésre és magyarázatra szorul. Amit a centúrió látomása a hívő számára megjelenít, az én számomra nem hozzáférhető.

Ha valamely állami aktus legitimitásának igazolása olyan alapokra hagyatkozik, amelyek nem minden belátási készséggel bíró polgár számára hozzáférhetők, ezzel azt demonstrálja, hogy az igazolási kötelezettség alanyai nem is törekszenek mindenki számára elfogadható, közös alapok keresésére, s ezzel megtagadják az egyenlő tiszteletet a polgárok egy részétől. Az ilyen aktus fennakad a hozzáférhetőség tesztjének szűrőjén.

Azt jelentené ez, hogy minden állami aktus fennakad ezen a szűrőn, ha igazolása vallási forrásokból merít is? Ha minden vallási természetű állítás hozzáférhetetlen a nem hívő polgárok számára, akkor ezt jelenti. A VII. szakaszban azonban meg fogom mutatni, hogy a vallási természetű állítások jóval gyakrabban mennek át a hozzáférhetetlenségi teszt szűrőjén, mint ahányszor fennakadnak rajta. De ez nem úgy értendő, mintha a hozzáférhetőségi teszt inkonzisztens vagy – valami más okból – üres volna. Arról van szó csupán, hogy kevesebbet zár ki, mint talán gondolnánk.

A semlegesség liberális elméletének korai képviselői jóval kevesebb figyelmet szenteltek annak a tesztnek – ezt *elismerési tesztnek* nevezném –, amelyet az alábbiakban röviden ismertetek.⁴⁰ Ez sajnálatos, mivel, ahogy a következő szakaszban bizonyítani próbálok, az elismerési teszt sokkal robusztusabb a hozzáférhetőségi teszténél. Íme, hogyan működik:

Az állami aktusok igazolása olykor – közvetlenül vagy közvetve – utal a közösség társadalmi identitására, amelynek nevében az aktus értelmi szerzői és kivitelezői eljárnak. Az identitásjegyek által meghatározott közösség egybeeshet az állampolgárok összességével, de az is lehetséges, hogy szűkebb annál. Amikor az igazolás identitásra utal, az identitási csoport pedig szűkebb a teljes állampolgári közösségnél, akkor a polgárok egy része óhatatlanul úgy látja magát, mint akitől megtagadták az állampolgári közösség egyenrangú tagjának kijáró elismerést. Az ilyen igazolás fennakad az elismerési teszt szű-

rőjén, mert akinek ily módon degradálják állampolgári státusát, csak azon az áron fogadhatja el, hogy feladja a teljes jogú állampolgár státusára támasztott igényét. Így tehát az elismerési teszt valóban a semlegesség mint közös alapok tesztje. Hasonlít a hozzáférhetőségi tesztre annyiban, hogy ez is az egyenlő tisztelet kívánalmának alkalmazása. De el is tér tőle, amennyiben más módon kapcsolódik az egyenlő tisztelet kívánalmához, mint a hozzáférhetőségi teszt. Ez utóbbi közvetve, a polgárokat megosztó vélekedések episztémikus státusa értékelésének kerülőútján kötődik az egyenlő tisztelethez. Az elismerési teszt közvetlenül függ össze vele; arra kérdez rá, hogy milyen kiterjedésű a csoport – „*We the people*” –, amelynek nevében az állami aktusról döntenek és a döntést kivitelezik.

Az elismerési teszt hatóköre nem csupán a szoros értelmében vett igazolásokra – érvekre, indokokra – terjed ki. Az állam magáévá tehet csoportspecifikus jelképeket, amelyek nem okvetlenül jelennek meg valamely hivatalos aktus igazolásában, mégis fölvetik a kérdést: összeegyeztethető-e állami rangra emelésük azzal, hogy minden polgár a politikai közösség teljes értékű, egyenlő tagja? Olyan esetekre gondolok, mint amikor a feszületet kifüggesztik az állami iskolák tantermeiben vagy bírósági tárgyalótermekben. Jó okkal vélelmezhető, hogy a feszület kifüggesztése azt üzeni: az állam kitüntetett viszonyban van a hívő keresztényekkel, a nem keresztény és nem hívő polgárok legjobb esetben is másodrangú tagjai a politikai közösségnek. Ez a vélelem nem megdönthetetlen, de amíg nem születik megfelelő cáfolat, óhatatlanul fennáll, és a cáfolási kísérletnek – tekintettel arra, hogy milyen súlyos kárt szenved az érintett polgárok státusa, ha a vélelem fennmarad – nagyon erősnek kell lennie ahhoz, hogy elérje a célját.

A jelen szakasz lezárásául szeretnék mondani valamit a semlegességi elv két ága – a semlegesség mint diszkriminációmentesség és a semlegesség mint közös alapok – közti viszonyról. A III. szakasz vége felé azt állítottam, hogy az elv két elágazása más és más tartományt fed le: az előbbi arra vonatkozik, hogyan bánik az állam a polgáraival, az utóbbi arra, hogyan szólítja meg őket és hogyan beszél róluk. Az elismerési teszt vizsgálata azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy bár a két ág elkülönül, szorosan össze is függenek egymással. Ha egyszer beláttuk, hogy merőben jelképes kifejezések is az elismerési teszt hatálya alá esnek, már csak egy kis lépés észrevennünk, hogy a meggyőződések vagy az életvitel szerinti diszkrimináció szimbolikus üzenetet hordoz, s mihelyt ezt a lépést megtettük, mindjárt következik, hogy az ilyen diszkrimináció

az elismerési teszt is elítéli. Egyszóval, a semlegesség mint diszkriminációmentesség elvét sértő állami aktusok sértik a semlegesség mint közös alapok elvét is, hiszen azt üzenik, hogy „*We the People*” – az állampolgári közösség, amelynek a nevében a törvényt alkotják – *nem ilyenek vagyunk*. Másfelől az elismerési teszt szűrőjén fennakadó ítéletek egyúttal az előnyök és hátrányok olyan újraelosztásához szolgálhatnak alapul, amelyeket a semlegesség mint diszkriminációmentesség elve tilalmaz.

VII.

VALLÁSI SEMLEGESSÉG

Mi a helye a vallásnak a liberális államban? Ez a kérdés az állam semlegességének egyik – ha ugyan nem a – központi kérdése. A semlegességi elv eredetileg a vallási semlegesség elveként született meg; csak később, a modern demokráciák alkotmányos vitáiban és küzdelmeiben terjesztették ki, fokként, a valláson túli területekre. Noha ma már jóval többet fog át a vallás sajátos problémájánál, értelmezéseinek ma is alapvető próbája, hogy a vallás kérdését mi módon kezelik.

A semlegességi elv durván megsértené a célját, ha valamely vallás – vagy általában a vallásosság – melletti vagy elleni részrehajlásra alapulna. Az következők ebből, hogy ugyanúgy kell kezelnie a vallásos megállapításokat, mint a szekulárisokat? Ez csak akkor következne, ha az előbbiek mindig ugyanúgy viselkednének a semlegességi tesztek során, mint az utóbbiak. Ám gyakran nem viselkednek ugyanúgy.

Kezdjük a semlegesség mint közös alapok elvén, közelebbről a hozzáférhetőségi teszten. Úgy tűnik, a csodáknak és látomásoknak, a misztikus élményeknek és gondolatoknak nincs szekuláris megfelelőjük. A misztikum iránti különleges fogékonyság, amiről az előző szakaszban volt szó, a vallásos attitűd velejárója, a szekuláris beállítottságtól többnyire idegen. Ezért valószínűtlen, hogy szekuláris megállapításokon nyugvó érvek fennakadjanak a hozzáférhetőségi teszt szűrőjén, míg könnyen belátható, hogy vallási természetű megállapítások hogyan akadhatnak fenn rajta.

Ám ezzel az állítással csínján kell bánni. A vallási természetű megállapítások köre nem szűkíthető le a misztikus élményekről hírt adó közlésekre. Terméked dolgot tartalmaz – a személyes életvezetés etikájára, a másokkal szembeni köteleességek moráljára, teológiai, metafizikai és tapasztalati kérdésekre vonatkozó megállapításokat –, amelyeket nem hívő emberek minden további nélkül képesek meggyőződéseik mérlegére tenni. A teológia nagyrészt

„természetes” észérvekre hagyatkozik, olyan argumentumokra tehát, amelyek a mindennapi – a nyilvánlatkoztatás támogatása nélkül működő – emberi gondolkodás számára minden további nélkül elérhetők.⁴¹

Íme egy példa: „Az emberek egyenlők, hiszen Isten minden embert a saját képére teremtett.” A vallási felhang nem teszi hozzáférhetetlenné ezt a kijelentést – és rokonait – a nem hívők számára. A modern, szekuláris erkölcsfilozófia nem kis részben a zsidó-keresztény vallási hagyomány világi nyelvre való fordításaként, e világi értelmezéseként és kritikájaként jött létre. Ha tehát egy vallási megállapítás fennakad a hozzáférhetőségi teszt szűrőjén, ez nem önmagában vallási természete, hanem valamilyen további – a vallásossággal nem szükségszerűen együtt járó, bár attól nem is idegen – jellemzője miatt történik. Így tehát a hozzáférhetőségi teszt nem a vallásos és a világi megállapításokat határolja el egymástól, hanem a vallási közlések tartományán belül húz határvonalat, viszonylag kis részüket zárva ki a közös alapok köréből.

Az elismerési teszt következményei mélyrehatóbbak. A vallásosság nem merül ki hitbéli vélekedésekben. A hívők rendszerint közösséget alkotnak, megkülönböztetik magukat a vallási csoportjukon kívül állóktól. A vallásos hit többnyire társadalmi identitásképző ismérv, ami a szekuláris nézetekről általában nem mondható el.⁴² Ez a különbség nagy horderejű következményekkel jár.

Ne feledjük: az állam nem önmaga, hanem az államalkotó közösség – „*We the People*” – nevében beszél. Megnyilatkozásai időnként – hol közvetlenül, hol csak közvetve – mondanak is valamit az ismérvekről, amelyek e csoportot meghatározzák. Ha állampolgárként minden ember egyenlő, és teljes jogú állampolgári státusa egyenlő tiszteletet kíván, akkor az állam nem tulajdoníthat olyan társadalmi identitást a „*We the People*” közösségének, amely a polgárok összességénél szűkebb csoportot jelöl ki. Képzelnünk el egy törvényt, amelynek preambuluma így kezdődik: „Tekintettel arra, hogy Isten a Földet közös használatra adta az embereknek...” Ez a felütés egy keresztény teológiai tételt idéz. Aki így beszél, önmagát hívő keresztényként azonosítja. A jogalkotás végső alanya ugyanakkor a „*We the People*” alkotta közösség. Tehát a törvény magát az államalkotó közösséget kötelezi el a keresztény hit mellett. Ami a nem keresztényekre és nem hívőkre nézve azt a következményt foglalja magában, hogy ők nem egyenrangú tagjai az államalkotó közösségnek.

Így tehát jó okkal feltételezhető, hogy a semlegesség mint közös alap szűrőjén jóval gyakrabban akad fenn a vallásos, mint a szekuláris eredetű beszéd.

Ez az elv – az elismerési teszten keresztül – mindig kifogást emel az ellen, ha valamely állami aktus vallási nyelvet használ, a szekuláris nyelv használatát ellen azonban csak kivételes esetekben emel kifogást. Nem azért kifogásolja a vallásos nyelv használatát, mert a vallás téves vélekedéseken alapul, hanem azért, mert az ilyen nyelvhasználat elkötelezi a beszélőt a vallásos identitás mellett. Charles Taylor úgy véli, ha egy törvény preambuluma így indítana: „Tekintettel arra, hogy Kant szerint az egyetlen dolog, ami feltétlenül és korlátlanul jó, és ez a jó akarat”, vagy így: „Tekintettel arra, hogy Marx szerint a vallás a nép ópiuma”, az nem kevésbé kifogásolható volna, mint ha valamilyen vallási tételre hivatkoznék.⁴³ Csakhogy a kanti téziszre való hivatkozás nem járna következménnyel az államalkotó közösség identitására nézve. A marxi tétel beidézése más eset, mert ez a jogalkotás végső alanyát a vallás ellenségeként definiálná. A vallásellenes retorikát ugyanazon az alapon zárja ki a törvény nyelvezetéből a semlegesség mint közös alapok elve, mint a vallásos: azon az alapon, hogy az állampolgárok összességénél szűkebb körrel azonosítja a jogalkotás végső alanyát. A szekuláris nyelvezetről ez általánosságban nem mondható el.

Akik szerint a semlegességi elvet vallásellenes elfogultság jellemzi, mert a közös alapokat megkövetelő ága gyakrabban zárja ki a vallásos, mint a szekuláris nyelvezetet az állami aktusokból, gondoljanak bele, hogyan kezeli a diszkriminációt tiltó ága a különbségtétel vallási és szekuláris indokait. Ha a semlegesség mint közös alapok a vallás rovására elfogult, akkor a semlegesség mint diszkriminációmentesség a vallás javára az. A következőkre gondolok:

A semlegesség mint diszkriminációmentesség megengedi, hogy sajátos hiten lévő és/vagy sajátos életmódot gyakorló embereket a törvény mentesítsen bizonyos, általánosan kötelező szabályok alól. A kivételes bánásmódot az indokolja ilyenkor, hogy a hit és/vagy életmód speciális kötelezettségekkel jár olyan területeken, amelyeket a törvény szabályoz, s a kedvezményezett hiten lévő és/vagy életmódot folytató ember nem tud egyszerre eleget tenni a törvény előírásainak és lelkiismerete parancsának. Gondoljunk például arra a lelkiismereti fegyverelutasítóra, akit a törvény katonai szolgálatra kötelez. A semlegesség mint diszkriminációmentesség megengedi, hogy az állam felmentse őt a szolgálat kötelezettsége alól, mert a mentesítő klauzula nem igényel semmiféle rangsorolást különböző életfelfogások között: nem feltételezi, hogy a fegyverelutasítást lelkiismereti kötelezettséggé emelő életfelfogás magasabb rendű, mint azok az életfelfogások, amelyekkel a fegy-

veres szolgálat összeegyeztethető. A kivétel alapja egészen más: mégpedig az a meggyőződés, hogy a törvényi előírás és a lelkiismereti parancs közti konfliktus súlyos dolog, és az állam megsérti az egyén morális integritását, ha fenntartja és kikényszeríti vele szemben a törvényi előírást, és ehhez elegendő, hogy a lelkiismereti parancs következzen az egyén őszintén vallott életfelfogásából, nem szükséges, hogy az állam vagy az állam útján cselekvő politikai közösség egyetértsen vele.

Tegyük hozzá: a szolgálati kötelesség alóli mentesítés csak akkor felel meg a semlegesség mint diszkriminációmentesség kívánalmainak, ha a mentesítő klauzula által kedvezményezett csoport egybevágnak azok csoportjával, akiket a törvény súlyos lelkiismereti konfliktus elé állít. A behívó parancs minden radikális pacifistát ugyanabba az erkölcsi helyzetbe hoz, akár vallási, akár világi meggyőződés alapján utasítja el a fegyverhasználatot. Ha a mentesítő klauzula úgy lenne megfogalmazva, hogy kizárólag egy bizonyos vallás híveire – vagy általában a hívő emberekre – vonatkozzék, igazságtalan hátránnyal sújtaná a világi pacifistákat.⁴⁴ A fegyverelutasítás ügyében a hívők és nem hívők életfelfogása közt nincs olyan különbség, amely indokolná, hogy a semlegesség mint diszkriminációmentesség elve másképp kezelje az előbbieket, mint az utóbbiakat, és nyilván szép számmal akadnak hasonló lelkiismereti ügyek. Vannak azonban konfliktusok a törvény előírásai és a lelkiismeret parancsa közt, amelyek vallásgyakorló emberek életében könnyen előállhatnak, nem hívők életében viszont alig. A vallások több-kevesebb rituális szabálynak vetik alá híveiket: öltözködési, étkezési és böjtölési szokásokat, ünnepeket, munkaszüneti napokat írnak elő és így tovább. A hívő ember általában lelkiismereti kötelességének tekinti, hogy ezeket betartsa. Előfordul azonban, hogy a törvény ugyanazokat a tevékenységeket szabályozza, mint a vallás, és ilyenkor a törvényi előírás összeütközhet a vallással. Ha az állam ilyen esetekben mentesíti a hívőket a törvényi előírás betartása alól, ezzel nem sérti meg a semlegesség mint diszkriminációmentesség kívánalmát, feltéve, hogy hasonló mentességben részesítené a nem hívő embereket is, ha a törvény őket is hasonló lelkiismereti konfliktus elé állítaná. Az ilyen kivételeket a semlegesség mint diszkriminációmentesség nem ítéli el; megengedi vagy egyenesen támogatja őket.⁴⁵

Mindent egybevetve tehát a semlegességi elv megkülönböztetett módon kezeli a vallásos hitet és életvezetést. Ennek azonban semmi köze a vallás iránti negatív vagy pozitív elfogultsághoz: a vallás mint hit és mint társadalmi gyakorlat sajátosságaival függ össze. Egyfelől azzal, hogy a vallási természetű

megállapítások a világiaknál jóval gyakrabban mutatnak olyan tulajdonságokat, amelyek kizárják őket az állami aktusok megalapozásából, másfelől azzal, hogy a vallásos életformák a világiaknál jóval gyakrabban járnak olyan rituális előírásokkal, amelyek megkívánják a törvény alóli mentesítést.

Vallási háttérű filozófusok és jogtudósok olykor kétségbe vonják ezt; azt állítják, hogy ellenkezőleg: a semlegességi elv nem veszi kellő mértékben figyelembe a vallás különleges jellegét. A vallási természetű megállapítások kizárása az állami aktusok közös alapjaiból belefojtja a szót azokba a polgárokba, akiknek politikai nézetei vallási ihletésűek; a feltételezés, hogy mondanivalójuk szekuláris nyelven is maradéktalanul kifejezhető, banalizálja legmélyebb meggyőződéseiket.⁴⁶

Ha ez a panasz Franciaországban, a *laïcité* hazájában hangzanék el, azt gondolhatnánk, talán van benne valami. De jobbra az Egyesült Államokból érkezik, egy olyan országból, ahol a választott tisztségre pályázó ember politikai öngyilkosságot követ el, ha nyilvánosan megvallja vallástalanságát. Azonban itt nem az a kérdés, hogy a liberális demokráciák tényleges gyakorlata sérti-e a vallásos emberek egyenlő státusát, hanem az, hogy a semlegesség liberális elve összeegyeztethető-e vele. *S erre* a kérdésre a válasz egyértelmű igen.

Kétségtelen, a semlegességi elv az állami aktusoktól szekuláris beszédmódot kíván. Ám ahhoz, hogy a panasz indokolt legyen, a liberális semlegességnek azt kellene megkövetelnie, hogy az állami aktusokról folytatott nyilvános diskurzus is szekuláris nyelvezetű legyen. Tartalmaz ilyen követelményt? Nem okvetlenül. A vallási természetű megállapításokat, emlékszünk, az zárja ki az állami aktusok hivatalos igazolásából, hogy ez az államalkotó közösség nevében fogalmazódik meg. Csakhogy a nyilvános viták résztvevői nem mindig beszélnek az államalkotó közösség – „*We the People*” – nevében. S amikor nem a közösség nevében beszélnek, akkor beszédmódjuk nem határozza meg a más hiten lévők vagy semmilyen vallásos hittel nem azonosulók politikai státusát.

Aki állampolgárként vesz részt a nyilvános vita informális folyamataiban, a saját nevében szólal meg; az ő közléseire a semlegesség mint közös alapok kívánalma nem vonatkozik. Ő jelenti a skála egyik végpontját. A másik végpontot a bírák beszéde jelöli ki, hiszen ők a törvény végső értelmezői, az ő állásfoglalásuk dönti el a jog mibenlétéről folytatott vitákat. A törvényhozó valahol a kettő között helyezkedik el: bár a törvényhozásban nem a saját nevében szólal meg, de nem is az egész törvényhozó testület – és így nem is az állampolgárok összes-

sége – nevében. Közlései egy pluralista társadalomban zajló nyilvános politikai deliberációhoz járulnak hozzá, és ennek a folyamatnak a lényegéhez tartozik, hogy sokféle szempontnak ad teret. A vallási szempont egy a sok legitim megközelítés sorában. Így hát a semlegességi elv teret hagy a törvényhozóknak a vallási gyökerű megfontolások előadására.⁴⁷ Milyen tág ez a tér?

A *Politikai liberalizmus*ban Rawls azt állítja, hogy állampolgárként viselt kötelezettségeink közt van egy – ő ezt az előzékenység kötelezettségének nevezi –, amely arra kötelez bennünket, hogy álláspontunk mellett közös alapokról érveljünk.⁴⁸ Ha ez elmondható az egyszerű állampolgárokról, akkor sokszorosan elmondható a képviselőikről, különösen, ha a törvényhozásban, a törvényhozási folyamat résztvevőjeként szólalnak meg. Rawls ugyanakkor megemlíti két további szempontot, amelyek felülírhatják ezt a vélelmet. A vallási megfontolások mindkét esetben kiegészítik – nem helyettesítik – a szekuláris nyelven előadott megfontolásokat. Rawls egy helyütt abban jelöli meg felidézésük célját és egyben igazolását, hogy egyértelművé teszi: a törvényhozó, aki hívő ember, őszintén és mélyen elkötelezett politikai álláspontja mellett.⁴⁹ Egy másik helyen arról beszél, hogy a vallási megfontolások mintegy további megerősítést adnak a törvényhozó politikai felfogásának.⁵⁰

További indokok is felsorakoztathatók a vallási megfontolások szóba hozatala mellett. Így amikor a politikai vita elakad, mert a felek kifogynak a szekuláris politikai érvekből, a hívő fél megpróbálhatja érzékeltetni, hogyan fest a vitás ügy vallási megközelítésben, hátha nem hívő vitapartnere jobban belelát a szempontjaiba vagy termékeny metaforákat meríthet közléséből, és így a vita elmozdul a holtpontról. Mi több, a nem hívő fél maga is célszerűnek találhatja bevonni a vitába a mögöttes vallási szempontokat; például azért, hogy kimutassa: ellenlábasának politikai álláspontja nem következik vallásának hittételeiből, hitbéli felfogásának feladása vagy akárcsak módosítása nélkül is megváltoztatható.

Összegezve: a semlegességi elv – közelebbről, a semlegesség mint közös alapok elve – az állami aktusokból és ezek hivatalos igazolásából szigorúan kizárja a vallási hivatkozásokat, jóval kevésbé szigorú azonban, amikor a nyilvánosan megszólaló személy nem az állam nevében, illetve az állam útján nem a polgárok összessége nevében beszél. A semlegesség liberális elgondolása nem ítéli a hívő embereket arra, hogy leglényegesebbnek tartott megfontolásaikról hallgassanak a nyilvánosság előtt.

1. Lásd egyebek közt John RAWLS: *A Theory of Justice*, Cambridge, Harvard University Press, 1999; John RAWLS: *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press, 1993; Bruce ACKERMAN: *Social Justice in a Liberal State*, New Haven, Yale University Press, 1980; Ronald DWORKIN: *A Matter of Principle*, Cambridge, Harvard University Press, 1985; Charles LARMORE: *Patterns of Moral Complexity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
2. Lásd Michael SANDEL: *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982; Alasdair MACINTYRE: *After Virtue*, London, Duckworth, 1985.
3. Lásd William A. GALSTON: *Liberal Purposes. Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*, Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1991; Stephen MACEDO: *Liberal Virtues. Citizenship, Virtue and Community in Liberal Constitutionalism*, Oxford: Clarendon, 1990.
4. Will KYMLICKA: *Liberal Individualism and Liberal Neutrality*, *Ethics* July 1989, 883.
5. ACKERMAN (1. vj.) 11. Charles Larmore is amellett foglal állást, hogy a semlegesség a „liberalizmus elsődleges ideálja”. LARMORE (1. vj.) 46. Egyúttal azonban – nem teljes összhangban e kijelentéssel – azt is javasolja, hogy a semlegességet az egyenlő tisztelet alapvetőbb elvének következményeként értelmezzük. *Uo.*, 59-től.
6. DWORKIN (1. vj.) 205.
7. Ronald DWORKIN: *Sovereign Virtue*, Cambridge, Harvard University Press, 2000, 283.
8. DWORKIN (1. vj.) 353.
9. Ronald DWORKIN: *Foundations of Liberal Equality in Equal Freedom*, szerk. Stephen DARWALL, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1995, 304.
10. RAWLS (1. vj., 1999) 223.
11. RAWLS (1. vj., 1999) 17.
12. RAWLS (1. vj., 1999) 222.
13. A „belátásra való készség” Rawls *reasonableness* terminusát próbálja visszaadni, annak minden bonyolultságával. Rawls különbséget tesz *rational* és *reasonable* között: a *rational* a gondolkodás formális ésszerűségét jelenti, míg a *reasonable* tartalmi erényeket jelöl. Ezekről próbál a főszöveg képet adni, a teljesség igénye nélkül.
14. Az eredetiben: *reasonable disagreement*.
15. Az eredetiben: *burdens of judgment*.
16. RAWLS (1. vj., 1993) 56–57.
17. RAWLS (1. vj., 1993) 243.
18. RAWLS (1. vj., 1993) 10–11.
19. RAWLS (1. vj., 1993) 8, 13-től.
20. RAWLS (1. vj., 1993) 94.

21. SANDEL (2. vj.) MACINTYRE (2. vj.).
22. Vinit HAKSAR: *Equality, Liberty and Perfectionism*, Oxford, Oxford University Press, 1979; Joseph RAZ: *The Morality of Freedom*, Oxford, Clarendon, 1986; George SHER: *Beyond Neutrality. Perfectionism and Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
23. RAWLS (1. vj., 1999) 22.
24. Hasonlóan érvel Simon CANEY: *Liberal Neutrality, Reasonable Disagreement, and Justice in Pluralism and Liberal Neutrality*, szerk. Richard BELLAMY – Martin HOLLIS, London, Frank Cass, 1999, 22-től.
25. RAWLS (1. vj., 1993) 39-től.
26. Például: magában foglalja-e a nők testi önrendelkezése a korai abortuszhoz való jogukat? Ez a kérdés nem válaszolható meg a magzat erkölcsi státusának megítélése nélkül.
27. Lásd Larry ALEXANDER: *Liberalism, Religion, and the Unity of Epistemology*, San Diego Law Review Fall 1993, 763.
28. RAWLS (1. vj., 1999) 22.
29. Hasonló állítást tesz Stephen WALL: *Neutrality for Perfectionists. The Case of Restricted State Neutrality*, Ethics, January 2010, 232. Wall azonban a semlegességi elv címén az antipaternalista elv mellett érvel. Azt állítja, hogy ha valakit egy bizonyos életmód átvételére kényszerítenek, ezzel megrendítik abban a hitében, hogy másokkal egyenértékű személy, ezért az ilyen gyakorlatot a perfekcionistaknak is el kell utasítaniuk. Ez igaz, de nem a semlegességi elvre vonatkozik.
30. DWORKIN (6. vj.) 229.
31. Lásd Harry BRIGHOUSE: *Neutrality, Publicity, and the State Funding of the Arts*, Philosophy and Public Affairs Winter 1995, 35.
32. Ez egy további indoka korábbi megállapításunknak (lásd az I. szakaszt), mely szerint a semlegesség liberális elméletének korai képviselői tévesen állították, hogy a semlegességi követelmény csak olyan megfontolásokra terjed ki, amelyek legjobb igazolását adják („az igazolás semlegessége”), olyanokra nem, amelyekkel ténylegesen motiválják („a szándék semlegessége”).
33. 1965-ben az Egyesült Államok Kongresszusa törvényt fogadott el *National Foundation for the Arts and Humanities Act* címmel. Ez világnézetileg semleges módon határozta meg a művészetek kormányzati támogatásának célját, és gondoskodott róla, hogy a pályázati pénzek elosztásáról a művészetekhez értő, elfogulatlan kuratórium döntsön. 2010-ben a washingtoni National Portrait Gallery kiállította David Wojnarowicz videoklipjét, amely a keresztre feszített Krisztust testén hemzsegő hangyákkal ábrázolta. Republikánus képviselők blaszfémiát kiáltották, és megfenyegették a Smithsonian Institutiont, amelyhez a képtár tartozik, hogy kizárják a National Endowment for the Arts által támogatható intézmények közül. A Smithsonian igazgatója eltávolította Wojnarowicz klipjét a tárlatról. Lásd Holland COTTER: *As Ants Crawl Over Crucifix, Dead Artist is Assailed Again*, *The New York Times*, 10 December 2010; Frank RICH: *Gay Bashing at the Smithsonian*, *The New York Times*, 11 December 2010.
34. *Az állam semlegessége* című könyvem (Budapest, Atlantisz, 1997) címadó fejezete ezt nevezte összehasonlító teherpróbának.
35. Gondoljunk arra a súlyos állapotú, gyógyíthatatlan betegre, aki úgy érzi, szenvedésteli, kiszolgáltatott állapota kikezdi emberi méltóságát, és ezért orvosi segítséget kér az élet befejezéséhez. Tegyük fel, a törvény bűncselekménynek minősíti az önkéntes eutanáziát. Tegyük fel továbbá: bár a jogalkotók többsége szerint az eutanázia az Isten és a természet rendjének megsértése, ez a vélekedés nem szerepel a tiltás indokai közt. Az indoklás arra hivatkozik, hogy a megengedő szabályozás sértené azoknak a betegnek az érdekeit, akik ebben az állapotban is folytatni szeretnék létezésüket: akár azért, mert életük legnagyobb erkölcsi diadalának tekintik, hogy ellenálljanak a könnyű halál kísértésének, akár bármilyen más okból. Ha ugyanis nem tiltják az eutanáziát, ez kiszolgáltatná őket rokonaik kénye-kedvének, akik nem győzik kivárni, hogy hozzájussanak örökségükhöz, vagy egyszerűen csak belefáradtak a gondozásba. Ez az indoklás nem nélkülöz minden alapot. Nem alkotható olyan szabály a halálközeli helyzetek kezelésére, amely egyszerre volna tökéletes azoknak, akik befejeznék, és azoknak, akik bármi áron folytatnák az életüket: vagy a befejezéshez vezető eljárás bonyolultabb a kívánatosnál, vagy a folytatás biztosítékai maradnak el az ideálistól. Ha azonban a rendezés teljes terhét az egyik félre hárítják, ez alapos okot ad a gyanakvásra, hogy a jogszabály valódi indítékai nem semlegesek a kétféle személyes döntés konfliktusában – kivált, ha a vesztes fél szempontjaival a jogalkotó nem rokonszenvezik.
36. Lásd Ronald DWORKIN: *Justice for Hedgehogs*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2011, 322.
37. Thomas NAGEL: *Moral Conflict and Political Legitimacy*, Philosophy and Public Affairs, Summer 1987, 232.
38. Joseph RAZ: *Facing Diversity: the Case for Epistemic Abstinence*, Philosophy and Public Affairs, Winter 1990, 3, 40.
39. Lásd Tim CRANE: *Mystery and Evidence*, *The Opinionator*, *The New York Times*, 5 September 5. 2010; <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/09/05/mystery-and-evidence/>.
40. 1997-ben megjelent könyvem (lásd 34. vj.) semlegességkonceptiójában ez a teszt központi szerepet ját

szott. Mint az alábbiakból kitűnik, ma is nagy jelentőséget tulajdonítok neki, bár az itt vázolt elgondolás szélesebb alapozású, mint az akkori volt.

41. Lásd RAZ (38. vj.) 40.
 42. Vannak kivételek. A marxizmus például, történetének korai időszakában, kollektív identitást képző eszme volt.
 43. Charles TAYLOR: *How to Define Secularism*, A New York University School of Law Jogi, politikai és társadalomfilozófiai kollokviumán 2010. november 11-én vitára bocsátott tanulmány; http://www.law.nyu.edu/ecm_dlv3/groups/public/@nyu_law_website__academics__colloquia__legal_political_and_social_philosophy/documents/documents/ecm_pro_067143.pdf.
 44. Arról, hogy mikor a semlegességi elv kifogásolja és mikor nem kifogásolja a törvényi mentességeket, lásd Kwame Anthony APPIAH: *The Ethics of Identity*, Princeton, Princeton University Press, 2003, 88–99.
 45. Angliában a szikh férfiak mentesülnek a motoros védősíks viselésének kötelezettsége alól, mivel vallásuk tiltja, hogy az utcán turbán nélkül közlekedjenek.
- Brian Barry szerint az ilyen mentesség diszkriminatív. Lásd Brian BARRY: *Culture and Equality*, Cambridge, Polity Press, 2003. Barry kritikájához lásd Jeremy WALDRON: *One Law for All?*, Washington & Lee Law Review, 2002, 3–34.
46. Lásd Stephen L. CARTER: *The Religiously Devout Judge*, Notre Dame Law Review, 1989, 64, 932; Michael W. McCONNELL: *Religious Freedom at a Crossroads*, The University of Chicago Law Review, 1992, 59, 115.
 47. Habermas szerint a vallási diskurzust ki kell zárni a törvényhozási vitákból is: a parlament elnökét fel kell ruházni a joggal, hogy a jegyzőkönyvből minden vallási kijelentést és indokolást töröltessen. Nem világos azonban, hogy erre mi szükség volna. Lásd Jürgen HABERMAS: *Religion in der Öffentlichkeit* in Jürgen HABERMAS: *Zwischen Naturalismus und Religion*, Frankfurt, Suhrkamp, 2005, 137.
 48. RAWLS (1. vj., 1993) 217-től.
 49. RAWLS (1. vj., 1993) 247.
 50. RAWLS (1. vj., 1993) 251.

„HOGY KI EGYHÁZ ÉS KI NEM”

LÁTLELET A MAGYAR ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZAK VISZONYÁRÓL

A 2012. január 1-jén hatályba lépett *2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról* beszédes látlelettel szolgál a köztársaság általános állapotáról. A 2011. december 30-án elfogadott legújabb egyháztörvény a parlament egyedi döntésétől teszi függővé, hogy ezer alapító kérelmére továbbra is egyházként működhet-e egy hazánkban már legalább húsz éve tevékenykedő vallási közösség [14. § (2)–(3) bekezdés]. Ezt meghaladóan az új egyháztörvény, illetve a sebtében újragyártott törvénynek megágyazó, az Alaptörvény még hatályba lépése előtt kiegészítő átmeneti rendelkezés¹ [21. cikk (1) bekezdés] háromszintű rendszert vezet be a vallási közösségek állami számon tartására. A hierarchiában az új egyháztörvényvel automatikusan elismert tizenegy egyházat² a törvény alapján az Országgyűlés egyedi döntésével nyilvántartásba vehető egyházak követik, míg a ranglétra legalján a Ptk. és az egyesülési törvény³ hatálya alá tartozó, úgynevezett alapcélként vallási tevékenységet végző egyesületek kaptak helyet. Az Alaptörvény és az új egyháztörvény szerkezetéből ez a hierarchia talán nem szembetűnő, a részletszabályokból azonban világosan kirajzolódnak az új rend alapelemei. Az új egyháztörvény szerint az átmenetet követően kizárólag egyesület kérheti az egyházkénti bejegyzést [14. § (1) bekezdés]. Kiderül továbbá az is, hogy az új magyar törvény az állammal való együttműködés bizonyos formáit (például nevelés, oktatás, felsőoktatás, egészségügy, karitatív, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, valamint kulturális és sportintézmények fenntartása) kizárólag a „jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkező, történelmi és kulturális értékeket megőrző” egyházak számára hagyja nyitva, így a vallási egyesületek kiesnek a támogatott körből [8. §]. Az állam és az egyházak viszonyának ez az Alaptörvényben is leképezett strukturális átalakítása hosszú távon az alaposan megváltozott egyházbejegyzési szabályoknál is jelentősebb változást hoz a vallásszabadság magyarországi érvényesülésében.

Akár örvendezhetnénk is, hogy a törvényhozó visszatalált a magyar közjogi hagyomány vívmányának tekintett 1895-es megoldáshoz.⁴ A be-

vett-elismert-türt felekezetek triásza a dualizmusban kétségtelen előrelépést jelentett a XIX. század korábbi viszonyaihoz képest. A 2012. január 1-jéig hatályos, *a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényben* foglalt szabályokkal összehasonlítva azonban egyértelmű a visszalépés: a viszonylag könnyen bejegyezhető egyházak törvény előtti egyenlőségét felváltja az új alkotmány által fémjelzett kiváltságos kevesek, a szerencsés középmezőny és a jobb híján megtűrt megtepázott hada. A vesztesek közé hozzávetőleg háromszáz, 1990 és 2012 között bejegyzett egyház tartozik. A 2011-et meghatározó közjogi fordulat eseményeinek szokatlan egymásutánja, illetve az új szabályozás egyszerre tükrözi a törvényhozó dölyfös magabiztosságát és dacos nemtörődömségét, egyszerűbben szólva: a pillanatnyi parlamenti többség zsarnokságát. Jelen írás e kvalitásokat igyekszik számba venni, szemügyre véve az egyik legelső sarkalatos törvény keletkezéstörténetét és visszavonását, a végül hatályba lépett szabályozás részleteit, ezek történelmi előképeit, valamint nemzetközi összefüggéseit.

A történet nem csak azért tanulságos, mert a kelet-európai rendszerváltás egyik legmegengedőbb egyháztörvénye vált köddé néhány hónap alatt egy olyan államban, amely a nyugati civilizáció minden említésre méltó, emberi jogok iránt elkötelezett nemzetközi szervezetének tagja. Azért is érdemes elidőzni a vallásszabadság gyakorlásának kortárs maradványai felett, mert a *2011. évi CCVI. törvény* egy olyan országban született, ahol 1674-ben több száz protestáns prédikátort és tanítót ítélték gályarabságra az ellenreformáció keretében. Váltásdíjukat az európai protestáns összefogásnak köszönhetően végül egy hollandus, Michiel de Ruyter admirális fizette ki. A latin nyelvű periratokat nagy gonddal magyar fordításban is közzétevő S. Varga Katalin⁵ így összegezte a perek tanulságait: „a peres eljárás mint írott forrás a hatalmi reprezentáció sajátos (önigazoló) fóruma, a »politikus rend« véleményét közvetítő szövegfolyam.”⁶ Nincs ez másképp az új egyháztörvényt övező szövegfolyammal sem. Hiába, a magyar nehezen tanul és könnyen felejt.

RÖVID KÖRTÖRTÉNET

Bár 2010 januárjában Schanda Balázs még meggyőzően érvelt az 1990. évi IV. törvény megtartása mellett,⁷ 2010 őszére a „szektabiznisz” üldözése hirtelen – újfent – kardinális kérdéssé vált a magyar politikában. November közepén a HírTv *Júdásfillérek* című riportjával eredt a bizniszegyházaknak nyújtott százmilliós állami támogatások nyomába, 2010. december elején pedig Nyitrai Imre, a Nemzeti Erőforrás Minisztérium szociális államtitkára már azt nyilatkozta, hogy a költségvetés mintegy hárommilliárd forintot spórolhatna az egyházbejegyzési feltételek szigorításával. Hozzá csatlakozott Szászfalvi László, közigazgatási és igazságügyi minisztériumi államtitkár egy 2011 elején betervezésre kerülő egyháztörvény ígéretével, megemlítve, hogy tízezer alapító körül látja az optimális regisztrációs küszöböt.⁸

2011 tavasza valóban meghozta egy gyökeresen új egyháztörvény koncepcióját. A bemelegítő sajtótájékoztatót Szászfalvi László államtitkár Tőkés László református lelkésszel, volt királyhágó-melléki református püspökkel, európai parlamenti képviselővel együtt tartotta.⁹ Az új szabályozás célja Szászfalvi szerint nem más, mint hogy „a hiteles egyházi és vallási tevékenységeket végző közösségeket megerősítsük, és azokat a szerveződések, amelyek kifejezetten üzleti célból jöttek létre, e törvény hatálya alól kivonjuk.”¹⁰ A márciusban ismertetett koncepció az egyházakat három csoportba tervezte sorolni. A törvény szerint a „történelmi egyházaktól” száz év honosságot vagy 25.000 fős taglétszámot,¹¹ míg az „elismert egyházaktól” húsz év honosságot és kisebb lélekszámot kívánt volna meg az állam. Az elismert egyháznak nem minősülő közösségek számára a kormány ekkor még egy speciális vallási közösség státuszt tervezett megnyitni.¹²

A tájékozott hírolvasók azonnal érzékelhették, hogy ez a legelső javaslat az 1895-ös, háromszintű elismerést kívánta feléleszteni. A történelemben kevésbé jártasakat pusztán az is zavarhatta, hogy a még hatályos százfős bejegyzési küszöb jelentősen megemelkedik az új törvénnyel, valamint hogy a koncepció abból indul ki, hogy az összes bejegyzett egyház újbóli regisztrációs eljárásnak kényszerül alávetni magát. 2011 április elejére a jogosultak köre körvonalazódni látszott. Egy újabb sajtóeseményen Szászfalvi államtitkár tisztázta, hogy az új törvény szerint történelmi egyház lesz a katolikus egyház, a református és az evangélikus egyház, az unitáriusok és az ortodox közösségek. Kijelentette: „Elvárás lesz továbbá a történelmi egyházakkal szemben, hogy országos közszolgálati intézményhálózatuk le-

gyen, amelyhez az állami támogatást a jövőben is megkapják.”¹³ Végül megállapította, hogy az új törvény majd rendet tesz és eléri, hogy „jóval-jóval kevesebb egyház legyen.”¹⁴ A rendteremtés mellett az új törvény szükségességét az is igazolta a kormány szerint, hogy az 1990. évi IV. törvény időközben nemzetközileg elavulttá vált.¹⁵ Ezt a nézetet osztotta Hack Péter is, aki szerint az 1990-es törvény feladata az volt, hogy megnyissa a vallásszabadság gyakorlása előtt az utat és biztosítsa az állam semlegeségét.¹⁶

Az új törvénnyel kapcsolatban a legparázabb nyilvános és politikai vitát az váltotta ki, hogy a „száz év vagy 25.000 hívő” fogalmi keretben a Hit Gyülekezete megfelelt a történelmi egyház minősítés követelményeinek.¹⁷ A Magyar Katolikus Egyház sürgette, hogy a történelmi egyház státusz feltételeit kösse össze az állam, míg a Hit Gyülekezete jelezte, hogy bár nem kedvelik a jelzöt, nem tiltakoznak az ellen, hogy ilyen címen kapjanak elismerést a legmagasabb kategóriában.¹⁸ További nyilvános gyanakvásra adott okot, hogy a koncepció bemutatásakor, illetve azt követően, a kormány képviselői többször is említették, hogy a koncepciót az egyházak vezetőivel egyeztetve és velük egyetértésben dolgozták ki. Az azonban még mindig nem világos, egész pontosan melyik egyházzal vagy vallási közösséggel, milyen módon és miről egyeztetett a kormány.¹⁹

A tavaszi lelkesedést követően a törvényjavaslatra azonban várni kellett, és a végül – némi huza-vona, állítólagos társadalmi egyeztetés, valamint az elmaradhatatlan hitgyülekezetezés után – a parlament elé terjesztett szöveg húszéves várakozási időt és ezer alapító tagot követelt meg az egyházak bírósági bejegyzéséhez.²⁰ A bejegyzésben a bíróságokat egy szakértő testület is segítette volna.²¹ Bár a koncepcióban említett háromszintű bejegyzési rendszer végül nem valósult meg, a javaslat melléklete három osztályra bontva összesen 44 olyan, jelenleg még egyházként bejegyzett vallási közösség név szerinti felsorolását tartalmazta, amelyeket a parlament a törvény erejénél fogva, további bírósági eljárás nélkül ismert volna el. A törvényjavaslat egyéb elemeiben – mint például a vallási tevékenység fogalmának meghatározása²² vagy az elsődlegesen vallási tevékenységnek nem minősülő magatartások felsorolása²³ – kísértetiesen hasonlított az előző Orbán-kormány alatt (1998–2002) végül sikertelennek bizonyult egyháztörvény-módosításhoz.²⁴

Alig egy hónappal később, a rendkívüli ülés szak végén az akkor még Balsai István vezette alkotmányügyi bizottság zárószavazás előtti módosító javaslata adta meg az elsőként elfogadott sarkala-

tos törvény végső formáját. A hajnalba nyúló ülésen a parlament egy házszabályellenesen benyújtott vég-szavazás előtti bizottsági módosító indítvány alapján a *2011. évi C. törvény* formájában végül is egy olyan törvényszöveget fogadott el, amely a húsz éve működő [14. § (3) bekezdés *c*) pont] és ezer alapítóval rendelkező [15. § (1) bekezdés *c*) pont] egyházak elismerését – a bírósági nyilvántartásba vétel, illetve felülvizsgálat teljes mellőzésével – egy előterjesztő miniszter (16–17. §) és a kétharmados parlamenti többség [11.§ (1) bekezdés] döntésétől tette függővé. A törvény melléklete tizennégy vitán felül álló egyházat sorolt fel, a többiek – köztük protestánsok, buddhisták és muzulmánok – a törvényben említett miniszternél jelentkezhettek egyházi státuszuk újbóli elismeréséért 2012. január 1-jével, a miniszter kedvező döntése esetén a törvényhozás minősített többségének főkegyúri gesztusát remélve. A miniszter megtagadhatta a bejegyzési kérelem továbbítását az Országgyűlés felé, ha – a törvényben rögzített feltételek teljesítésén túl – a vallási közösséggel szemben „működése során az illetékes állami szerv nemzetbiztonsági kockázatot állapított meg” [16. § (4) bekezdés]. Az új törvény úgy rendelkezett, hogy azokkal az egyházakkal, amelyek 2012. január 1-jével elveszítik egyházi jogalanyiségüket az új bejegyzési eljárás lefolytatásáig – mintegy áthidaló megoldásként – a kormány közcélú tevékenységeik finanszírozásáról szükség szerint külön megállapodást köthet [31. § (2) bekezdés]. Az egyházakénti újbejegyzésről lemaradt közösségek egyesületként folytathatták működésüket [36. § (1) és (5) bekezdés].

A nyár nyugtalanul telt mind az egyházak, mind a miniszter, mind az Országgyűlés számára. Az első sarkalatos törvény olyan széles körű nemzetközi érdeklődést váltott ki, hogy 2011. szeptember 6-án a baltimore-i Johns Hopkins Egyetemen Rétvári Bence, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium parlamenti államtitkára személyesen igyekezett megnyugtatni a kedélyeket egy videokonferencia keretében.²⁵ Mint később kiderült, öszre összesen 72 egyház nyújtotta be újbejegyzési kérelmét a miniszternél a még hatályba sem lépett törvény alapján.²⁶ Talán akkor vált végképp világossá, hogy az új egyháztörvény komolyabb módosítása a kitartó kérés ellenére sem várható, amikor az Országgyűlés váratlanul hajlandónak mutatkozott a földtörvény módosítására, megnyitandó az egyesületek előtt a termőföldtulajdon-szerzést.²⁷ Ez a gesztus tette volna lehetővé, hogy az új törvény hatályba lépésével, egyházból egyesületté alakulva a Krisna-tudatú Hívők Közössége ne veszítse el a közösség számára spirituális jelentőséggel bíró somogyvámosi Krisna-völgy feletti termőföldtulajdonát.

Az események akkor vettek váratlan fordulatot, amikor a sajtóban kiszivárgott, hogy az Alkotmánybíróság formai okok (közjogi érvénytelenség) miatt megsemmisíteni készül az új egyháztörvényt. Az Alkotmánybíróság 2011. december 19-én hirdette ki a közjogi érvénytelenséget megállapító döntését,²⁸ amelyet a Magyar Közlöny december 20-i száma tett közzé. Az Országgyűlés azonban egy nappal korábban, a 2011. december 19-én megjelent Magyar Közlönyben kihirdetett, a *nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* 241. §-ával hatályon kívül helyezte a még hatályba nem lépett egyháztörvényt.²⁹

Röviddel ez után az újabb egyháztörvény tervezete először egy olyan név és cím nélküli tétellel került a parlament napirendjére,³⁰ amelyet T/5315. számon végül az előző törvény címével Lázár János Fidesz-frakcióvezető valamint fideszes és KDNP-s képviselők közös javaslatként terjesztettek be. A törvényjavaslat kísértetiesen emlékeztetett a hatályon kívül helyezett törvény szövegére. A legjelentősebb különbség talán az volt, hogy az előzőleg kétharmados parlamenti döntéshez kötött egyházbejegyzést a népi kezdeményezés szabályai szerint lefolytatandó eljárás váltotta fel [14. § (3) bekezdés]. A törvényjavaslatban új elem volt továbbá, hogy a bejegyzés feltétele nem húszéves magyarországi működés, hanem százéves nemzetközi jelenlét [14. § (2) bekezdés *c*) pont]. Ez a feltétel nemcsak a Magyarországi Szcintológia Egyházat zárta volna ki az újbejegyzésből, hanem a Krisna-tudatú Hívők Közösségét is.

A 2011. december 23-i általános, majd a 2011. december 28-i részletes vitát követően elfogadott sarkalatos új törvény (*2011. évi CCVI. törvény*), valamint a törvényt megtámasztó alaptörvény-kiegészítés (átmeneti rendelkezések, 21. cikk) a néhány hónapja elfogadott, majd visszavont törvénytől több ponton is eltér, mivel a legújabb egyháztörvény mégis bevezeti az első alkalommal végül jórészt elhagyott háromlépcsős rendszert. A sarkalatos törvényvel elismert egyházak száma azonban annak ellenére sem változott, hogy időközben világosan kiderült: a törvényi feltételeknek számos, a hatályon kívül helyezett korábbi törvény mellékletében fel nem sorolt egyház is megfelel. Az *ex lege* el nem ismert egyházak bejegyzése végül az Országgyűlés hatáskörében maradt. A javaslatnak megfelelően ezer alapító kérelmére az Országgyűlés a népi kezdeményezésre vonatkozó szabályokat alkalmazva köteles lefolytatni a vallási tevékenységet végző egyesületek bejegyzésére vonatkozó eljárást [14. § (3) bekezdés]. Az eredeti javaslatától eltérően, egy bizottsági módosító indítványnak köszönhetően a külföldön száz éve működő egyházakon túl végül újra bejegyezhe-

tők maradtak a hazánkban húsz éve működő egyházak is [14. § (2) bekezdés c) pont]. A visszavont törvényhez képest új elem, hogy a működési tartamról, továbbá arról, hogy a bejegyzésért folyamodó egyesület vallási tevékenységet végez, valamint a tanításának lényegét tartalmazó hitvallása és rítusa van, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének állásfoglalását is kérheti az illetékes parlamenti bizottság a bejegyzési eljárás során [14. § (4) bekezdés]. Új feltétel továbbá a hatályon kívül helyezett törvényhez képest, hogy a bejegyzést kérő egyesület „tanai és tevékenységei nem sértik az ember testi-lelki egészséghez való jogát, az élet védelmét, az emberi méltóságot” (14. § (2) bekezdés b) pont).³¹ A korábbi törvény alapján beadott bejegyzési kérelmekről a parlament 2012 februárjának végéig köteles dönteni [34. § (2) bekezdés]. Az 1990. évi IV. törvény alapján bejegyzett többi egyház 2012. január 1-jétől egyesületnek minősül [34. § (1) bekezdés].

KITEKINTÉS: FINOM TÁRSASÁG

A 2011. december végén hatályon kívül helyezett egyháztörvény parlamenti vitában többször felmerült, nemzetközi összehasonlításban milyen is lehet az új magyar jogszabály megítélése. Lukács Tamás (KDNP) expozéjában az általános vita kezdetén kiemelte, hogy „azon országokban, ahol a bejegyzést küszöbszámhoz kötik, a most meghatározott és általunk javasolt ezer fő az alacsony követelményrendszer közé tartozik.”³² Szászfalvi államtitkár, mintha elejét kívánná venni a méricskélésnek, az általános vita kezdetén a maga részéről mellékesen hozzátette: „A létszámmal kapcsolatban megjegyzem, hogy az ezer fő még mindig igen alacsony létszám több európai uniós állam egyházi szabályozásához képest, így például a hazánkhoz képest kisebb lélekszámú Szlovákia esetében ez a létszámhatár 20 ezer fő.”³³ Mindemellett Hörcsik Richárd, az európai ügyek bizottságának fideszes elnöke például biztosította az Országgyűlést az általános vitában, hogy – bár a lisszaboni szerződésben nincs szó kereszténységről vagy egyházakról – a javaslat nem ütközik az EU-jogba.³⁴ A nemzetközi mércét illetően az optimista hangnemet Lendvai Ildikó (MSZP) felszólalása törte meg, aki az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) osztrák államot marasztaló döntését is említve hívta fel a figyelmet arra, hogy az európai mérce nem enged bármilyen különbségtételt történelmi és újabb egyházak között.³⁵

A magyar törvényalkotó nem volt egyedül 2011 nyarán, amikor hozzálatott az egyházbejegyzés megszigorításához, és így végső soron a vallássza-

badság gyakorlásának korlátozásához. Az elmúlt egy év bő termést hozott. A nemzetközi és a magyar közönség a sajtóból is ismerheti a köztéri burkaviselés francia és a belga tilalmát, illetve a korlátozás bevezetését övező vitát. Röviden összefoglalva: a muzulmán nők által viselt, vallási előíráson alapuló, teljes testet fedő viseletet célba vevő korlátozás indokaként az állam semlegességét, a nők elleni diszkrimináció tilalmát, valamint az egyenlő méltóság és a nemzetbiztonság védelmét nevezték meg a leggyakrabban. A burkatilalmak a gyakorlatban pár ezer nőt érintenek közvetlenül, de a valóságban a kontinentális Európában élő muzulmán közösségeket célozzák, érzékeltetve velük az európai tolerancia határait. Az érveket alaposabban figyelembe véve, amint arra Kovács Kriszta rámutatott, „[e]rős [...] a gyanú, hogy a burkatilalmat valójában csupán előítélet és félelem motiválja”.³⁶

A nemzetközi közvélemény előtt sokkal kevesebb figyelmet kaptak azok a belső jogi fejlemények, amelyek az egyes államok által kedvelt (történelmi vagy tradicionális) vallási közösségek pozícióit védelmezik más, kevésbé kívánatos irányzatok háttérbe szorításával. Az EBESZ és az Európa Tanács elitebb klubja sem mentes az ilyen fejleményektől, annak ellenére sem, hogy ezek a szervezetek számos megelőző és tanácsadó mechanizmust működtetnek épp az emberi jogokat sértő, pusztán politikai indíttatású állami lépések elkerülése érdekében. Így például Kazahsztán 2011 őszén új szabályokat fogadott el az egyházakra vonatkozóan.³⁷ A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a kazah törvényhozás már a XXI. században is többször fogadott el hasonló megszorításokat. 2009-ben, az EBESZ/ODIHR vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete elmarasztaló szakvéleményét követően³⁸ a kazah Alkotmánytanács az elnök előzetes normakontroll indítványára megsemmisítette a kifogásolt jogszabályt.³⁹ A 2010-es kazah EBESZ-elnökséget követően a kormány újra elővette a régi tervet. A kazah kormány szerint a szigorú megszorításokra a nyáron hirtelen elszaporodott szélsőséges vallási indíttatású terrorfenyegetések visszaszorítása érdekében volt szükség.⁴⁰ Kétséges, hogy az új szabályok mennyire lehetnek hatékonyak: rövidebbel azt követően, hogy az elnök aláírta a törvényeket, egy korábban ismeretlen szélsőséges iszlamista csoport támadásokkal fenyegetett, amennyiben a korlátozásokat nem vonják vissza.⁴¹ Az EBESZ emberi jogi vezetősége egyértelművé tette, hogy aggályosnak találja az új kazah törvényt.⁴²

A 2011 októberében hatályba lépett új kazah törvény⁴³ preambulumban elismeri az iszlám Hanafi irányzatának, valamint az Orosz Ortodox Egy-

háznak a történelmi szerepét a nemzet kulturális és spirituális életében. Az új törvény minden jelenleg bejegyzett egyházat újbóli nyilvántartásba vételre kötelez: a 16,5 milliós országban a helyi vallási közösségek bejegyzéséhez ötven tagra van szükség, a regionális szervezetéhez ötszáz tagra (tartományonként legalább 250 főre), míg az országos szervezet bejegyzéséhez ötezer főre (minden várost és tartományt lefedve). A regionális és helyi szervezetek csak azokon a közigazgatási területeken működhetnek, ahol bejegyezték őket. A be nem jegyzett egyházak működése jogellenes. A törvény kötelezővé teszi a hittérítők egyéni nyilvántartásba vételét, és szigorú ellenőrzést vezet be a vallási tartalmú irodalom kiadása és terjesztése felett. Az egyházakat érintő állami döntésekben központi szerepet kap egy szakértő testület, amely az egyházak tevékenységének legitim vallási minőségét vizsgálja.

Az igen hasonló tartalmú 2009-es törvény kapcsán az EBESZ/ODIHR vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete az EBESZ-tagságból következő úgynevezett emberi dimenzió körébe eső kötelezettségek (*human dimension commitments*) szempontjából értékelte az állami lépéseket. Az emberi dimenziót az EBESZ okmányain (mint az 1989-es bécsi záróokmány) kívül Kazahsztán nemzetközi emberi jogi kötelezettségei (így a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya), valamint a kazah alkotmány írja körül. Ezeket a forrásokat túl a tanácsadó testület alkalmazta az általa korábban kidolgozott és az Európa Tanács Velencei Bizottsága által is támogatott, a vallásszabadság és egyházi viszonyok szabályozására vonatkozó irányelveket,⁴⁴ valamint meggyőző ereje okán figyelemmel volt az EJEB joggyakorlatára is.⁴⁵ Emlékeztetőül: a tanácsadó testület tehát egy olyan nemzetközi emberi jogi minimum védelmi szinthez mérte a 2009-es kazah törvény rendelkezéseit, amelyet a magyar törvényhozót kötelező nemzetközi és európai védelmi szint számos esetben messze meghalad.

A tanácsadó testület leszögezte, hogy a vallási közösségek kötelező bejegyzése mint a vallásgyakorlás előfeltétele fogalmilag aránytalan korlátozás, mivel bármelyik, egyébként elfogadható törvényhozói cél megvalósítható kisebb állami beavatkozás útján.⁴⁶ A bejegyzési feltételek közül a helyi közösségekre kiszabott ötvenfős korlátot találta problémásnak a tanácsadó testület, mert ez a feltétel még a nagyobb vallási közösségek (így például az Orosz Ortodox Egyház) működését is megakadályozná egyes településeken.⁴⁷ A hittérítők nyilvántartása mindaddig nem sért nemzetközi kötelezettségeket, amíg a nyilvántartási rendszer nem sérti a hittérítők egyéni vallás- és szólásszabadságát.⁴⁸ A tanácsadó testü-

let az állami döntéshozatalban (például az egyházak bejegyzésében) alkalmazott szakértők részvételét is nagyon problémásnak tartotta. A jogszabály szerint a szakértői vizsgálat célja, hogy megállapítsa, az adott vallási közösség tanításai nem ellentétesek a kazah állam jogszabályaival. Ez a megoldás emberi jogi szempontból aggályos, mivel a jogszabály semmilyen módon nem zárta ki, hogy a szakértők a közösségek vallási tanításainak tartalmát vizsgálják.⁴⁹

A tanácsadó testület kifogásolta, hogy a bejegyzett egyházak csak olyan tevékenységet végezhetnek, amelyet a törvény kifejezetten nevesít. Túl a büntetés pusztá súlyán, a tanácsadó testület megjegyezte, hogy ez a követelmény aránytalanul korlátozza a szabad vallásgyakorlás körét, mivel arra kényszeríti a vallási közösségeket, hogy tevékenységüket ne hitük előírásait követve folytassák, hanem a törvényi előírások kereteire szorítkozzanak. A bejegyzett egyházak tevékenysége céljának vagy minőségének korlátozása mindaddig aggályos, amíg a vallási közösség magatartása harmadik személyeknek nem okoz kárt.⁵⁰ A tanácsadó testület megjegyezte továbbá, hogy minden szervezetnek van olyan tagja, aki jogellenesen cselekszik. A tagok jogellenes cselekményei miatt feloszlathat egy vallási szervezetet nagyon súlyos szankció, és különösen azért problémás, mert 1. a vallási közösségek tagsága nem fix (az egyéni vallásszabadságból következően a tagok szabadon távozhatnak vagy csatlakozhatnak), 2. a kisebb és kevésbé jól ismert vallási közösségek tevékenysége gyanúsabbnak tűnhet, mint a nagy, ismert és jól szervezett egyházaké.⁵¹

A kazah törvény tartalma és fejlődéstörténete nem egyedülálló, és nem is nevezhető az Európán kívüli civilizáció jellegzetességének. Az Európa Tanácson belül Örményország folyamatosan próbálkozik hasonló megszorítások bevezetésével. Az örmény fejlemények azért is aggasztók, mivel Örményországnak – közismerten – épp a vallásszabadság terén kellett komoly lépéseket tennie az Európa tanácsi csatlakozás során. Az örmény állami vezetés mérsékelt lelkesedése tapintható volt az EJEB Nagykararaja előtt is megfordult *Bayatyan kontra Örményország* ügyben.⁵² Örményország mindeközben 2009-ben és 2010-ben is kísérletet tett a vallásszabadság, illetve az állam és egyház viszonyának szabályozására. A törvényjavaslatokat mindkét esetben visszavonták a Velencei Bizottság és az EBESZ/ODIHR vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete közös véleményének ismeretében. A 2011-es új törvényjavaslatról szintén kért véleményt az örmény kormány. Az elemzés egyrészt az EBESZ-tagságból következő emberi dimenzió körébe eső kötelezettségek mellett az Európa tanácsi tagságból eredő köte-

lezettségek teljesítését is vizsgálta. Bár az új törvény számos ponton előrelépést jelentett a korábbi tervekhez képest, a tervezett szabályok emberi jogi szempontból továbbra is kérdésesek maradtak.

A Velencei Bizottság és az EBESZ/ODIHR vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete 2011. októberi közös véleményében⁵³ aggályosnak találta, hogy az örmény törvény a vallásszabadság gyakorlását egyházi és vallási szertartásokra tervezi korlátozni, mivel ez a meghatározás jóval szűkebb, mint az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 9. cikkében foglalt definíció.⁵⁴ A közös vélemény kifogásolta, hogy az örmény törvényhozó elszántan – visszatérően, büntetőjogi eszközökkel – próbálja korlátozni a vallásszabadság gyakorlásának körébe eső hittérítést.⁵⁵ Kifejezett törvényi tiltás rendelkezik a más vallásúak körében végzett hittérítésről,⁵⁶ eltérően az EJEB gyakorlatából levezethető védelmi szinttől. Kifejezetten problémás továbbá, hogy az örmény törvényhozó kitartóan meg kívánja tiltani a vallási közösségeknek, hogy beleszóljanak híveik magánéletébe, egészségébe, tulajdoni viszonyaiba vagy magatartásába.⁵⁷

Az egyházbejegyzési szabályozás terén komoly előrelépésként üdvözölte a közös vélemény, hogy a korábbi tervezetektől eltérően a nyilvántartásba vételnek nem feltétele, hogy egy egyház „történelmileg elismert szent iratokon” alapuljon, hogy előzetesen egy vallásügyi miniszteri szakértői bizottság hagyja jóvá a bejegyzést, valamint hogy az egyház alapszabálya ne legyen jogellenes.⁵⁸ Mindezek ellenére a 2011-es tervezet szerint az örmény jogalkotó minden 25 főnél nagyobb vallási közösség számára kötelezővé tenné a bejegyzést, egyértelműen eltérve az EJEB gyakorlatától.⁵⁹ A közös vélemény azt sem tartotta indokoltnak, hogy olyan alapvető vallási tevékenységek, mint az egyházi szertartások rendezése vagy a közös teológiai tanulmányok folytatása, kizárólag a bejegyzett egyházak jogosultságai legyenek, mivel ezek a tevékenységek a vallásszabadság átlagos megnyilvánulásai az EJEE 9. cikke szerint is, és mint ilyenek, gyakorlásuk nem lehet a közösség nyilvántartásba vételének függvénye.⁶⁰

Ezt meghaladóan a közös vélemény aggodalmát fejezte ki a törvényben felsorolt vallási tevékenységekkel kapcsolatban, megemlítve, hogy amennyiben az egyházak kizárólag a törvényben feltüntetett tevékenységeket folytathatják, úgy a törvény indokolatlanul korlátozza a vallásszabadságot.⁶¹ A közös vélemény különösen problémásnak találta azt a törvénymódosítást, amely a Szent Örmény Apostoli Egyház kizárólagos missziójává kívánta tenni a vallási tanítások szabad terjesztését, új templomok építését, az örmény nép lelki tanítását, valamint a jó-

tékonyaságot.⁶² A közös vélemény szerint az utóbbi szabály nemcsak a szabad vallásgyakorlást, hanem a hátrányos megkülönböztetés tilalmát is sérti. Ez az álláspont összhangban áll az EJEB gyakorlatával is, amely nem követeli ugyan meg az egyházakkal szembeni azonos bánásmódot, de egyértelművé teszi, hogy az állam csak annyiban biztosíthat egy bizonyos vallási közösségnek kizárólagos jogokat, amennyiben a megoldás ésszerűen igazolható és nem aránytalan.⁶³

A kazah és az örmény példa jó illusztrálja, milyen eszközöket fontolgat egy olyan állam, amely előre kiválasztott egyházaknak vagy vallási közösségeknek kíván kedvezni, lehetőleg mások rovására. Könnyű lenne legyinteni, mondván, ilyen szörnyűségek csak távoli posztszovjet országokban történnek. A leki-csinyló sóhaj azonban elvonja a figyelmet azokról a jogi megoldásokról, amelyeket látszólag nemzetközi kooperációra hajlamos államok próbálnak bevetni az általuk nem kedvelt (nem hagyományos vagy nem történelmi) vallási csoportokkal szemben. Az egyházak újbóli bejegyzése, az egyházak működési területeinek törvényi körülírása, a szakértői testületekhez utalt döntések ugyanúgy beletartoznak az eszköztárba, mint a hittérítés indokolatlan és aránytalan korlátozása. Ahogyan az jól látszik a fenti tanácsadó véleményekből, mára már az Európa tanácsi téren kívül is olyan világosak a vallásszabadság védelmének alaptételei, hogy a fent említett megoldások közül jó pár kezdeményezés egyértelműen nemzetközi emberi jogi normákat sért.

Ezekkel a tapasztalatokkal felvértezve érdemes visszatérni az új magyar egyháztörvény háza tájára.

A TÖBBSÉG MAGABIZTOSSÁGA

Húsz év viszonylagos kiszámíthatóság és nyugalom után 2011 alapvető változásokat hozott. A végül hatályba lépett magyar törvény érint minden jelenleg bejegyzett egyházat, azok hívőit, támogatóit és istápoljtait. Az új magyar törvény előreláthatóan kedvezőtlen következményekkel jár a jelenleg bejegyzett egyházak döntő többségére (minden nem elismert egyházra) nézve. Egy remélhetőleg átmeneti időszakra bizonytalan jogi helyzetbe hozza az újbóli elismerésért folyamodó, jelenleg bejegyzett (ám nem elismert) egyházakat, hiszen az új törvény szövege nem kötelezi az Országgyűlést ezek újbóli bejegyzésére, csupán megnyitja az újbóli bejegyzés lehetőségét, a végső lépést az Országgyűlés politikai döntésére bízva. Az újbóli bejegyzést el nem nyerő közösségek pedig egyértelműen hátrányt szenvednek egyházi státuszuk elvesztésével, mivel – amennyi-

ben jogi személyiségüket meg kívánják őrizni – legjobb esetben is egyesületként működhetnek csak tovább. A változások természetére figyelemmel különösen szembeűnő, hogy a törvényjavaslat gazdái és az őket támogató kormány – a kétszeri nekifutás ellenére is – alig adtak komolyan vehető magyarázatot a hatályos szabályozás ilyen alapvető mértékű megváltoztatására.

Persze nem kizárt és nem is kizárható, hogy több bejegyzett egyház is visszaélt az egyházi státusz adta gazdasági (elsősorban adózási) előnyökkel. Az 1990. évi IV. törvény alapján azonban az elműlt hűsz évben egyértelműen lehetőség volt a jogellenesen működő egyházak (így az állítólagos biznisszekták) megsűntetésére.⁶⁴ Vagyis nem lett volna fogalmi képtelenség, hogy az állam akár a gyanúba keveredett, akár – *ad absurdum* – az összes bejegyzett egyház közelebből meg nem határozott, bár rosszul hangzó biznissz jellegét megvizsgálja, az 1990-es törvényben is említett ügyész bevonásával. Ez a megoldás már csak azért is megfontolandó lett volna, mert az egyházi státusz épp azok miatt a gazdasági előnyök miatt válhatott kedvelt társasági formává bizonyos körökben, amelyeket maga az állam rendelt hozzá az egyházak sajátos jogi személyként történő elismeréséhez. Az egyházak jogi személyként történő elismeréséből ugyanis nem következik kényszerűen az állami támogatásra való jogosultság vagy épp az adókedvezmények széles köre.

Az első sarkalatos törvény⁶⁵ betervezőként jegyző Lukács Tamás (KDNP) 2011. júniusi parlamenti előterjesztői expozéjában adottnak vette: „nem szükséges külön bizonyítani a joggal való visszaélt egy érzékeny jogterületen, amikor Magyarországon 343, más vélekedések szerint 362 egyházi szervezet van bejegyezve. Nem egy parlamenti expozé témája, hogy a visszaéltések számos fajtáját felsorolja, de összevetve más európai országok egyházi létszámaival, nem túlzás azt állítani, hogy a vallásbiznissz, a joggal való visszaéltés hazánkban az elműlt 20 évben sajnálatos módon egyre nagyobb teret nyert.”⁶⁶ A bejegyzett egyház tehát olyan, mint a zsebtolvajlás vagy a lyukas fog: hébe-hóba egy-egy még elmegy belőle, de ha elterjed, akkor késlekedés nélkül, könyörtelesen kell fellépni ellene.

A kormánypárti többség mennyiségi kifogására reagálva a júliusi végszavazás előtti vitában az ellenzék részéről Nyakó István (MSZP) felidézte: „Lázár képviselőtársam, frakcióvezető úr azt mondta az alkotmányügyi bizottság ülésén, hogy az a 350 egyház – és ez jegyzőkönyvben van – a törvényeket betartva működött, legalábbis jogi precedenst, bírósági döntést azzal kapcsolatban nem láttunk, hogy jogszerűtlenül működtek volna. Szerintük, az elő-

terjesztők szerint a különböző közösségek, felekezetek, egyházak korlátok nélküli és átláthatatlan burjánzása devalválta a valódi értékeket hordozó, valósgos társadalmi igényt kielégítő egyházak léteztését és tevékenységét.”⁶⁷ Ebben a megközelítésben tehát mégsem annyira a vallási közösségek sokasága a probléma, hanem inkább a bejegyzett egyházak természete, tudniillik a pillanatnyi egyházi kínálat összetétele nem felel meg a „tényleges társadalmi igényeknek”. Persze felmerűl a kérdés, hogy amennyiben egy hitrendszer száz egyházalapítóra talált egy politikai közösségben, hogyan is mondhatja az állam, hogy nincsen rá igény. De talán még ennél is fontosabb megjegyezni, hogy az állam feladata a vallásszabadság tekintetében nem az általa felmért (vélűt vagy valósg) társadalmi igények kielégítése, hanem az, hogy a lehető legnagyobb teret engedjen a vallásszabadság érvényesűlésének. Hagyományosan a vallásszabadság védelme épp a népszerűtlen kisebbségeket védi a többség választásainak következményeivel szemben. Ellenkezű esetben mérsékeltent értelműs időtöltés fellépni a vallási alapű diszkriminációval szemben.

Mindezek után nem is annyira meglepű, hogy a mennyiségi kifogáson túl az új szabályozás szükségességének másik igazolása valamiféle történeti igazságtételre utalt. Lukács Tamás már az általános vitát megnyitű expozéjában többször is arra hivatkozott, hogy az új szabályozás célja egy új jogrend kialakítása, figyelemmel az egyházak történelmi szerepére és hányattatásaira. Demeter Zoltán (Fidesz) vezérszűnoki felszólalásában kijelentette, hogy „Magyarországot sajátos történelmi múltja jogán sajátos egyházállami modell illeti meg”,⁶⁸ az általa támogató elváltás modelljének nevezett megoldás. Inentűl már nem meglepű, hogy az Alaptörvény frissen elfogadott kiegészítű rendelkezései között kifejezetten nevesíti az elismert egyházakat [21. cikk (1) bekezdés], talán csak az szorul igazolásra, miert nem került be ez a szakasz már az Alaptörvény fűszűvegébe, hiszen tartalmát tekintve ez nem egyszerű átmeneti rendelkezés. A 21. cikk (1) bekezdése egyebekben így rendelkezik: „Sarkalatos törvény előírhatja, hogy az egyházként való elismeréshez meghatározott idejű működés, meghatározott taglétszám, a történelmi hagyományok és a társadalmi támogatottság figyelembevétele szükséges.”

Ezeket a megfontolásokat tükrűzi az új egyháztörvény preambuluma, amikor külön is elismeri a Magyarország történelmében és kultúrájában folyamatosan meghatározű szereppel bíró egyházak kiemelkedű szerepét, valamint rögzíti, hogy „az Alaptörvénnyel összhangban, az állam és egyház különválű működésének alkotmányos követel-

ményét figyelembe tartva, de az együttműködés kölcsönös előnyökön alapuló elveit megfelelően érvényesítve” Bár az új egyháztörvény megtartotta a visszavont törvénynek az egyházak törvény előtti egyenlőségére vonatkozó rendelkezését [9. § (1) bekezdés], az Alaptörvény kiegészítését követően valószínűsíthető, hogy az új keretek közt mást jelent majd az a legújabb törvényben szintén megőrzött nyári mondat, mely szerint „[a]z egyházak tényleges társadalmi szerepét, az általuk ellátott közcélú tevékenységet az állam az egyházak társadalmi szerepéhez kapcsolódó további jogszabályok megalkotásánál és a velük való kapcsolattartás során figyelembe veheti” [9. § (2) bekezdés]. A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy bár az új törvény preambulumban szerepel egy utalás „az állam világnézeti semlegességére és a felekezetek közötti békés együttélésre való törekvése”, ez a mondat egyéni képviselői módosító indítványra (Szabó Tímea, LMP) került a korábbi törvény szövegébe a nyári munka hevében.⁶⁹

A nyári általános vitában Szászfalvi államtitkár az új egyházzsabályozás helyét és feladatát kijelölendő az új Alaptörvényben foglalt Nemzeti hitvallásra hivatkozott.⁷⁰ A szöveg nyitó mondatai között azt találjuk: „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette”, illetve, hogy „[e]lismernék a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait”, valamint: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet (kiemelés: U. R).”

A fentiek ellenére sokáig úgy tűnt, a nyári parlamenti vita végül nem érinti majd a törvény mögött meghúzódó tényleges szabályozási célt, és magyarázatként marad a szektabiznisz visszaszorítása, valamint a történelmi hagyományok tisztelete. Szomorúan szembeütköző volt az általános vita személyeskedő hangneme, amelynek elsődleges célja, úgy tűnik, a padosorokban ülő szektalobbisták kipellengetése volt. Utóbb ezek a felszólalások még mindig kellemesebb olvasmányoknak bizonyultak, mint a végszavazás előtti vita, amely – a Szim Salom Progresszív Gyülekezet elismerésének apropóján – más képviselők olvasatában is gyatra jobbikos zsidózásba csapott át. Lendvai Ildikó summázata e tekintetben figyelemre méltó: „mostantól kezdve ez a vita akár hetenként megismétlődhet. Itt hetente tárgyalhatunk előterjesztéseket egy-egy egyház vagy vallási közösség kérelme nyomán, nem ritkulni fognak ezek a méltatlan történetek, hanem az önök minden jó szándéka ellenére sajnos szaporodni.”⁷¹ Ez a helyzet a decemberben elfogadott legújabb egyháztör-

vény hatálybalépésével sem fog megváltozni, mivel az egyházak bejegyzése továbbra is a parlament hatáskörében marad.

A nyári parlamenti vita végül akkor vett érdekes fordulatot, amikor az utolsó pillanatban az alkotmányügyi bizottság Lázár János, a Fidesz frakcióvezetője javaslatára, az egyházak bejegyzését a bíróságok helyett a parlament minősített többségének feladatává tette.⁷² Schiffer András (LMP) frakcióvezető nyaggatására Lázár János a döntést azzal indokolta, hogy hasonlóan a nemzeti kisebbségek elismeréséhez, az egyházak elismerése is a népszuverenitás megnyilvánulása. Majd így folytatta: „Ne áltassák magukat azzal, hogy a felelősséget bírókra próbálják átruházni, ugyanis a törvényt önök hozzák, amely alapján a bírók el fogják dönteni, hogy ki egyház és ki nem. 1990-ben is parlamenti képviselők hozták meg azt a törvényt, amely alapján húsz éven keresztül eldöntötték, hogy ki egyház és ki nem. Most is mi fogjuk meghozni ezt a törvényt, és a felelősség bennünket terhel, akár megnevezük konkrétan azt, hogy ma, 2011-ben kit tartunk egyházi státusra méltónak és alkalmasnak, akár nem tesszük meg ezt. [...] Miért ne ajánlhatnánk fel az egyházaknak, attól függően, hogy ha a kormány megállapodik vagy nem állapodik meg velük, döntsek el, hogy az egyházi státust fenn akarják tartani, vagy sem, mert ez a szabad vallásgyakorlásukban nem fogja őket akadályozni. Ez a törvény megnyitja előttük az utat, hogy a vallásukat szabadon gyakorolják. Ezt önnek is el kell ismernie. Szerintem sokkal transzparensabb, sokkal nyitottabb és a nemzetiségek iránt viselt felelősségből kiindulva azt gondolom, hogy az egyházakért is minden esküt tett parlamenti képviselő vállalja azt a felelősséget, hogy döntéseket hoz a vallásukat gyakorolni akaró emberek ügyében.”⁷³

A törvényhozói felelősségről és a bíróságok szerepéről szóló kitanítás érdekes fogalmi keretbe helyezi a népképviselői szerv és az igazságszolgáltatás szerepét, illetve viszonyát. A legegyszerűbb elhatárolás szerint a törvényhozás általános szabályokat alkot, amelyeket aztán a jogalkalmazók, így a bírói hatalmi ág képviselői, alkalmaznak egyedi esetekben. A bíróságokba vetett bizalom egyik forrása a bírák hozzáértése és szakértelme, másik forrása a bírák kiválasztását és a bírói karriert övező garanciák sora, míg egy harmadik – az előzőkkel egyértelműen összefüggő – tényező a bírósági eljárás természetű. Az alkotmányos jogállami gondolatrendszerben a független és pártatlan (avagy tisztességes) bírói eljárás épp e különbségtétel nyomán válik az állami túlhatalom (önkény) visszaszorításának és az ezzel szoros összefüggésben álló alapjogvédelemnek

az egyik legfontosabb eszközévé. A „bírói út” biztosítása az alapjogvédelem egyik legismertebb eljárási garanciája.

Lázár frakcióvezető gondolatmenete azonban más premisszákon látszik alapulni. Abból indul ki, hogy amennyiben nem maga a parlament dönt egy adott kérdésben, a képviselők – elítélendő módon – áthárítják a döntéssel járó felelősséget a jogalkalmazóra. A fent idézett megközelítésben a jogalkotói döntés tárgya nem az, hogy *milyen feltételekkel* kérheti hívók egy közössége csoportjuk egyházként történő elismerését, hanem az, hogy „ki egyház és ki nem”. Ez tehát a döntés, amelyet a szuverén maga (és nem holmi bíróság⁷⁴) hivatott meghozni a szabad vallásgyakorlás körében.

Ebből a szokatlan szemszögből persze érthető, hogy a nyári hőségben hogyan került a kétharmados parlamenti többség kezébe az egyházbejegyzés eseti rendezése. A fenti okfejtés különösen azért érdekes, mert az egyházak bejegyzése a nyáron elfogadott egyháztörvény visszavonása, majd az egyháztörvény újbóli elfogadása után is az Országgyűlés hatáskörében maradt, csupán az eljárás részletei változtak némiképp. Érdekes tehát részletesen is számot vetni az igazolás pilléreivel és következményeivel, valamint az igazolás nyomán elfogadott szabályozás egyes elemeivel.

A TÖBBSÉG NEMTÖRŐDÖMSÉGE ÉS A HAZAI PÁLYA BUKTATÓI

Az új magyar szabályozás, és különösen az egyházak parlamenti elismerése aggályos előképeket idéz a magyar közjogban, ezért – tekintettel a Nemzeti hitvallás szövegére is – további figyelmet igényelnek a parlamenti vitában elhangzottak.

A szuverenitás alapú megközelítés kétségtelenül új színfolt volt a vitában, és jól tükrözi, hogy az egyházak jogi személyiségének rendezését a kormányzó többség nem a vallásszabadság gyakorlásával, hanem az állami hatalomgyakorlás mikéntjével köti össze. A nemzeti kisebbségek Lázár frakcióvezető által említett elismerése annyiban mindenképp érinti a szuverenitás gyakorlását, amennyiben a nemzeti kisebbségek („a velünk élő nemzetiségek”) államalkotó tényezőnek számítanak,⁷⁵ illetve amennyiben a nemzeti kisebbségek politikai képviselete a képviseleti demokrácia egyik eleme marad.⁷⁶ Az egyház vagy egyházak azonban nem minősülnek államalkotó tényezőnek sem az 1989-es Alkotmány, sem az új Alaptörvény szerint.

Az új Alaptörvény a Nemzeti hitvallásban valóban elismeri „a kereszténység nemzetmegtartó sze-

repét”. Ebben a magasztos gondolati körben szinte elvész, de talán nem árt felemlíteni, hogy az Alaptörvény egyébként az alapjogi fejezetben (Szabadság és felelősség) később azt is rögzíti: „Az állam és az egyházak különváltan működnek. Az egyházak önállóak. Az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal” [VII. cikk (2) bekezdés]. Bár állam és az egyházak elválasztása tekintetében az új Alaptörvény a korábitól eltérő terminológiát használ, elválasztva működés [Alkotmány 60. § (3) bekezdés] helyett különvált működést előírva, az Alaptörvény szövege semmiben sem utal arra, hogy az egyházak államalkotó tényezők lennének. Még a parlamenti vitában felmerült támogató elválasztás modelljének említése során sem utaltak arra, hogy az állam az egyházakat saját elemeinek vagy részeinek tekintené.

A Nemzeti hitvallás szövege nyomán felkínálja magát egy másik megközelítési lehetőség is. Egy helyen ugyanis valóban kimondja: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.” A magyar közjogban az állam és az egyházak, pontosabban a katolikus egyház, viszonyában a szuverenitás nyelve leginkább a Szent Korona-tan bűvkörébe tartozó főkegyúri jog gyakorlását hívja fel. A főkegyúri jog vitatott eredete⁷⁷ egy olyan pápai felhatalmazás, valamit annak későbbi, még inkább vitatott megerősítése,⁷⁸ amelyet a Werbőczy-féle *Tripartitum*tól⁷⁹ fogva körülvesz a magyar király apostoli minősége.⁸⁰ Bizonytalan eredete ellenére a főkegyúri jog tartalma világosan összefoglalható:⁸¹ a pápától nyert felhatalmazás nyomán a mindenkori szuverén⁸² jogosult a katolikus egyház előjáróit kinevezni, az egyház igazgatási egységeit alakítani (pl. püspökséget alapítani), valamint rendelkezni az egyházi javadalmak felett, valamint az egyházi iratokat kihirdetni (úgynevezett tetszvényjog⁸³). A főkegyúri jog megfelelője az egyéb felekezetek tekintetében a főfelügyeleti jog.

A Nemzeti hitvallás Szent Koronát említő passzusa az R. cikk (3) bekezdésében foglalt értelmezési szabállyal megerősítve látszólag megnyitja a lehetőséget, hogy az állam az évszázados módon kiterjeszse fennhatóságát az egyházak tulajdoni, szervezeti, működési és személyzeti kérdéseire. A főkegyúri jog gyakorlása azonban jól érzékelhetően megszünteti az egyházak autonómiáját, és ellenkezik az állam és az egyház elválasztásának az új Alaptörvényben is rögzített elvével. Az egyházbejegyzési vitában felemlített állami szuverenitás tehát veszélyes fogalmi keret, mivel alkalmazása egyértelműen emberi jogokat sért. Ahogyan Szathmáry Béla fogalmaz: „Az

állam és az egyház elválasztását deklaráló alkotmányok, a vallásszabadság alapjogként való elismerése, a vallási pluralizmus e felügyeleti jogokat már nem tűri el, s az állam sem tart rájuk igényt. Az állam és az egyház kapcsolatát más alapokon, az alkotmányos alapjogok mentén kellett újragondolni.”⁸⁴

A TÖBBSÉG NEMTÖRÖDÖMSÉGE ÉS A NEMZETKÖZI SZÍNTÉR

A fentiek ismeretében először is érdemes röviden elidőzni egyházelismerés és vallásszabadság viszonyánál, különösen, mivel a parlamenti vitában felmerült, hogy az új egyháztörvény mintegy meghatározza a vallásszabadság gyakorlásának államilag elfogadott módjait.

A parlamentben elhangzott állításokkal ellentétben a vallás szabad gyakorlása évszázados véres küzdelmekben kivívott, mára széles körben elismert emberi jog, és nem a szuverén jó szándékának vagy nagylelkűségének következménye. Közismert, hogy a vallásszabadságot védi az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (18. cikk), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (18. cikk), az EJEE (9. cikk), és legújabban az Európai Unió Alapjogi Kartája (10. cikk). Vitán felül áll az is, hogy az egyházalapítás és az egyházként történő működés a vallásszabadság közösségi (kollektív) megnyilvánulása. Az egyházak tehát nem önmagukban védelemre érdemes társas együttműködési formák vagy intézmények, hanem azért jogosultak kiemelt állami figyelemre, mert az egyik legalapvetőbb emberi jog és alkotmányos alapjog gyakorlásának eszközei és színterei.

Amint azt az EJEB, illetve az EBESZ/ODIHR vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete is hangsúlyozta, egy vallási közösség egyházként történő elismerése nem lehet előfeltétele a szabad vallás mint egyéni jogosultság gyakorlásának,⁸⁵ annak ellenére sem, hogy – méltánylandóan – az állam nem osztható jogi személyiséget mindenféle szervezeteknek azok nyilvántartásba vétele nélkül.⁸⁶ Fontos továbbá kiemelni, hogy az egyházi típusú jogi személyiség elismerése nem kötelezi az államot az imígyen bejegyzett egyházak anyagi támogatására. Schanda Balázs szavaival: „az állam minden, akár egyszemélyes vallás szabadságát szavatolni köteles (bár az antropológia a vallást alapvetően közösségi jelenségnek tekintti) és nem állhat a vallási kísérletek útjába. A vallási közösségek támogatását azonban kötheti többletfeltételekhez.”⁸⁷ Az EJEB számtalanszor kifejtette már, hogy bár a tagállamok szabályozhatják a vallásszabadság gyakorlását, a tagállamok kö-

telesek semleges és pártatlan módon eljárni vallási ügyekben.⁸⁸ Az állam feladata egy sokszínű (plurális) vallási közösség működtetése és a demokrácia érvényesülésének biztosítása. Nem lehet az államnak sem feladata, sem célja, hogy rendet teremtsen a versengő felekezetek között, s az állam hasonlóképp nem lehet a forrongó vallási közösségek belső konfliktusainak döntőbírája.⁸⁹

Államok és egyházak viszonyát számos modellel írja le a szakirodalom, minden esetben hangsúlyozva, hogy az egyes nemzeti megoldások tükrözik az adott ország történelmi körülményeit.⁹⁰ Ennek a változatosságnak tudható be, hogy a nemzeti jogok közötti összehasonlítás könnyen vakvágányra futhat, pusztán azért, mert a vizsgált jogrendszerekben nincsenek egymásnak megfeleltethető egyházi típusú jogi személyek. Az EBESZ/ODIHR irányelvek kiemelik, hogy a jogi személyiség megszerzésének elsődleges célja a vallási közösségek hitéleti tevékenységének elősegítése (*facilitate*), és nem a vallási vagy az egyházi szféra állami irányítása. Ezért az EBESZ/ODIHR vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete – az EJEB gyakorlatát ebben is követve – irányelveiben szorgalmazza, hogy a tagállamok azt a jogi megoldást tegyék elérhetővé a vallási közösségek számára, amely – többlépcsős rendszerek esetében belépő szinten – elősegíti, hogy egy vallási közösség jogalanyiságot szerezzen, s ezáltal képes legyen a hitéleti tevékenységével összefüggésben a közösség nevében ingatlant vásárolni vagy bérelni, bankszámlát nyitni, szerződést kötni, pert indítani stb.⁹¹

Ez EJEB gyakorlata az egyházak állami bejegyzés következményeképp megszerzett jogi személyiségét az EJEE-ben védett vallásszabadság (9. cikk) fontos elemének tekinti.⁹² A jogi személyiség megtagadása a hívők közösségétől egyszerre jelenti az egyezményben védett vallásszabadság és ezzel összefüggésben az egyesülési szabadság (9. és 11. cikk) sérelmét.⁹³

Az EJEB gyakorlat különös gyanakvással kezeli azokat a többlépcsős egyházbejegyzési rendszereket, ahol a legalacsonyabb szintű elismerés nem biztosítja a jogi személyiség megszerzésével járó, az EJEB által alapvetőnek tekintett szervezeti (közösségi) jogosítványokat, mivel ez utóbbiak hiánya egyértelműen hátrányba hozza az alacsonyabb szinten elismert vallási közösségeket. Amennyiben a legalacsonyabb szintű állami elismerés nem teszi lehetővé, hogy a vallási közösségek érdemben gyakorolják a vallásszabadság körébe eső közösségi jogaikat, úgy az állami szabályozás egyezményesértő.⁹⁴

Az utóbbi tizenöt évben az EJEB számos egyházbejegyzéssel és újrabjegyzéssel kapcsolatos vitá-

ban döntött. Az ügyek döntő többsége oroszországi, mivel egy 1997-es orosz törvény bonyolult újrabemegjegyzési eljárást írt elő a már nyilvántartásba vett egyházak számára.⁹⁵ Ezeknek az ügyeknek az elsődleges tanulsága, hogy az államilag megismételtetett nyilvántartásba vétel önmagában nem sérti a vallásszabadságot. Az újrabemegjegyzési eljárásoknál az EJEK azonban hangsúlyozta, hogy – tekintettel arra, hogy az újbóli bemegjegyzésre ítélt egyházakat korábban már elismerte az állam – az új eljárás során csak nagyon nyomós okokkal tagadhatja meg az állam egy vallási közösség nyilvántartásba vételét abban az esetben, ha az újbóli bemegjegyzésig eltelt idő alatt a közösség nem járt el jogellenesen (túl azon, hogy az újbóli bemegjegyzésre várakozva bemegjegyzés nélkül működött egyházként).⁹⁶ Ebből az következik, hogy a már bemegjegyzett egyházak újbóli nyilvántartásba vétele során az EJEK behatóbban vizsgálja az állam magatartását. A joggyakorlat szerint az új eljárásban a pusztán késlekedés is egyezményesért lehet, mivel az állam egy kevésbé előnyös (és alkalmas) működési formába kényszerít korábban már bemegjegyzett egyházakat. (Ez a végeredmény összhangban van az EJEK gyakorlatának más elemeivel: az EJEK ugyanis jogsértőnek találja, ha az állam késlekedése miatt egyes vallási közösségek bemegjegyzés nélküli működésre kényszerülnek.⁹⁷)

A fentiek kapcsán megjegyzendő, hogy az újrabemegjegyzési szabályok vizsgálata során azokban az esetekben, ahol az eljárás korábban már bemegjegyzett egyházakat fosztott meg az egyházkénti jogalanyiságtól, az EJEK részletesen foglalkozott az új szabályok céljával illetve szükségességével. Az előterjesztők által említett okok (például a szektabiznisz visszaszorítása vagy a történelmi hagyományokat tükröző szabályozás kialakítása) esnek majd latba a bírósági eljárás során. Az EJEK mindeddig még nem vizsgált olyan törvényt, amelynek következtében az addig bemegjegyzett egyházak döntő többsége elvesztette egyházi jogalanyiságát a megszigorított újrabemegjegyzési követelmények folytán. Az új magyar szabályozás tehát pusztán mennyiségi következményei miatt is felveti a vallásszabadság súlyos sérelmének kérdését.

Az új magyar szabályozás nyomán a jogsérelmet szenvedett vallási közösségek két csoportja különíthető el attól függően, hogy a korábban bemegjegyzett egyház megfelel-e az új törvényben meghatározott követelményeknek. Azok az egyházak, amelyek megfelelnek a törvényben foglalt követelményeknek, az eljárás során tapasztalt pusztán késedelem miatt is az EJEK-hez fordulhatnak (mivel újbóli bemegjegyzésükig átmenetileg egyesületként kényszerülnek működni), míg az új bemegjegyzési feltételeknek meg nem

felelő kérelmezők az új bemegjegyzési feltételeket találhatják sérelmesnek (tekintve, hogy az egyesületi forma egyértelmű visszalépést jelent a korábbi egyházi jogalanyiságukhoz képest).

Kétségtelen, hogy az új magyar egyháztörvény a 6. § (1) bekezdésében meghatározott vallási tevékenységeket nem teszi a parlament által bemegjegyzett egyházak monopóliumává: a vallási tevékenységet végző egyesületek is jogosultak a közösségi vallásgyakorlás jogi személyiséggel járó állami elismerésére. Az egyesületi jogállást szabályozó Ptk. (1959. évi IV. törvény), valamint az új magyar egyesülési törvény (2011. évi CLXXV. törvény) meglehetősen hallgatag a vallási egyesületekkel kapcsolatban,⁹⁸ bár más speciális egyesülési formákat (például párt, szakszervezet) az utóbbi a kifejezetten ezekre vonatkozó különös szabályok miatt külön is nevesít [4. § (1) bekezdés]. Ennek – valószínűsíthetően – részben az az oka, hogy az egyesülési törvény elfogadásakor már elfogadott (és azóta hatályon kívül helyezett) egyháztörvény nyomán a vallási egyesületek kevésbé voltak hangsúlyosak, mint az új egyháztörvényben. A valódi kérdés azonban az, hogy jelen formájában az egyesületi forma megfeleltethető-e a vallási közösségek belépő szintű jogi elismerésére vonatkozó elvárásoknak.

Az egyesületi forma kétségkívül könnyen megszerzhető a magyar jog szerint. A Ptk. alapján egyesületet tíz alapító tag alapíthat [61. § (3) bekezdés], és az egyesület bemegjegyzése jogi személyiséget keletkeztet [60 § (1) bekezdés, illetve 2011. évi CLXXV. törvény 4. § (1) bekezdés]. Az egyesületi formát azonban nem kifejezetten vallási közösségek napi működtetésére találták ki. A gyakorlatban az egyesületek általános tulajdonságait figyelembe az egyesületi létforma számos okból sérelmes lehet az új magyar törvénnyel leminősített legtöbb egyház számára. Először, az egyesületek természetüknél fogva tipikusan önkéntes, ám nyilvántartott tagsággal működnek. A magyar jog is megkívánja a tagság nyilvántartását [Ptk. 61. § (1) bekezdés, valamint 2011. évi CLXXV. törvény 5. §]. Amint arról már szó volt fentebb, az egyházak tagsága – az alapítók körét meghaladóan – tipikusan nem fix, nem stabil. Ez elsősorban azzal indokolható, hogy a vallás szabad megválasztása (és így a vallás elhagyása) az emberi jogként védett lelkiismereti és vallásszabadság fogalmi eleme.⁹⁹ Másodsorban, az egyesületekkel szemben általában elvárás, hogy demokratikus önkormányzási elvek mentén alakítsák belső szervezetüket és működésüket.¹⁰⁰ A magyar jog is önkormányzati formát, illetve tipikusan többségi döntéshozatalt kíván meg az egyesületi működéshez [Ptk. 61. § (1) bekezdés és 63. §]. Ez a felépítés, il-

letve működési módszer az egyházakra – általában természetükénél fogva – kevésbé jellemző. Az egyházak felépítése a vallási előírásoknak megfelelően igen változatos, és a belső szervezeti felépítés nemritkán hierarchikus, a közösség működését érintő döntések pedig jó eséllyel hittételeken vagy kinyilatkoztatásokon alapulnak. Az egyházakat egyesületi működési formába kényszerítő jogalkotó jó eséllyel alapvető vallási tanítások ellenkezésébe ütközhet, és ezzel a döntéssel valószínűsíthetően megsérti a közösség vallásszabadságát.

Az EJEB joggyakorlatából világos, hogy az egyház bejegyzéséhez vagy újraberegzéséhez törvényben megkívánt kötelező várakozási idejét külön is vizsgálja az EJEB. A törvényben előírt várakozási időt a kormánynak indokolnia kell; a közbiztonság vagy mások jogainak nagy általánosságban vett védelme önmagában nem igazolja az állam által kiszabott várakozási időt. Míután a tizenöt éves általános várakozási időt az EJEB egyezményértőnek találta az orosz kontextusban,¹⁰¹ az osztrák törvény magasabb bejegyzési szintre vonatkozó várakozási szabályainál már a tíz év is túl hosszúnak bizonyult, mivel az érintett vallási közösség bizonyítottan több mint fél évszázada működött az országban, illetve, mivel az osztrák állam külön törvénnyel gond nélkül bejegyzett ugyanarra a szintre egy, a kérelmezőnél rövidebb ideje jelen lévő egyházat.¹⁰²

A húszéves követelménnyel kapcsolatban megjegyzendő, hogy bár hosszas huzavona után ez az előírás szerepelt a *2011. évi C. törvényben* [14. § (3) bekezdés c) pont], a törvényjavaslat 2011. decemberi benyújtásakor az előterjesztő a húszéves magyar jelenlét helyett kizárólag legalább százéves nemzetközi jelenlétet követelt meg a törvénnyel el nem ismert egyházak esetében.¹⁰³ A húszéves magyar jelenlét mint alternatív feltétel végül az emberi jogi bizottság javaslatára került vissza a szövegbe,¹⁰⁴ az előterjesztő és a kormány támogatásával.¹⁰⁵ Mindez legalábbis arra utal, hogy a törvényhozás alaposan megfontolta a várakozási idő kérdését, és a követelmény nem egy pillanatnyi ötletroham következménye. Tekintve, hogy a húszéves várakozási idő már bejegyzett, mindeddig jogszerűen működő egyházak további működését hivatott megnehezíteni, az új magyar törvény e követelmény nagy valószínűséggel nem felel meg az EJEB joggyakorlatában kirajzolódó minimális védelmi szintnek.

Bár az EJEB többször is vizsgálta a bejegyzést megelőző várakozási idő hosszát, érdekes módon a bejegyzéshez szükséges alapító tagok száma még nem került terítékre. Mivel a magyar törvényhozó jelentősen megemelte (egész pontosan megtízszerezte) a bejegyzéshez szükséges alapító tagok számát,

várható, hogy az EJEB kíváncsi lesz az igazolásra. Mivel az EJEB állandó gyakorlata szerint a vallásszabadság terén az állam feladata a vallási sokszínűség megőrzése, az az igazolás, mely szerint a magyar állam csökkenteni kívánta a bejegyzett egyházak számát, várhatóan nem állja meg a helyét a 9. cikk (2) bekezdése fényében.

Az új magyar törvényben megkívánt létszámnál jelenleg csak Szlovákia kíván több alapítót a belépő szintű egyházelismeréshez, a maga hírhedt húszezer fős előírásával. A szlovák törvényt a horvát követi, ötszáz alapítót követelve.¹⁰⁶ A következő a relatíve magas küszöböt előíró cseh törvény,¹⁰⁷ amely háromszáz főt ír elő a belépő szinthez, hasonlóan az osztrák szabályhoz.¹⁰⁸ A parlamenti vitában elhangzottakkal szemben tehát az új magyar törvényben belépő szinten megkívánt ezer alapító meglehetősen magas szám Európában. Ezzel a gesztussal a magyar törvényhozó egyértelműen figyelmen kívül hagyja az EBESZ/ODIHR irányelvek ajánlását, mely szerint belépő szinten minél alacsonyabban illenék tartani az egyházalapításhoz megkívánt taglétszámot.¹⁰⁹

A nemzetközi összehasonlítás eredménye azért is számít, mert az EJEB a formálódó európai konszenzust rendszeresen figyelembe veszi az európai védelmi szint megállapításánál.¹¹⁰ Így például a közelmúltban az EJEB a tagállamoknak a pártbejegyzéshez megkívánt tagsági küszöbre vonatkozó jogszabályait összehasonlítva megállapította, hogy bár tizenhárom¹³ tagállam is megkívánja meghatározott minimális taglétszám igazolását a pártbejegyzéshez, az ötvenezer alapítót előíró orosz jogszabály jelentősen meghaladja az Európában általánosan elfogadott szintet.¹¹¹ Az orosz helyzet annyiban hasonlít az új magyar törvényhez, hogy az orosz jogalkotó a korábbi törvényt módosítva ötszörösére emelte a bejegyzéshez megkívánt létszámot és előírta a már bejegyzett pártok újbóli nyilvántartásba vételét. A parlamenti jegyzőkönyvből, valamint az orosz Alkotmánybíróság előtt folytatott eljárásból az EJEB megállapította, hogy az orosz kormány szerint a magas küszöb célja a pártok megerősítése, a pártfinanszírozásból fakadó anyagi terhek ésszerű korlátok között tartása, valamint a rendszer fragmentálódásának megakadályozása volt.¹¹² Ezeket a célokat egyenként részletesen megvizsgálva az EJEB – rendelkezésére álló bizonyítékok alapján – egyértelműen elfogadhatatlannak találta és elutasította.¹¹³ Tekintettel az orosz pártbejegyzési és az új magyar egyházbejegyzési szabályok hasonlóságára, nem világos, miért járna el másképp a bíróság egy esetleges magyar ügyben.

Ami az újbóli bejegyzésre váró egyházakat illeti, az EJEB joggyakorlatából megállapítható, hogy bár az

elismerni az egyházak kiválasztásában nagy a tagállamok mérlegelési szabadsága, a bíróság egyre türelmetlenebb, amikor a nemzeti hatóságok olyan vallási közösségek bejegyzését késleltetik vagy halogatják, amelyek közismerten hosszú ideje működnek az adott tagállamban (különösen azokban az esetekben, ahol újbóli vagy magasabb szinten történő bejegyzésről van szó), vagy amelyek szabadon működnek más tagállamokban.¹¹⁴ Ebből az következik, hogy számos, nemzetközileg is jól ismert vallási közösség (így a világvallások bejegyzés nélkül maradt magyarországi közösségei és több külföldön is jól ismert újprotestáns és újkeresztény közösség) újbóli magyar bejegyzésének esetleges elmaradása kedvezőtlen fogadtatásra talál majd Strasbourgban.

Amint az a fentiekben érzékelhető, az EJEB az egyházbejegyzés feltételei mellett vizsgálja a bejegyzési eljárás mikéntjét. A bíróság állandó gyakorlata szerint ugyanis az EJEE-ben védett jogok gyakorlásához fűződő eljárások (így például az egyházak bejegyzése) nem akadályozhatják a védett jog tényleges gyakorlását, és nem tehetik a jog gyakorlását pusztán illúzióvá. Az egyházbejegyzés viszonylatában ez nem csupán azt jelenti, hogy az eljárást rögzítő jogszabálynak világosnak kell lennie, hanem azt is, hogy az állam nem szabhat teljesíthetetlen feltételeket a kérelmezőkkel szemben,¹¹⁵ valamint az eljárás különböző szakaszaiban nem képviselhet önellentmondásokkal terhelt álláspontot.¹¹⁶

Az új magyar törvény Achilles-pontja kétségkívül az, hogy az egyházak nyilvántartásba vétele a bíróságoktól átkerült a parlament tevékenységi körébe [14. § (3) bekezdés]. A törvény sehol sem jelzi, hogy az Országgyűlés esetleges elutasító döntése ellen milyen releváns jogorvoslatnak van helye a módosított népi kezdeményezésre irányuló eljárásban. A jogalkotó beszédes hallgatása arra enged következtetni, hogy a bírói utat ki kívánta zárni az egyházbejegyzésre irányuló eljárásból. Itt érdemes talán megemlíteni, hogy az EJEB gyakorlata szerint a bírói út biztosítása nem csak a büntetőeljárásban feladata a tagállamoknak. Az 1974-es *Goldner kontra Egyesült Királyság* döntés egyértelműen kimondta, hogy a bírói út biztosítása polgári ügyekben a jogállamiságból fakadó követelmény az EJEE 6. cikk (1) bekezdése szerint.¹¹⁷ Az EJEB találta már egyezményesértőnek a bírói út hiányát kifejezetten a vallásszabadság gyakorlására nézve is. Az ügyben¹¹⁸ érintett közösség azt sérelmezte sikeresen, hogy egy egyházi tulajdont érintő (ingatlanhasználati) vitában bíróság helyett egy vitarendező bizottsághoz kellett volna fordulnia a román jog szerint. Abból kiindulva, hogy az EJEB sérelmesnek találta a bírói út hiányát az egyházbejegyzésénél sokkal kisebb horderejű

ügyben, alappal következtethetünk arra, hogy az új magyar törvény sérti az EJEE 9. és 6. cikkét.

A bírói út jól érzékelhető hiányán túl nem szerencsés, hogy az újbejegyzési eljárások során az új magyar törvény előnyösebb elbánásban részesíti azokat az egyházakat, amelyek a soha hatályban nem lépett és időközben visszavont *2011. évi C. törvény* alapján benyújtották újbejegyzési kérelmüket. Ezen egyházak kérelemre az Országgyűlés 2012. február végéig köteles döntést hozni [34. § (2) bekezdés]. A kedvezőbb eljárás igazoltnak tűnhet, mivel a kérelmeket már beadták. E kérelmek beadása, bár az adott helyzetben érthető volt, inkább a kétségbeesett kapkodás, mint a felelős előrelátás eredménye, hiszen nemhogy nem lépett hatályba a törvény, de a kérelmek beadásakor még végrehajtott rendelkezései sem voltak. A legtöbb kérelem így azokból a folyamatokból alakulhatott át, amelyekkel a nyár folyamán az egyházak a *2011. évi C. törvény* módosítását kívánták elérni, kérve az Országgyűléstől a törvény mellékletében szereplő listára való felvételüket még a törvény hatálybalépését megelőzően. Az új törvény tehát épp azokat a jogalanyokat hozza hátrányos helyzetbe, akik a jogrendszer normális működésében bízva ésszerűen abból indultak ki, hogy az állami szervek a hatályos jogszabályokat alkalmazzák, az irányadó végrehajtási szabályok mentén.

Végezetül érdemes emlékeztetni arra, hogy az EJEB a semlegesség és pártatlanság követelményét a tagállamok nemzeti hagyományainak megőrzése mellett is betartandónak véli. Attól, hogy az állam egy vagy több egyházat történelmi jelentőségűnek ítél, nem hozhat más (értsd: nem történelmi) egyházakat automatikusan vagy indokolatlanul hátrányos helyzetbe. A törvényhozó egyházakat érintő egyedi döntései sem mentesülnek az EJEE-ben előírt általános emberi jogi követelmények alól. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy amennyiben egy állam konkordátumot vagy hasonló kétoldalú megoldást köt valamely egyházzal vagy vallási közösséggel, az EJEB ezt a megállapodást a vallásszabadságra, valamint az egyházakra vonatkozó jogszabályok keretében az állami aktusok összhatására figyelemmel vizsgálja.

Az osztrák állam például a többlépcsős egyházbejegyzési rendszer működtetése mellett időről időre különmegállapodásokat köt az általa által kiválasztott egyházakkal. Az EJEB a különmegállapodásokat a nyilvántartási törvény alkalmazásával azonos kontextusba helyezte, és nem volt hajlandó a különmegállapodásokra nézve kivételt megállapítani. Így például a kopt egyházzal kötött osztrák különmegállapodás a Jehova Tanúival szemben tanúsított

osztrák állami diszkrimináció bizonyítékává vált.¹¹⁹ Hasonlóan tett az EJEb a horvát állam konkordátumaival is. Bár a horvát állam úgy döntött, nem köt megállapodást néhány protestáns közösséggel a kórházakban és börtönökben végzett lelkipásztori szolgálatról, az EJEb emlékeztetett, hogy a kérdéses közösségek a horvát törvényekben foglalt feltételeknek eleget tesznek annyira, mint más egyházak, amelyekkel az állam már kötött hasonló megállapodást. Az EJEb nem fogadta el azt az érvet, hogy a horvát állam csupán a megfelelő történelmi szerepet betöltött egyházakkal kíván megállapodni.¹²⁰

A tanulság egyszerű: egy adott államon belül az egyházakra és vallási közösségekre vonatkozó állami szabályok összessége a szabályok egymásra hatásában biztosítja, hogy az állam semleges és pártatlanul, hátrányos megkülönböztetéstől mentesen viszonyul a területén működő vallási közösségekhez. A magyar törvényhozó tévova kísérletet sem tett a látszat fenntartására. Az imént említett osztrák és horvát vonatkozású döntések nyomán legalábbis kétséges, hogy az új magyar szabályozás, amely egyértelműen megengedi az egyházak közötti különbségtételt a „történelmi hagyományokra és a társadalmi támogatottságára” tekintettel [Alaptörvény, átmeneti rendelkezések 21. cikk (1) bekezdés], mennyiben egyeztethető össze az EJEb gyakorlatával. Az újabb döntésekből ugyanis úgy tűnik, hogy bár a bíróság bizonyos esetekben elfogadja a tagállamok történelmi hagyományaiból eredő különbségeket, még a különböző jogi formákban működő vallási közösségek közötti különbségtétel is igazolásra szorul, a vallási diszkriminációra rendszerint alkalmazott mérce szerint. Figyelemmel az EJEb korábbi gyakorlatára, különösen a hazánkat érintő *Kiss Alajos kontra Magyarország*¹²¹ döntésre, egyértelmű: azt, hogy egy adott megkülönböztetést a tagállam alkotmánya ír elő, az EJEb nem tekinti elfogadható igazolásnak az EJEb alkalmazásában.

LEZÁRÁSKÉPP

Az új egyháztörvény történeti képe nem fest derűs képet a köztársaságról. Az első sarkalatos törvény, a *2011. évi C. törvény* beterjesztése, parlamenti vitája, majd a visszavonásáért folytatott méltatlan versenyfutás az Alkotmánybírósággal, az új törvényhez szükséges utólagos alaptörvény-kiegészítés és az elfogadását övező méltatlan felhajtás együttesen is megerősítik: a magyar törvényhozó saját akarata és képességei szerint cselekszik, függetlenül a magyar államra vonatkozó nemzetközi kötelezettségektől, az emberi jogok védelmének általánosan elfogadott alapel-

veitől és szabályaitól, valamint a magyar történelem tanulságaitól. A nyári parlamenti vita egyik legfontosabb konklúziója, hogy az egyháztörvény fő funkciója nem más, mint hogy a nép választott képviselői maguk döntsék el, „ki” egyház és „ki” nem. Ehhez a frissen talált alaptételhez képest eltörpül az Alkotmánybíróság feledhetetlen érdeme, tudniillik hogy két évtizeden keresztül töretlenül igazolta: a történelmi egyházak kiváltságos jogi helyzete nem sérti a hátrányos megkülönböztetés tilalmát.¹²² Tiszta szerencse, hogy a „ki egyház és ki nem” alapvetése szépen illik a Nemzeti hitvallás szimbólumrendszerébe. Öröm az örömben, hogy a magyar közjogi hagyomány kereszténységgel felvértezett szent koronás tengeréből az új fogalmi háló könnyedén kiemelhet olyan kincseket is, amelyeknek már az új törvény kedvezményezettjei sem örvendezhetnek felhőtlenül. Az egyházak között szabadon válogató, kedvelt egyházainak belügyeibe bármikor beleszólamot ugyanis érzékelhetően semmi sem feszélyezi (és végképp nem korlátozza) az Alaptörvényen innen és túl. Az új egyháztörvény tehát valóban egy más minőség – egy új világ kezdete.

JEGYZETEK

1. Alaptörvény, átmeneti rendelkezések 21. cikk (1) bekezdés: Az Országgyűlés az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat meghatározó sarkalatos törvényben megállapítja az elismert egyházakat, valamint meghatározza a további elismert egyházként való elismerés feltételeit. Sarkalatos törvény előírhatja, hogy az egyházként való elismeréshez meghatározott idejű működés, meghatározott taglétszám, a történelmi hagyományok és a társadalmi támogatottság figyelembevétele szükséges.
2. Lásd a *2011. évi CCVI. törvény* mellékletét.
3. *Az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény* hatályon kívül helyezte az *egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvényt* [209. § a) pont], a Ptk. egyesületekre vonatkozó szabályai azonban hatályban maradtak (1. §).
4. *1895. évi XLIII. törvény*cikk. Szathmáry Béla szavaival „[1895-ben] az államegyház felszámolása és a szeparáció elmaradása közötti »köztes megoldás« volt Magyarországon a *felekezetek háromfázisú koordinált rendszerének* a megalkotása”. SZATHMÁRY Béla: *Fejezetek az állami vallás- és egyházjogból. Tanulmányi segédlet az V. évfolyamos joghallgatók számára*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2006, 36.
5. S. VARGA Katalin: *„Vitetnek ítélőszékre...” Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, Pozsony, Kalligram, 2002.

6. S. VARGA Katalin: *Protestánsok a jogi és politikai „közvéleményben” Magyarországon az 1670-es években (Az 1674-es per jegyzőkönyve)*; http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/S_Varga_Katalin.pdf
7. SCHANDA Balázs: *Stabilitás és bizonytalanság a magyar állami egyházjogban, húsz évvel az 1990. évi IV. törvény után*, Jogtudományi Közlöny, 2010/1, 3–12.
8. *Szigorodik az egyházalapítás*, Magyar Rádió, 2010. december 2.; <http://www.mr1-kossuth.hu/hirek/szigoritjak-az-egyhzalapitas-szabalyait.html>.
9. *Új korszak kezdődik az egyházaknál*, 2011. március 17.; <http://www.kormany.hu/hu/kozigazgatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/egyhazi-nemzetisegi-es-civil-ugyekert-felelos-allamtitkarsag/hirek/uj-korszak-kezdodik-az-egyhzaknal>.
10. *Új korszak kezdődik az egyházaknál* (9. vj.).
11. Egy hasonló korábbi szigorítási tervezet elemzéséről lásd BUDA Péter: *Állam és egyház. A polgári átalakulás eredményeinek leépítése*, Fundamentum, 2001/2, 127, 131. és köv.
12. *Új korszak kezdődik az egyházaknál* (9. vj.).
13. *Száz éves működés után járna a történelmi egyház megnevezés*, MTI/origo.hu, 2011. március 17.; <http://www.origo.hu/ittthon/20110317-szaszfalvi-laszlo-legalabb-100-eves-multtal-kell-rendelkezniuk-a-tortenelmi.html>.
14. *Száz éves működés után járna a történelmi egyház megnevezés* (14. vj.).
15. *Száz éves működés után járna a történelmi egyház megnevezés* (14. vj.).
16. *Történelmi egyház lesz a Hit Gyülekezete*, index.hu, 2011. április 4.; <http://index.hu/belfold/2011/04/04/tortenelmi-egyhz-lesz-a-hit-gyulekezete>.
17. *Történelmi egyház lesz a Hit Gyülekezete* (17. vj.).
18. *Történelmi egyház lesz a Hit Gyülekezete* (17. vj.).
19. Németh Sándor (Hit Gyülekezete) megerősítette a kormánnyal folytatott egyeztetések tényét a Magyar Narancsnak adott interjújában. Magyar Narancs, 2011. május 5.; <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=23646>. Az MTI szintén hírt adott a „négy történelmi egyház” vezetőivel folytatott megbeszélésekről 2011. május 30-án.
20. T/3507. számú törvényjavaslat 14. § (3) bekezdés c) pont.
21. T/3507. számú törvényjavaslat 37. §.
22. T/3507. számú törvényjavaslat 6. § (1) bekezdés.
23. T/3507. számú törvényjavaslat 6. § (2) bekezdés.
24. Lásd SCHANDA Balázs: *Szakmai koncepció a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosítására*, Magyar Jog, 2000/7, 10–17. A tervezet kritikájára lásd BUDA (12. vj.).
25. A videokonferencia felvétele elérhető a washingtoni magyar nagykövetség honlapján: <http://washingtongov.kormany.hu/videoconference-on-hungary-s-new-law-on-churches>.
26. Lásd pl. *Fidesz: 72 egyház megtarthatná státuszát márciusig*, hvg.hu, 2011. december 22.; http://hvg.hu/ittthon/20111222_egyhz_fidesz.
27. *A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény* ez irányú módosításának szükségessége időközben felmerült. Lásd az alkotmánymódosító törvénycsomag részét képező T/5001/31. számú bizottsági módosító javaslatot a Lukács Tamás vezette emberi jogi bizottságtól; <http://www.parlament.hu/irom39/05001/05001-0031.pdf>. A szabály végül bekerült az úgy egyháztörvény módosító rendelkezéseinek sorába (42. §).
28. 164/2011. (XII. 20.) AB határozat, Magyar Közlöny, 2011. december 20., 38010. és köv.
29. *2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól* 241. §: „Hatályát veszti a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény.” Magyar Közlöny, 2011. december 19.
30. *Szöveg és cím nélküli törvényjavaslat terjesztett be a Fidesz*, index.hu, 2011. december 20.; http://index.hu/velemeny/2011/12/20/szoveg_es_cim_nelkuli_torvenyjavaslatot_terjesztett_be_a_fidesz.
31. Megjegyzendő, hogy mind a hatályon kívül helyezett, mind az új törvény előírja (a bejegyzési feltételeken túl), hogy az egyház működése nem ütközhet az Alaptörvénybe, illetve nem sértheti más közösségek jogait és szabadságát, valamint az ember méltóságát [mindkét esetben 7. § (3) bekezdés].
32. 2011. június 23., 103. ülésnap, 2. felszólalás (általános vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=2.
33. 2011. június 23., 103. ülésnap, 4. felszólalás (általános vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=4&p_szoveg=&p_felszig=4.
34. 2011. június 23., 103. ülésnap, 24. felszólalás (általános vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=24&p_szoveg=&p_felszig=24. Az említett döntés: *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others*, no. 40825/98, 31 July 2008. Magyar nyelvű összefoglalóját lásd Fundamentum, 2008/3, 108–110.
35. 2011. július 11., 108. ülésnap, 359–361. felszólalás (végszavazás előtti vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=108&p_felsz=359&p_szoveg=&p_felszig=361.
36. Kovács Kriszta: *A tudatlanság fátyla?*, szuveren.hu, 2010. október 21.; <http://www.szuveren.hu/jog/a-tudatlansag-fatyla>.
37. *Kazakhstan: President signs two laws restricting freedom of religion or belief*, forum18.org, 2011. októ-

- ber 13.; http://www.forum18.org/Archive.php?article_id=1624.
38. REL–KAZ/125/2009 (Adv Council on FoRB) Comments on the Law on Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Issues of Religious Freedom and Religious Organizations, Prepared by the OSCE/ODIHR Advisory Council on Freedom of Religion or Belief, Varso, 2009. január. 2009. évi vélemény a kazak törvényről; www.legislationline.org/documents/id/15504.
 39. *Broken Promises: Freedom of Religion or Belief issues in Kazakhstan and Kyrgyzstan*, a norvég Helsinki Bizottság 2010/1. jelentése, 19. és köv.; <http://www.nbc.no/?module=Articles&action=Article.publicOpen&id=516>. A 2009-es eseményekről az EBESZ-elnökség függvényében lásd a Human Rights Watch jelentését: *Human Right sin Kazalbstan, Seven Months Before th OSCE Chairmanship*, 2009. május 19.; <http://www.brw.org/news/2009/05/19/human-rights-kazakhstan-seven-months-osce-chairmanship>.
 40. *Kazakhstan passes restrictive religion law*, aljazeera.com, 2011. október 14.; <http://www.aljazeera.com/video/asia/2011/10/20111014351432694.html>.
 41. *Islamist Group Threatens Kazakhstan Over Religion Law*, Radio Free Europe, 2011. október 24.; http://www.rferl.org/content/islamist_group_threatens_kazakhstan_over_religion_law/24371692.html.
 42. *OSCE Human Rights Chief Expresses Concern Over Restrictions in Kazakhstan's New Religion Law*, 2011. szeptember 29.; <http://www.osce.org/odihr/83191>.
 43. JAMESTOWN FOUNDATION: *Kazakhstan Adopts a Controversial Religious Law*, Eurasia Daily Monitor, 2011. október 14.; <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4e9c248c7e.html>.
 44. *OSCE/ODIHR Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief* (2003). Az OSCE/ODIHR irányelveket lásd <http://www.osce.org/odihr/13993>.
 45. 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 8–9 (23–25. §).
 46. A be nem jegyzett közösségek vallásgyakorlására vonatkozó tilalomról lásd 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 27–32. (64–72. §), kifejezetten a fenti pontra lásd 31. (70. §).
 47. 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 32. (73. §).
 48. 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 25. (59. §).
 49. 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 25. (60. §).
 50. 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 31–32. (72. §).
 51. 2009. évi vélemény a kazak törvényről (39. vj.) 81. (42. § és köv.).
 52. *Bayatyan v. Armenia*, application no. 23459/03, judgment of 7 July 2011 [GC]. A Nagykamara döntésének hosszú távú jelentősége, hogy az EJE– az EJE szövegének belső feszültsége ellenére– elismerte, hogy a 9. cikk védi a katonai szolgálat lelkiismereti alapon történő megtagadását. A nagykamarai döntés magyar nyelvű összefoglalóját lásd A Legfelsőbb Bíróság Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Jogi Irodájának Hírlevele, 2011. augusztus 31., 42–44 és a Fundamentum, 2011/2, 102–104.
 53. Opinion 643/2011, CDL-AD(2011)028, *Joint opinion on the draft law on freedoms of conscience and religion and on the laws making amendments and supplements to the criminal code, administrative offences code and the law on the relations between the Republic of Armenia and the Holy Armenian Apostolic Church of the Republic of Armenia*, 2011. október 17. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről; http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Opinion_ef.asp?L=E&OID=643. Ugyanitt elérhető az örmény jogszabályok angol fordítása is.
 54. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 8. (23. §), illetve 10. és köv. (33. § és köv.).
 55. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 11. és köv. (42. § és köv.), illetve 21. és köv. (89. § és köv.).
 56. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 12. (45. §).
 57. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 14. (57. §).
 58. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 16. (67. §).
 59. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 15. (61. §), illetve 16–17 (69–70. §).
 60. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 17. (72. §).
 61. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 17–18. (74. §).
 62. 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 22. (96. §).
 63. *Cha'are Shalom ve Tsedek v. France* [GC], no. 27417/95, ECHR 2000-VII, § 87. Idézi 2011. évi közös vélemény az örmény törvényekről (54. vj.) 22. (96. §).
 64. Lásd 1990. évi IV. törvény 20.§ (2) bekezdés: „A bíróság az ügyész keresete alapján törli a nyilvántartásból azt az egyházat, egyházi jogi személyt, amelynek tevékenysége a 8. § (2) bekezdésébe ütközik, ha e tevékenységet felhívása ellenére sem szünteti meg.” Erre a lehetőségre utalt a részletes vitában futólag Nyakó István (MSZP) is. 2011. június 28., 105. ülésnap, 196. felszólalás (részletes vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_ulm=105&p_felsz=196&p_szoveg=&p_felszig=196.
 65. A továbbiakban csak az első törvény parlamenti vitá-

- ját vizsgálom részletesen, mivel a kézirat leadásakor a végül hatályba lépett törvény vitája még nem volt elérhető a parlamenti naplóban.
66. 2011. június 23., 103. ülésnap, 2. felszólalás (általános vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=2.
 67. 2011. július 11., 108. ülésnap, 367. felszólalás (végszavazás előtti vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=108&p_felsz=367&p_szoveg=&p_felszig=367.
 68. 2011. június 23., 103. ülésnap, 14. felszólalás (általános vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=14&p_szoveg=&p_felszig=14.
 69. Lásd T/3507/03. számú törvényjavaslat.
 70. 2011. június 23., 103. ülésnap, 4. felszólalás (általános vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=4&p_szoveg=&p_felszig=4.
 71. 2011. július 11., 108. ülésnap, 407. felszólalás (végszavazás előtti vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=108&p_felsz=407&p_szoveg=&p_felszig=407.
 72. A módosító indítvány szövege: http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=39&p_izon=3507&p_alsz=98.
 73. 2011. július 11., 108. ülésnap, 403. felszólalás (végszavazás előtti vita); http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=108&p_felsz=403&p_szoveg=&p_felszig=403.
 74. Terjedelmi korlátok miatt nem térek ki a bírói hatalom és az államhatalom viszonyának részletes vizsgálatára.
 75. Alaptörvény, Nemzeti hitvallás: „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.”
 76. Alaptörvény XXIX. cikk.
 77. BALOGH Margit: *Regnum at sacerdotium. Állam és egyház történetileg változó viszonyai Magyarországon*, Valástudományi Szemle, 2010/4, 9, 11–15; a magyar közjogi irodalom áttekintéséhez lásd továbbá SZABÓ István: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*, Iustum, Aequum, Salutare, 2010/1, 110–112.
 78. Zsigmond király és a konstanzi zsinat bonyolult egyezkedéséről lásd SZATHMÁRY (4. vj.) 26–27.
 79. Különösen lásd az Első Könyv 11. és 12. címét. A 11. cikk bevezetése így fogalmaz: „ámbar a pápának, vagyis a legfőbb papnak kétféle, ú. m.: világi és lelki joghatósága van; mindazáltal ebben az országban, az időnkint megüresült egyházi hivatalok adományozásánál semmi joghatóságot, a megerősítés hatalmán kívül, nem gyakorol.”
 80. *Hármaskönyv*, Első Könyv 11. cím 2. §: „...a magyarok nem apostoli tanításra, vagyis apostolok szent beszédére, a kiknek fejedelmét a földön a pápa helyettesíti és személyesíti, tértek a katolikus vallásra, hanem saját királyuknak, tudniillik Szent István királynak, a kiről fentebb is megemlékeztem, intézkedése következtében”, valamint Első Könyv 11. cím 3. §: „Innen érdemelte ki a király és apostol nevét, mert tanításával, jó cselekedeteivel és példaadásával a földön az apostolokat helyettesítette. És ugyanazért a pápa adományából czimereként szentsége jelül a kettős keresztet is méltán érdemelte ki, hogy tudniillik: királynak és apostolnak joggal mondjuk.”
 81. Legújabban BALOGH (78. vj.) 9, részletesebben SZATHMÁRY (4. vj.) 25. és köv.
 82. Az apostoli magyar királyon túl Hunyadi János és az erdélyi magyar fejedelmek is gyakorolták a főkegyúri jogot.
 83. A főkegyúri jog alól mentesült az Erdélyi Római Katolikus Státus. BALOGH (78. vj.) 16.
 84. SZATHMÁRY (4. vj.) 30.
 85. *Masaev v. Moldova*, application no. 6303/05; judgment of 12 May 2009, § 26; illetve OSCE/ODIHR irányelvek (45. vj.) 17.
 86. OSCE/ODIHR irányelvek (45. vj.) 17.
 87. SCHANDA Balázs: *Magyar állami egyházjog*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet – Szent István Társulat, 2000, 71.
 88. *Hasan and Chaush v. Bulgaria*, application no. 30985/96, judgment of 26 October 2000, § 78; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99, judgement of 12 December 2001, §§ 116–117.
 89. *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova* (89. vj.) §§ 118. és 123; *Hasan and Chaush v. Bulgaria* (89. vj.) § 62; *Serif v. Greece*, application no. 38178/97, judgment of 14 December 1999, § 52.
 90. Például SZATHMÁRY (4. vj.) 5 – 24.
 91. OSCE/ODIHR irányelvek (45. vj.) 17. *Canea Catholic Church v. Greece*, application no. 25528/94, judgment of 16 December 1997, §§ 33, 40–41; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova* (89. vj.) § 118; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and others v. Austria* (35. vj.) § 63.
 92. *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (35. vj.) § 66; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova* (89. vj.) § 118; *Canea Catholic Church v. Greece* (92. vj.) §§ 30 és 40–41; *Kimlya and Others v. Russia*, application nos. 76836/01 and 32782/03, judgment of 1 October 2009, § 85.
 93. *Kimlya v. Russia* (93. vj.) §§ 84 és köv.
 94. *Kimlya v. Russia* (93. vj.) §§ 86–87.
 95. *Church of Scientology Moscow v. Russia*, application no. 18147/02, judgment of 5 April 2007; *Moscow Branch of*

- the Salvation Army v. Russia*, application no. 72881/01, judgment of 5 October 2006; *Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*, application no. 302/02, judgment of 10 June 2010.
96. *Church of Scientology Moscow v. Russia* (96. vj.) § 96; *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* (96. vj.) § 96.
97. *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (35. vj.) §§ 66–67.
98. A legfontosabb említés a 2011. évi CLXXV. törvény 62. § (7) bekezdése, amely mentesíti a vallási tevékenységet is végző egyesületek vallási tevékenységgel összefüggésben hozott határozatait a törvényességi felügyelet alól. A Ptk. módosított 62. § (7) bekezdése ugyanígy rendelkezik.
99. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 18. (1) cikk: „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását”, valamint EJEE 9. (1) cikk: „Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát.”
100. Erről lásd HALMAI Gábor: *Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története*, Budapest, Atlantisz–Medvetánc, 1990, 128. és köv.
101. *Kimlya v. Russia* (93. vj.).
102. *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (35. vj.) §§ 96–98.
103. T/5315. számú törvényjavaslat.
104. T/5315/25/2. számú törvényjavaslat.
105. T/6316/28. számú törvényjavaslat, az emberi jogi és az alkotmányügyi bizottság közös ajánlása a részletes vitához, 17. pont.
106. A horvát törvény angol fordítását lásd *Laws on religion and the state in post-Communist Europe*, szerk. Cole DURHAM – Silvio FERRARI, Leuven, Peeters, 2004, 93. és köv. Lásd a horvát törvény 21. §(1) bekezdését.
107. A cseh szabályozás rövid magyar nyelvű összefoglalását lásd BIRKÁS Antal: *Állam és egyház kapcsolata: Csehország, Franciaország és Szlovákia*, kitekinto.hu, 2011. augusztus 11.; http://kitekinto.hu/euro-pa/2011/08/08/allam_es_egyhaz_kapcsolata_csehorszag_franciaorszag_es_szlovakia.
108. Az osztrák szabályozást részletesen ismerteti magyarul SCHANDA Balázs – CSIZINÉ SCHLOSSER Annamária: *Újabb fejlemények az Európai Emberi Jogi Bíróság vallásszabadsággal kapcsolatos gyakorlatában*, Iustum, Aequum, Salutare, 2009/2, 67, 77. és köv.
109. OSCE/ODIHR irányelvek (45. vj.) 17.
110. POLGÁRI Eszter: *A strasbourgi bíróság és az európai konszenzus. Értelmezési módszer vagy utólagos igazolás?*, Fundamentum, 2005/1, 5–13.
111. *Republican Party of Russia v. Russia*, application no. 12976/07, judgment of 12 April 2011, § 110.
112. *Republican Party of Russia v. Russia* (112. vj.) § 111.
113. *Republican Party of Russia v. Russia* (112. vj.) §§ 112–114.
114. *Jehovah's Witnesses of Moscow and others v. Russia* (96. vj.) § 155 *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (35. vj.) § 98.
115. *Church of Scientology of Moscow v. Russia* (96. vj.) § 92 (például nagyszámú eredeti irat bekérése, megismélt eljárásokban).
116. *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* (96. vj.) § 91.
117. *Golder v the United Kingdom*, application no. 4451/70, judgment of 21 February 1975, § 34.
118. *Sambata Bihor Greco-Catholic Parish v. Romania*, application no. 48107/99, judgment of 12 January 2011.
119. *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (35. vj.) § 91.
120. *Savez Crkava „Rijec zivota” and Others v. Croatia*, application no. 7798/08, judgment of 9 December 2010.
121. *Kiss Alajos v Hungary*, application no. 38832/06, judgment of 20 May 2010.
122. Erről lásd SAJÓ András: *A „kisegyház” mint alkotmányjogi képtelenség*, Fundamentum, 1999/2, 87–98; újabban TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*, Budapest, Osiris, 2009, 83 és 227–229, valamint Gábor Attila TÓTH: *Unequal Protection, Historical Churches and Roma People in the Hungarian Constitutional Jurisprudence*, Acta Iuridica, 2010/2, 122–135.

„...MEGTALÁLNI A LEHETŐ LEGSEMLEGESEBB JOGI KERETET, AMELY ELFOGADJA A VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK KÜLÖNBSÉGEIT”

W. COLE DURHAM JR.-RAL, A BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY JOGI
KARÁNAK PROFESSZORÁVAL UITZ RENÁTA BESZÉLGET*

Amikor az 1990-es években először érkezett Kelet-Közép Európába, szemtanúja volt a vallásszabadsági szintér kinyílásának. A „régiközösségek” keresték a visszautat, az „új vallási mozgalmak” pedig egy korábban elérhetetlen területre léptek be. Eleinte kérdéses volt az állam és az egyházak viszonyának újrendeződése, illetve kérdés volt, hogy az új demokráciák milyen feltételek mellett biztosítanak jogi személyiséget az egyházaknak. Húsz év távlatából hogyan tekint vissza ezekre az időkre?

A berlini fal lebontását követő mámoros napok felejthetetlenek. Az eufória első hulláma olyan törvénykezési robbanást hozott az egykori kommunista térben, amely félresöpörte a kommunista múlt sok maradványát, és úgy tűnt, hogy egy liberális jövő felé mutat. Természetesen ezt már előrevetítette az oroszországi *glasznosztj* és *peresztrojka*, valamint a szinte egyik napról a másikra bekövetkező 1989-es változások Magyarországon és máshol is a régióban. 1989 elejéről való az egyik emlékezetes dokumentum, a helsinki folyamat bécsi záróokmánya, amelyet az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet – az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) elődje – léptetett életbe. A záródokumentum emberi jogi kötelezettségek széles skáláját vonultatja fel, köztük konkrét kötelezettségvállalások hosszú listáját a lelkiismereti és vallásszabadság terén. Az aláírók kötelezték magukat a toleráns környezet kialakítására, arra, hogy jogi személyiséget biztosítsanak a vallási közösségeknek, garantálják az egyházi autonómiát, a szülők jogát, hogy gyermekeiket a hitüknek megfelelően neveljék fel, a vallási irodalom behozatalához és terjesztéséhez való jogot és így tovább. Részben ezekre az elkötelezettségekre vagy egyszerűen az idők szavára

válaszul új, a vallásszabadságot és a vallási közösségeket érintő törvényeket fogadtak el az egykori szovjet tagköztársaságokban és Kelet-Közép-Európa-szerte.

Hogyan értékelné az egyházak bejegyzésének, a vallási közösségek jogi személyiséggé válásának jelenlegi helyzetét a kelet-közép-európai és a poszt-szovjet térségben? Visszatekintve, voltak-e olyan kompromisszumok, amelyek később lényegtelenné váltak, illetve lát-e olyan engedményeket, amelyek később végzetesnek bizonyultak? Az Emberi Jogok Európai Bírósága egyre határozottabban követeli meg, hogy a régi tagállamok is ésszerű feltételekkel biztosítsanak hozzáférést a vallási közösségeknek a jogi személyiséggel járó állami elismeréshez. Mennyiben tudható be az EJEK érezhetően megnövekedett önbizalma a posztkommunista államokban tapasztalható fejleményeknek?

Az 1990-es évek kezdeti eufóriája sok kelet-közép-európai országban és a Független Államok Közösségében is lanyhult. A csökkenés mértéke országról országra változott, de alapvetően az történt, hogy a történelmileg uralkodó egyházak újra megvetették a lábukat és elkezdték visszanyerni korábbi pozíciójukat. Az egyes államokban eltérő formában zajlott a visszarendeződés. Az egyházak többnyire már nem akartak kizárólagos állami elismerést, de kiemelt mértékűt igen. A különböző államok ezt gyakran úgy oldották meg, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság védelmében többé-kevésbé követték a nemzetközi egyezmények – a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (PPJNE) és az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény (EJEE) által kijelölt nyomvonalat, és emellett elismerték

* A beszélgetésre a 2011. évi C. törvény elfogadását követően került sor.

egy vagy több egyház történelmi szerepét. A viszályzó hullám idején a törvények gyakran megnehezítették valamely más hitre való áttérést, és az új vallási mozgalmak regisztrálását is megnehezítették. A „veszélyes” és „totalitárius” szektáktól való túlzott félelem is hozzájárult ahhoz a nyomáshoz, amely az efféle törvények elfogadásához vezetett. Ennek tipikus példája az Oroszországban 1997-ben elfogadott törvény a lelkiismereti szabadságról és a vallási egyesületekről.

Az EBESZ 1996-ban *Human Dimension* szeminariumot tartott a lelkiismereti és vallásszabadságról, amely végül az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (ODIHR) égisze alatt működő vallásszabadság-ügyi tanácsadó testület létrehozásához vezetett. Ennek a testületnek a létrejötte óta lehetősége van a vallásszabadsággal kapcsolatos törvények felülvizsgálatára, és sokat tett azért, hogy az EBESZ-régióban az alapvető emberi jogi normákat tiszteletben tartsák. A tanácsadó testület munkája során sok esetben működött együtt az Európa Tanács Velencei Bizottságával. Az együttműködés legnevezetesebb eredménye a vallásszabadság és az egyházi viszonyok szabályozására vonatkozó irányelvek kidolgozása.

Az 1990-es évek végén kezdett az EJEB olyan döntéseket hozni, amelyek vallási közösségek jogi személyiséggel járó állami bejegyzéshez való jogát ismerik el. A döntések nyomán ma már világos, hogy az egyházi státusz megtagadása beavatkozást jelent a vallás- és a gyülekezési szabadságba. Mivel a lelkiismereti és vallásszabadság emberi jog, amelynek érvényessége nem függ állami elismeréstől vagy adományozástól, a nyilvántartásba vételt nem lehet kötelezővé tenni olyan csoportok számára, amelyek nem igényelnek állami elismerést. A gyakorlatban napjainkban a legtöbb közösség a jogi személyiség megszerzésével járó bejegyzési formát választja.

Ebben a tekintetben a vallási csoportoknak képesnek kell lenniük arra, hogy olyan jogi személyiséggel járó állami elismerést nyerjenek, amely megfelelő jogi lehetőségeket biztosít vallási tevékenységeik teljes körű gyakorlására. Világossá kell tenni, hogy milyen természetű követelményeknek kell megfelelniük a bejegyzéshez, elfogadhatatlan a kérelem ismételt beadatásához vezető közigazgatási késlekedés. A dokumentumok formális felülvizsgálata nem használható fel késleltetés és zaklatás ürügyeként. A jogi személyiséggel járó bejegyzést nem szabad hosszú honosságbeli vagy túl magas létszám-beli feltételhez kötni. A bejegyzés nem tagadható meg pusztán azért, mert a vallási szervezet alapítói kül-

földiek vagy mert a központja külföldön van. Általánosságban az állam kötelessége a vallási csoportok iránti semlegesség és pártatlanság, a jogi személyiséggel járó bejegyzési eljárás nem terjedhet ki a hitelvek vagy egyházi struktúrák tartalmi értékelésére.

A jogi személyiséggel járó állami bejegyzés megszerzésére irányadó nemzetközi standardok alapján hogyan értékeli az új magyar törvényt az egyház és az állam viszonyáról, különösen az egyházak bejegyzése tekintetében?

Sajnálatosan és számomra nagyon meglepő módon – az alapján, amit Magyarországnak a demokrácia és az emberi jogok iránti elkötelezettségéről tudok – az új törvény az európai és az EBESZ-államok törvényei közül az egyik legkorlatozóbb. Egy tanulmány szerint, amely a régió egyházbejegyzési szabályait vizsgálja, a legtöbb országban tíz vagy annál több taggal rendelkező csoport már bejegyezhető. Néhány országban volt olyan elmozdulás, amely a bejegyzéshez szükséges létszámot felfelé vinné, de Magyarország ezer tagot előíró követelménye a második vagy harmadik legmagasabb létszámot állítja feltételként. Meg kell említenünk, hogy egyesületként ennél kevesebb taggal is regisztrálhat egy vallási közösség, de a törvény szerint az egyházi státuszhoz tipikusan kapcsolódó bizonyos jogokkal az egyesületnek nem rendelkeznek, ilyen például az vallási csoportok autonómiájának védelme.

Aggasztó, hogy a törvény parlamenti vitája nyomán jelentősen megszigorodtak a bejegyzési szabályok. A változások, amelyeket az utolsó pillanatban, éjfél körül fogadtak el, nagyon sokat rontottak az addig is vitatható törvényen. A legmelegebb és abszolút szokatlan elem az a szabály, hogy az egyházak bejegyzését a parlament kétharmados többségének kell elfogadnia.* Ez azt is jelenti, hogy az Országgyűlés felhatalmazta a képviselők egyharmadát (vagyis a kisebbségüket) arra, hogy megvétőzza a nekik nem tetsző vallási csoportok egyházként történő bejegyzését.

Ha ezt az eddig teljesen példa nélküli vétőszabályt figyelmen kívül is hagyjuk, a valóságban az várható, hogy a kezdeti parlamenti bejegyzési eljárások után a kis vallási közösségeknek nagyon nehéz lesz, ha nem lehetetlen, olyan mértékben magukra irányítaniuk a parlament figyelmét, hogy az ügyük napirendre kerüljön. Ennek az lesz az eredménye, hogy sok szervezet egyszerűen ellehetetlenül, és nem lesz képes elérni az egyházkénti bejegyzését.

* A 2011. decemberének végén elfogadott 2011. évi CCVI. törvényből kikerült a kétharmados szabály (U. R.).

Eredetileg azzal indokolták az új magyar törvényt, hogy a „szektabiznisz” visszaszorításához szükséges. Elképzelhetőnek tart egy olyan megoldást, amely ezt a konkrét problémát – ha egyáltalán létezik a valóságban – megoldja?

Jó néhány olyan rendszer van a világon, amely egyszerűen elkülöníti a vallási tevékenységekre vonatkozó jogi személyiséget az adójogi státusztól. Az Egyesült Államok jó példa erre. A magyar helyzet annyiban összetett, hogy az adókedvezmények a jogi személyiséghez vannak rögzítve. A jogi személyiséghez való hozzáférés és az adókedvezményhez, állami támogatáshoz és más állami-egyházi együttműködéshez való jog különválasztása azzal az előnnyel jár, hogy a vallási közösségek szabadon megkezdhetik működésüket, még mielőtt döntés születik állami támogatásukról. A valóságban a legtöbb csoport legitim. A kérdéses szervezeteket anélkül is ki lehet gyomlálni, hogy akadályozná a kisebb közösségeket vallásuk szabad gyakorlásában.

A vallási csoportok állami támogatása mindig egy újabb réteggel növeli a szabályozás komplexitását. A probléma része az is, hogy amint az állam pénzbeli támogatást ad az egyházaknak, jogosan igénylik, hogy azt a célnak megfelelően használják fel. A támogatásból állami felügyelet következik.

Az eddigiekben egy nagyon érzékeny háromszögöt vázolt fel az egyházi státusz, a költségvetési támogatás és az egyházi autonómia védelme között. Ez mennyiben egyeztethető össze az egyházi autonómia védelmével?

Ha egy egyházi szervezet állami támogatást kap, természetesen, hogy az állam ellenőrizni kívánja, hogy a megjelölt célokra használják-e a pénzt és nem másra. Azzal, hogy egy egyház állami támogatást fogad el, egyben döntést hoz: „Igen, elfogadjuk a feltételeket.” Egy vallási testület dönthet úgy, hogy lemond a pénzügyi támogatásért cserébe néhány jogáról – mintha szerződést kötne. Az emberek, amikor szerződnek, feladják szabadságuk egy részét, de ezt azért teszik, mert olyan más előnyökre tesznek szert, amelyek kívánatosabbak a számukra.

Az állam persze nem használhatja korlátlanul az anyagi támogatást a vallási konformitás kikényszerítésére. Amikor egy állam különböző csoportok számára is elérhetővé teszi a finanszírozást, a támogatást nem használhatja arra, hogy kötelezővé tegye vagy kieroszakolja bizonyos hitelvek feladását. A választott megoldás úgy kell hogy fenntartsa a pénzügyi ellenőrzés lehetőségét, hogy közben megőrizze az egyházak autonómiáját.

Hadd mondjak egy gyakorlati példát. Tegyük fel, hogy egy vallási közösség ingyenkonyhát üzemeltet és ehhez állami támogatást is kapnak. Feltehetően hálásak az államtól kapott segítségért. De ha az állam azt mondja: „nos, ha elfogadjátok a támogatást, akkor soha többé nem mondhattok áldást az ételre”, azzal az állam a vallásgyakorlással összeegyeztethetetlen dolgot kér a vallási közösségtől. A helyzet még bonyolultabb lenne, ha az egyház az állami támogatásból vásárolt ételből csak azoknak adna, akik hajlandók csatlakozni hozzájuk. Az állami támogatást sem arra nem lehet használni, hogy az állam vallási közösségekre gyakoroljon nyomást, sem arra, hogy az egyház egyénekre gyakoroljon nyomást annak érdekében, hogy hívőket toborozzon. A támogatás ilyen felhasználása is megengedhetetlennek tűnik, mivel vallásos nyomást gyakorol emberekre, ami elfogadhatatlan. A határvonalat úgy kell meghúzni, hogy minden vallási csoportnak megfelelő autonómiája legyen megvalósítani önmagát, anélkül, hogy az állami támogatás felhasználásával másokat a saját vallása gyakorlására kényszerítene.

A kilencvenes évek közepén amellet érvelt, hogy a vallásszabadság mint egyéni jog és az állam és az egyházak közti viszonyok bonyolult összefüggésben állnak, vagyis nem olyan egyszerű a helyzet, hogy az állam és egyház nagyobb mértékű szétválasztása nagyobb egyéni szabadságot eredményez. Hogyan alkalmazható ez a megközelítés a jelenlegi európai kísérletekre, amelyek a vallási szimbólumok kitiltását célozzák a közterekről?

Kiindulásképp összefoglalnám az egy évtizede kifejtett álláspontomat. A berlini fal leomlása után sokféle erőfeszítés történt a törvényi szabályozás átdolgozására. Gyakran szlogenszintű megközelítések születtek a probléma megoldására. A vallásszabadság területén gyakran hallani a leegyszerűsített „állam és egyház szétválasztása” szlogent. Erre válaszul az én írásom azt kívánta bemutatni, hogy egy sor olyan lehetséges egyház-állam konfiguráció létezik, amely magas szinten biztosítja a vallásszabadság védelmét. Általában az elválasztási rendszereket hozzák összefüggésbe a vallásszabadság védelmével, de ugyanez elmondható Európa számos együttműködéses (kooperációs) alapon működő rendszeréről, mint például Németországról. A vallásszabadság védelmének magas szintjével találkozunk olyan országokban is, ahol államegyház működik, mint Angliában és a skandináv országokban. Ezt azért fontos felismernünk, mert különböző országok különböző történelmi hagyományokkal rendelkeznek. Egy országnak elegendő mozgástere

van arra, hogy elismerje a vallások történelmi szerepét amellet, hogy közben a vallásszabadságot is biztosítja. Azonban az a tény, hogy egészen különböző rendszerek is összeegyeztethetők a vallásszabadsággal, nem jelenti, hogy végtelen a rugalmasság ezen a területen. Az 1990-es évek elején az EJEB a hagyományok megőrzésére és a vallásszabadsághoz való alapvető jog egyensúlyának fenntartására helyezte a hangsúlyt. Már feledésbe merült, hogy az első ügy, amelyet a 9. cikk alapján döntött el az EJEB, a Kokkinakis-ügy volt 1993-ban. Innen fejlődött tovább a bíróság vallásszabadság-gyakorlata. Hangsúlyozandó, hogy az EJEB szükségképpen az európai politikai rendszerek sokféleségére figyelemmel dönt ezekben az ügyekben.

A vallásszabadságot fenyegető veszélyek abból erednek, ha az állam túlzottan azonosul egy bizonyos vallással vagy ideológiával. Az egyik legfontosabb dolog, amire a munkám rámutatott, az volt, hogy ha az állam azonosul egy vallási irányzattal, amely aztán monopóliumhoz vagy oligopóliumhoz jut, ezzel fenyegeti mindazoknak az embereknek a vallásszabadságát, akik nem tartoznak a belső klubba. Az azonosulási kontinuum másik végén pedig, ahol az állam egy bizonyos szekuláris ideológiával azonosul túlzottan, vallásellenes korlátozások fenyegethetik a vallásszabadságot.

Arra van tehát szükség, hogy az adott ország hagyományainak megfelelően olyan jogi környezet alakuljon ki, amely üdvözli és hajlandó elfogadni a vallási különbségeket. A burkavítában azt látom az egyik problémának, hogy a szekularizmushoz való ragaszkodás akadályozni kezdi a nyilvános helyeken történő vallásgyakorlást, ahelyett, hogy lehetővé tenné a szabad vallásgyakorlást. A kulcskérdés: megtalálni a lehető legsemmlegesebb jogi keretet, amely elfogadja a vallási közösségek különbségeit. Ha ez az igazi cél, akkor különösen problematikus azzal érvelni (ahogyan sokan teszik), hogy nem megengedhető, hogy a nyilvános társadalmi vagy politikai vitában egy vallási csoport saját vallási hitelveire és álláspontjára támaszkodjon. Teljesen helytelen azt állítani, hogy a vallásos közbeszéd az egyetlen hang, amelyet ki kell tiltani a vélemények piacáról. Senkinek nincs joga arra, hogy másokra rákényszerítse a nézeteit, de éppen attól lesz gazdag egy demokratikus társadalom, hogy mindenkinek jogában áll a nyilvánosság előtt érvelni, beszélni és felvázolni a saját elgondolásait és hitét.

Elfogadható-e, ha a semleges állam az egyházakat és a vallási közösségeket is belevonja az állam-egyház viszonya határainak újragondolásába, az egyházi autonómia körének újragondolásába?

Az ilyen párbeszédnek létfontosságúak. Amikor az EBESZ vallásszabadság-ügyi tanácsadó testülete a vallásoktatásnak a közoktatásban irányadó elvein (az úgynevezett Toledói Irányelveken) dolgozott, az egyik legvilágosabban megfogalmazott elv az volt, hogy az ilyen viták minden résztvevője és érintettje iránt tiszteletet kell mutatni. Ez a társadalmi polarizáció csökkentésének egyik kulcsfontosságú alapelve. Ez megtörténhet úgy, hogy összehozzuk az embereket, beszéljenek arról, amiben nem értenek egyet, sőt, dolgozzanak együtt a közös problémák megoldásán. A bizalom szintje növekedhet ezzel. Csak így kezdik majd fokozatosan kényelmesebben érezni magukat az emberek más csoportok közelében. Kicsi a valószínűsége a bizalomszint emelkedésének, ha bizonyos alapvető egyéni hitelveket kizárnak a párbeszédéből.

A nyitott párbeszédnél még a különböző nézeteket tiszteletben tartó elfogadásban lehet reménykedni. Ez azon múlik, hogy a mások iránti tisztelet mennyire épül bele az egyén identitásába. Ehhez alapvető és bonyolult változásra van szükség. Az egyik kérdés, amelyet gyakran felvetek, így hangzik: eljöhete-e az a nap, amikor az európaiak saját identitásukat nem egy bizonyos vallási vagy hitelvi rendszerben határozzák meg, hanem az európai demokráciához és az emberi jogokhoz való viszonyukban, amelyben a lelkiismereti és vallásszabadság is benne foglaltatik? Vagyis eljöhete-e az a nap, amikor a partikularizált identitás átvált egy jóval kozmopolitább önazonosság-tudatba, amely azt mondaná: európai vagyok, és ebben az egyik csodálatos dolog az, hogy én magam lehetek, hitelesen önmagam; lehetek magyar, lehetek katolikus, kálvinista vagy mormon, lehetek bármi, de tudom, hogy biztonságban vagyok. Ehhez az átmenethez meg kell találni a vallási feszültségek feloldásának módját, amihez a tisztelet, a vallási türelem szaporodó számú példáira van szükség.

A helyzet egyik ironiája, hogy ma minden eddigénél jobban tudjuk: a vallási feszültségek feloldásának az a módja, hogy az emberek különbségeikben is biztonságban érezzék magukat. De létezik egy olyan természetes ösztön, amely úgy próbálja kikerülni a feszültséget, hogy homogén viselkedési mintákat igyekszik kikényszeríteni. Egyre inkább bizonyítottá válik, hogy a vallási csoportokra vonatkozó korlátozások szigorítása növeli a társadalmi problémákat, mert ezek a vallási közösségek fenyegetve érzik magukat, ezért visszaütnek, így a legkülönbözőbb módokon válnak a társadalmi instabilitás forrásává. Ezeknek a problémáknak a nagy része megszűnne, ha az érintettek tudnák, hogy védelmet élveznek, és nem lesznek hátrányos megkülönböztetés áldozatai.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem léteznek súlyos biztonsági problémák és határok, de van valami, amit biztosan tudunk ma, ahhoz képest, amit két századdal ezelőtt tudtunk, amikor a vallásszabadság még csak társadalmi kísérlet volt: a vallásszabadság elősegíti, hogy az emberek megbecsülve érezzék magukat, és segít a társadalom stabilizálásában. Tehát az a kérdés, hogy hogyan kell felépíteni egy befogadó keretet, és hogyan lehet eltávolítani belőle azokat az elemeket, amelyeket könnyen lehet manipulálni az identitásért folyó harcokban.

Ebből elég egyértelműen következik, hogy a semleges állammak az a feladata, hogy megvédje a vallási kisebbségeket. Egyetért ezzel?

A vallásszabadság területén az egyik legirónikusabb jelenség, különösen, ha beindul a polarizáció, hogy mindenki fenyegetve érzi magát. A többség azért, mert úgy érzi, kezdi elveszíteni a társadalomban betöltött helyét, a helyzete erodálódik. A kisebbségek nyilvánvaló okokból érzik magukat fenyegetve. Olyan keretre van szükség, amely egyaránt védelmet nyújt a nagy és a kis közösségeknek.

Az új magyar törvény egyik nagy tragédiája az, hogy Magyarország, a legtöbbször, amikor ott jártam, olyan hely volt, ahol az emberek magas fokú vallásszabadságot élvezhettek. Az új törvény alapvetően azt érte el, hogy mindenféle csoport fenyegetve érzi magát, és aggódik a többség lehetséges zsarnoksága miatt, úgy, ahogyan eddig nem volt oka rá.

A semlegesség követelményének van egy lehetséges megfordítása, amely a vallásos motivációt figyelmen kívül hagyja. Sokan azt feltételezik, hogy bizonyos feszültségek feloldására az lenne a semleges megközelítés, legalábbis Európában, ha az iszlámmal kapcsolatos problémák helyett a bevándorlásról és az asszimilációról beszélünk. Segítheti ez a közvetett megközelítés a vallásszabadság védelmét?

Ennek az évnek az egyik áttörése az, hogy az Európai Unióban sikerült eltávolodni a vallás megsértésének kérdéskörétől, és bátorítani a tagállamokat, hogy ez érzékelt diszkriminációval (ebben az esetben a muszlimok ellen) ne úgy foglalkozzanak, mint amire megoldás lehet egy jórészt szimbolikus törvény elfogadása. Célravezetőbb a mögöttes problémák feltárása, vagyis a szegénység, a munkanélküliség vizsgálata, az, hogy milyen diszkrimináció szenvednek el nagyon gyakran a muszlimok Európa különböző részein. Ebben az értelemben segít, ha

ezeket a tényezőket is figyelembe vesszük, ha megérezzük, hogy meg tudjuk-e oldani az emberi problémákat. Ez más feszültségeket is feloldana.

Másrészt az is igaz, hogy problematikus az a megközelítés, amely egyszerűen ki akarja szűrni a vallási dimenziót, mintha anélkül meg lehetne oldani a problémát. Minden vallási közösségben vannak olyan emberek, akikben nem lehet megbízni. Vannak szélsőségesek, vannak olyanok, akik bűncselekményeket követnek el, de épp ezért léteznek a vallásszabadságnak korlátai is. A világi oldalnak meg kell értenie, hogy a semlegesség nem azt jelenti, hogy minden közteret meg kell tisztítani mindenféle vallási beszédtől vagy jelenségtől. Olyan módszerre van szükség, amely segíti az embereket abban, hogy megtudják: joguk van kijönni a közterekre, biztonságban lesznék, és más emberek jogait is tisztelniük kell. De nyitott fórumra van szükség, nem pedig semlegesre.

Az USA több állama betiltotta, illetve betiltani tervezi az iszlám vallási jog rendszerét, a shariát. Az Egyesült Királyságban és Kanadában is változó eredménnyel folynak viták a sharia választottbíráskodás ítéleteiről. A nemzetközi joggyakorlat szempontjából milyen következményei lehetnek ezeknek a vitáknak, amelyek alapvetően a vallásos jogrendszereknek adható hatásköréről, illetve a jogrendszerek pluralitásáról szólnak?

A világ autonóm vallási közösségek világából az autonóm állam felé tart. Olyan helyzetbe kerültünk, ahol az erőteljes, burjánzó jóléti állapotok elkezdtek megkérdőjelezni a vallási csoportok autonómiáját. Egyre inkább aggasztó, hogy a vallási közösségek így elveszítik saját eredeti identitásukat. Meg kell találnunk a módszereket, amelyek segítségével működhet a vallási csoportok autonómiája, s ezáltal az életüket más irányba vezethetik. A sharia ügyeknek a másik oldalán egy sarkos vita áll, ahol az Egyesült Államokban elfogadott törvények csak az vita egyik pólusát képviselik, így elkerülhetetlenül diszkriminatív eredményhez vezetnek.

Mindannyiunk számára az a hatalmas kérdés, hogy az iszlám és a többi vallási hagyomány között építhető-e híd. Bizonyos szinten ez hivatalosan lehetetlen, hiszen az iszlám egyik interpretációja szerint minden más hitrendszernek bele kell tagozódnia és alá kell vetnie magát az iszlám szabályainak. Emberek hihetik ezt a vallásuk szerint, de ha alkalmazni is akarják más hitrendszerekre, az már probléma.

Az igazi kihívást az jelenti, hogy megtaláljuk az egyéni autonómia védelmének azt a módját, amely

viszonylag tág mozgásteret enged. Ha ez nem sikerül, a pluralizmus értékeiből veszítünk. A kockázat egyik forrása az, hogy számos modern államban olyan hangsúlyt fektetünk a jogegyenlőségre, hogy mindenkit azonos bánásmódnak vetünk alá. A semlegességet azonosítjuk az azonossággal, azzal, hogy mindenkinek ugyanaz az elbánás jár. Képmutatóan tiszteljük a pluralizmust, de a háttérben az áll, hogy mindenkinek pontosan ugyanúgy kell pluralistának lennie, ami viszont természeténél fogva ellentétes a valódi pluralizmus fogalmával. Ez is azt az alapvető álláspontomat erősíti, hogy a különbségek öszintte befogadásához [*genuine accommodation*] vezető

utat kell megtalálni, amellett, hogy mindig lesznek csoportok, amelyekkel nagyon nem tudunk egyetérteni. De ha – tág határok között – helyt adunk a társadalmi különbségeknek, és lehetővé tesszük, hogy mindenki érezze az alkotmány és a törvények védelmét, sokkal gazdagabb, sokfélebb társadalmunk lesz, olyan, ahol mindenki biztonságban érezheti magát. Ezért remélem, hogy a magyar egyházügyi törvénynek az utolsó pillanatban elfogadott változásait újragondolják, és a toleranciának, a kölcsönös tiszteletnek és az eredeti vallásszabadságnak elkötelezett bölcsebb hangok fognak végül győzedelmeskedni.

SCHWEITZER GÁBOR

A szerkesztőség által felvetett kérdések közül az állam és az egyház viszonyában az Alaptörvény, továbbá a *lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény* elfogadásával bekövetkezett változásokra szeretnék elsősorban reflektálni.

Kiindulópontként a hatályos normákat kívánom felidézni. A Magyar Köztársaság 2012. január 1-jéig hatályos Alkotmányának 60. §-a rendelkezik a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságáról [60. § (1)–(2) bekezdés], az állam és az egyház elválasztásáról [60. § (3) bekezdés], valamint a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény elfogadásához szükséges minősített többségről [60. § (4) bekezdés]. Ezeket a rendelkezéseket tekintette irányadónak az úgynevezett állami egyházjog alapjait lerakó, a *lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény*, továbbá ugyanezeket a rendelkezéseket vette górcső alá az Alkotmánybíróság a lelkiismereti és vallásszabadságot, valamint az állam és az egyház elválasztását – ezzel összefüggésben az állam világnézeti semlegességét – értelmező határozatai meghozatala során. A rendszer-váltást követően a magyar társadalom vallási, illetve egyházi értelemben egyaránt plurálissá vált, aminek a kialakulásában természetesen az ezt elősegítő közjogi háttér is kiemelkedő szerepet töltött be. Vallási közösségek sokasága szerezte meg az *1990. évi IV. törvény* által biztosított egyházi jogállást. Noha ez a törvény egyfajta közjogi státuszt ismert, a magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek eltérő történelmi és társadalmi beágyazottsága, illetve intézményesültsége szükségszerűen kialakított valamiféle virtuális közjogi hierarchiát, amelyet az állam és az érintett egyházak között az elmúlt közel másfél évtized során létrejött úgynevezett megállapodások is fémjelznek.

Az Alaptörvény 2011. áprilisi, valamint a *2011. évi C. törvény* júliusi elfogadása vitathatatlanul új fejezetet nyitott a lelkiismereti és vallásszabadság, valamint az állam és az egyház kapcsolatát illetően. A szemléleti változásokat az Alaptörvény „Nemzeti hitvallás”-nak nevezett preambuluma vallási, világnézeti tekintetben markánsan elkötelezett kijelentései vezették be. Az alkotmányozó hatalom – a magyar nemzet tagjai nevében – büszkeséggel emlékezik meg arról, hogy Szent István „hazánkat a keresztény Európa részévé tette”, elismeri „a kereszt-

ténység nemzetmegtartó szerepét”, továbbá becsüli az ország különböző „vallási hagyományait”. Ez a narratíva – történelmi és vallástörténelmi szempontból – helytálló ugyan, de csak részlegesen, hiszen nemzetmegtartó szerepe okán a „Nemzeti hitvallás” akár bizonyos társadalmi osztályokra, rétegekre is hivatkozhatott volna, miként a vallási hagyományokon kívül a magyar nemzet tagjai által megbecsülésre érdemes további tradíciókat is megnevezhetett volna az alkotmányozó hatalom.¹ A preambulum ezáltal vallási és világnézeti értelemben jóval kiegyensúlyozottabb lehetett volna, egyúttal ténylegesen is lefedhette volna a magyar nemzet – nagy valószínűséggel – minden – tagját. A szemléleti változások ugyanakkor a terminológia vonatkozásában is érzékelhetők. Míg az állam és az egyház közötti közjogi viszonyt az Alkotmány, valamint az azon alapuló joganyag az „elválasztás” terminussal illette („[a] Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik”), addig az Alaptörvény a tartalmilag egyelőre kiforratlan „különválás” megfogalmazást részesítette előnyben („[a]z állam és az egyházak különváltan működnek”).² A „különvált működés” kifejezés megértéséhez támpontként szolgálhat, hogy az Alaptörvény – az Alkotmány szövegével ellentétben – mintegy egyoldalú kötelezettségvállalásként leszögezi, hogy a közösségi célok érdekében az állam „együttműködik” az egyházakkal.

Minden törvény megalkotásakor fontos szempont az igazolhatóság kérdése. A törvényhozónak azokat a gazdasági, társadalmi, kül- és belpolitikai stb. körülményeket kell figyelembe vennie és mérlegelnie, amelyek hitelt érdemlően támasztják alá a törvény meghozatalának szükségességét. Nincs ez másként a súlypontilag az egyház alapításának és nyilvántartásba vételének rendjét visszamenőleges hatállyal is szigorító *2011. évi C. törvény* esetében sem. Az egyéni képviselői indítványként előterjesztett, majd a zárószavazást megelőzően lényegében teljességgel átdolgozott törvényjavaslat az igazolhatóság szempontjait sajátos kontextusban helyezte el.

Az általános indokolás – a történelmi okfejtésen kívül – az alábbiakra mutat rá: „Az 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságot, illetve az egyházak létrehozását széleskörűen biztosította, a későbbiekben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházalapítás rendkívül nagyvonalú feltételei lehetőséget adnak az alapjoggal történő visszaélésekre is, mind az egyházaknak járó állami támogatások jogosulatlan igénybevételére, mind pedig ténylegesen nem hitéleti tevékenységet végző szervezetek egyházként történő bejegyeztetésére.” Az indokolásban általánosságban említett visszaélések

a „bizniszegyház” jelenséggel hozhatók összefüggésbe. Ezek szerint bisniszegyházak azok a közelebbről meg nem nevezett vallási közösségek, amelyek nemcsak az egyházalapításnak az 1990. évi IV. törvényben lefektetett nagyvonalú feltételeivel élnek vissza, hanem az állami támogatásokat is jogosulatlanul veszik igénybe, a támogatásokat úgymond „leszivattyúzzák”. A törvényalkotás szükségességét – egyúttal a bisniszegyházak kiszűrését – ez a jelenleg váltotta ki.³

A törvényjavaslat parlamenti előadója utóbb pusztán a Magyarországon bejegyzett egyházak száma alapján – bizonyításra nem szoruló sarkigazsággként – állapította meg a joggal való visszaélést. „Gondolom, mindenki egyetért azzal, hogy nem szükséges külön bizonyítani a joggal való visszaélést egy érzékeny jogterületen, amikor Magyarországon 343, más vélekedések szerint 362 egyházi szervezet van bejegyezve. Nem egy parlamenti expozé témája, hogy a visszaélések számos fajtáját felsorolja, de összevetve más európai országok egyházi létszámaival, nem túlzás azt állítani, hogy a vallásbiznisz, a joggal való visszaélés hazánkban az elmúlt 20 évben sajnálatos módon egyre nagyobb teret nyert. Engedjék meg, hogy egy-két számot felsoroljak összehasonlításhoz. Szlovákiában 18 egyház van bejegyezve, 34 Csehországban, Lengyelországban, amely négyszer akkora népességgel rendelkezik, 104; a nyugat-európai országok közül a legmagasabb bejegyzett szám Franciaországban: 75. Ezek a számok ékezen igazolják, hogy valóban, a jelenlegi hatályos törvényi szabályozás oly mértékben alkalmatlan volt, hogy valóságos vallási tevékenységet végző szervezeteket fogadjon csak be a rendszerbe, és a visszaélés olyan mértéket öltött, ahol kötelessége a törvényalkotónak, éppen a vallásszabadság megvédése érdekében a valódi vallásos tevékenységeket iktatni a törvénybe, és kizárni minden olyan lehetőséget, amely ezeket a visszaéléseket idézi elő.”⁴

Ezek a sorok azonban – ha őszinték kívánunk lenni – önmagukban semmit sem bizonyítanak és semmit sem támasztanak alá. A hazánkban az 1990. évi IV. törvény rendelkezései alapján bejegyzett egyházi jogállású közösségek összlétszámából legfeljebb a vallási pluralizmusra következtethetünk, miként a nemzetközi összehasonlításból az a konklúzió vonható le, hogy másutt eltérők az egyházként történő nyilvántartásba vétel szabályai, amiből viszont semmi sem következik. A jogalkotónak és a jogalkalmazónak ugyanakkor elvitathatatlan joga és kötelessége a joggal való visszaélés kiszűrése és szankcionálása. Erre azonban az 1990. évi IV. törvény rendelkezései is lehetőséget biztosítanak, hiszen a bíróság az ügyész keresete alapján törli a nyilvántartásból azt az

egyházat, egyházi jogi személyt, amelynek tevékenysége alkotmányba vagy törvénybe ütközik, amennyiben ezt a tevékenységet felhívás ellenére sem szünteti meg. Vagyis az esetleges anomáliák kiszűrhetők a hatályos rendszer alapján is. Emiatt tehát nem indokolt új törvényt hozni. Arra viszont aligha lehet felhatalmazása a törvényhozásnak, hogy nem is a bűnösség vélelme, hanem egyenesen a bűnösség kinyilatkoztatása alapján bélyegezzen meg jogszerűen regisztrált és ellenkező bizonyításig jogszerűen működő egyházi jogállású vallási közösségeket. A 2011. évi C. törvény kétségkívül az egyszerűbb, de aggályosabb megoldáshoz folyamodott. Egyszerűbb, mert egyetlen tollvonással megszüntette több száz vallási közösség eddig élvezett egyházi státuszát, rájuk sítve egyúttal a bisniszegyház szégyenbélyegét. Aggályosabb, mert semmiféle alkotmányosan igazolható szemponttal, például joggal való visszaélést megállapító jogerős bírói ítélettel, nem sikerült ezt a végzetes tollvonást alátámasztania.

A törvény elfogadását követően továbbra is az egyházak magas létszámával igazolták a törvény megalkotásának szükségességét: „az nem normális állapot, hogy 362 magát egyháznak mondó társulat van jelenleg Magyarországon. Itt valamilyen rendakásra szükség volt.”⁵ Óhatatlanul is az a II. Józsefnek tulajdonított örökbecsű mondat juthat az eszünkbe, amelyet a *Szöktetés a szerájból* bemutatója alkalmával mondott volna: „Kedves Mozartom, ez túl finom az én füleimnek, túl sok a hang benne”, mire a cseppet sem megszeppent Mozart ezt válaszolta: „Elnézését kérem, felség, de pontosan annyi hang van benne, amennyi szükséges.” Nos, Magyarországon pontosan annyi vallási közösség szerzett egyházi státuszt, amennyinek erre szüksége és lehetősége volt. Hogy sok ez vagy kevés? – ezt a társadalomnak, nem pedig a jogalkotónak illetett volna megítélnie. Téves az a megközelítés is, amely nem lát összefüggést a vallásszabadság úgymond korlátlan megélése és az „egyházi jogi státusz” vagy az „egyesületi jogi státusz” megléte között.⁶ Amennyiben így lenne, elmaradt volna mind az 1990. évi IV. törvény, mind a 2011. évi C. törvény vallási közösségek jogállására vonatkozó fejezeteinek a megalkotása. A vallásszabadság kollektív megélése ugyanis közjogi, intézményi keretei és garanciái is vannak. Az úgynevezett állami egyházjog az elmúlt két évtizedben mindezeket kiépítette hazánkban. Ugyanakkor a közjogi kereteknek a 2011. évi C. törvényben bekövetkezett visszametszése, miként az egyházi státusz megvonása aligha fogja lehetővé tenni a vallásszabadság korlátlan megélését.

A fentiek alapján úgy látom, hogy a 2011. évi C. törvény egyik gyengéje az igazolhatóságban rejlik; a

törvény ugyanis – megfelelő érvek híján – végzetes legitimitációs deficitben szenved.⁷

*

Az egyházak regisztrációs eljárására vonatkozó szabályok szintén sok kérdést vetnek fel. A *2011. évi C. törvény* szakított az *1990. évi IV. törvény* formai kritériumokat megkívánó nyilvántartásba vételi eljárásával, ehelyett kérelem alapján induló, parlamenti szavazással végződő, érdemi nyilvántartási eljárást vezet be. A regisztrációs eljárás nem vonatkozik azokra a *2011. évi C. törvény* által elismert egyházakra,⁸ amelyeket az egyházakkal való kapcsolattartásért felelős miniszter vesz nyilvántartásba. A többi vallási közösség esetében a nyilvántartásba vételre irányuló kérelemnek a miniszterhez történő benyújtására csak a *2011. évi C. törvény* által megállapított feltételek megléte esetén kerülhet sor. A kérelem, egyebek mellett, akkor nyújtható be, ha az egyház „tanításának lényegét tartalmazó hitvallással és rítussal rendelkezik”, továbbá mellékelni kell a „tanításának lényegét tartalmazó hitvallását, vagy legfőbb vallási tanainak összefoglalását”, valamint a kérelemhez csatolni kell „legalább ezer természetes személy tag nevét, magyarországi lakóhelyét, aláírását tartalmazó aláírási ívet” is. Amennyiben a vallási közösség a feltételeknek megfelel – a vallási tevékenységgel kapcsolatos feltételek fennállását szakértő is megvizsgálhatja –, a miniszter a kérelmet az Országgyűlés elé terjeszti. Az egyházként történő elismeréshez az országgyűlési képviselők kétharmadának a szavazata szükséges. Aránytévésztésnek tűnhet egy, a világnézeti semlegességet (ma még) elfogadó állam törvényhozása számára az egyházi státusz megadásáról való szavazati jog megadása. A vallási közösségek regisztrációja általában a bíróságok vagy a központi közigazgatás hatáskörébe tartozik.

A törvényi feltételek megléte esetén sem jegyezhető be ugyanakkor egyházként olyan vallási közösség, „amellyel szemben működése során az illetékes állami szerv nemzetbiztonsági kockázatot állapított meg”. Amennyiben egy közösség nemzetbiztonsági kockázatot jelent, akkor működése nyilvánvalóan semmiféle keretek között sem kívánatos vagy lehetséges: sem egyházként, sem társadalmi szervezatként, sem bármi másként.

*

A *2011. évi C. törvény* egyházi nyilvántartásba vételi eljárásra készíti azokat a vallási közösségeket, amelyekről a törvény megvonja az *1990. évi IV. törvény*

alapján megszerzett és rendeltetésszerűen gyakorolt egyházi státuszt. Ezeknek a vallási közösségeknek az esetében a *2011. évi C. törvény* visszamenőleges alkalmazására kerül sor, aminek a szükségessége nincs alátámasztva. A *2011. évi C. törvény* ugyanis nem ad magyarázatot arra, mi indokolja a jogszerűen működő egyházi jogállású vallási közösségek státuszelvontását. Méltatlan helyzetbe kerülnek még azok a pillanatnyilag egyházi jogállású vallási közösségek is, amelyeket az Országgyűlés utóbb egyházként „elismer”, hiszen a kivételezett körbe tartozó egyházaktól eltérően nem a most elfogadott törvény erejénél fogva, hanem az eddigiekhez képest súlyosabb feltételek mellett szerezhetik meg – pontosabban vissza – azt a közjogi státuszt, amelyet korábban már élveztek. Az igazi vesztesek azonban azok a vallási közösségek lesznek, amelyek a törvény erejénél fogva elvesztik egyházi státuszukat, s csekély esélyük lesz arra, hogy az új feltételek szerint egyházi státuszú vallási közösségként kerüljenek elismerésre az Országgyűlés által.

A jövőre nézve természetesen a törvényhozás szabad mérlegelésétől függ a nyilvántartásba vételi kritériumok és a nyilvántartásba vételi eljárás szabályainak a megállapítása, de a visszamenőleges alkalmazással a jogalkotó nem okozhat indokolatlan és aránytalan sérelmet. Az Emberi Jogok Európai Bírósága egyik 2006-os ítéletében⁹ is kinyilvánította, hogy az egyházak megismételt nyilvántartásba vétele során nem lehet megvonni az egyházi státuszt azoktól a vallási közösségektől, amelyek nem kerültek összeütközésbe a törvénnyel. Az ezzel ellentétes eljárás ugyanakkor megsérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 9., valamint a gyülekezés és egyesülés szabadságáról szóló 11. cikkét.¹⁰

Az elkövetkezőkben mindenesetre kétféle egyházi kategória fog kialakulni hazánkban: a *2011. évi C. törvény* által elismert egyházak mellett idővel megjelenhet az Országgyűlés által elismert egyházak kategóriája. A biznisz egyházak kiiktatásának egészen bizonyosan nem ez a legmegfelelőbb és legméltóbb módja. A nemkívánatos jelenségek megelőzését ugyanakkor hatékonyan segíthetné elő a szektorsemleges intézményfinanszírozás következetes érvényesülése, valamint az állam és az egyház következetes elválasztásán – vagy különválásán – alapuló egyházfinanszírozás mechanizmusainak a kialakítása. Az egyházi státuszukat elvesztő vallási közösségek tehát előterjeszthetik az illetékes miniszternél az egyházi nyilvántartásba vételi eljárás iránti kérelmüket vagy – amennyiben az egyházi nyilvántartásba vétel feltételeinek nem felelnének meg – átalakulhatnak vallási tevékenységet is végző egyesületté

(ez utóbbi esetben működésük az egyesületi jog hatálya alá kerül).

*

A 2011. évi C. törvény újításai közé tartozik a vallási tevékenység definiálása is. „E törvény alkalmazásában vallási tevékenység olyan világnézethez kapcsolódó tevékenység, mely természetfelettire irányuló rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint az erkölcsöt és az emberi méltóságot nem sértő sajátos magatartási körülményekkel az emberi személyiség egészét átfogja.” Nem tarthatjuk szerencsésnek, hogy a világi törvényhozás állapítja meg, még ha csak a jelenlegi törvény vonatkozásában is, a vallási tevékenység fogalmát. Nem tartozik a világi törvényhozás hatáskörébe a vallási, tehát a transzcendenciával szükségszerűen összefüggő tevékenység definiálása. Helyénvaló ugyanakkor a törvényjavaslat indokolásának a 4/1993. (II. 12.) AB határozat szellemiségét felidéző fordulata, mely szerint „az állam teológiai kérdéseket nem dönthet el”. A vallás – vallási tevékenység – mibenlétének a tekintetében ugyanis nem az állam, hanem a vallási közösségek definíciójára kell hagyatkozni. Más kérdés, hogy a törvényhozás negatív módon meghatározhatja, hogy a törvény alkalmazása szempontjából mit nem tekint vallási tevékenységnek, miként ezt a 2011. évi C. törvény meg is tette. A vallási tevékenység definiálása mindazonáltal nemcsak az állam és az egyház elválasztásának, hanem az állam világnézeti semlegességének az alapelvét is feszegeti. Hasonlóképp kifogásolható az a rendelkezés is, amely monopolizálja az egyház megnevezés használatát, amennyiben a jövőben kizárólag a 2011. évi C. törvény szerint nyilvántartásba vett vallási közösségek használhatják azt.¹¹ Ezzel a rendelkezéssel megítélésem szerint sérül az érintett vallási közösségeknek az önazonosság szabad megválasztásához fűződő jogosultsága.

*

Összességében úgy látom, hogy több szempontból is aggodalomra adnak okot a 2011. évi C. törvény rendelkezései az állam és az egyház viszonyát illetően. Bölcs belátással azonban korrigálhatók a méltánytalanságok és aránytalanságok, még mielőtt a törvény vitatható rendelkezései hatályba lépnének.

JEGYZETEK

1. Vö. JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*, Budapest, HVG-Orac, 2011, 180–182.
2. A különvált működés értelmezéséhez lásd GÁBOR György: *A lelkiismereti szabadság államosítása*, Mozgó Világ, 2011. szeptember.
3. Jövőre lehet új egyházügyi törvény; <http://szaszfalvi.hu/hirek-kibont.php?id=605>.
4. Lukács Tamás előadói beszéde (2011. június 23.); http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=103&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=2.
5. Semjén Zsolt, Szászfalvi László és Harrach Péter az új egyházi törvényről, <http://www.diosdifikedsz.hu/velemenyek/2011/07/17/semjen-zsolt-szaszfalvi-laszlo-es-harrach-peter-az-uj-egyhazi-torvenyrol/>.
6. Új korszak kezdődik az állam és az egyház viszonyában, <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=165248>.
7. A 2011. évi C. törvény igazolhatóságának kérdéséhez lásd még SZATHMÁRY Béla: *Az új egyházügyi törvény alkotmányossági kérdései* in *De apicibus iuris disputare. Tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére* (szerk. BÓNIS Péter – MÁZI András – TÓTH J. Zoltán, Budapest, Shirokuma Kft, 2011, 190–től.
8. A 2011. évi C. törvény által elismert egyházak: 1. Magyar Katolikus Egyház; 2. Magyarországi Református Egyház; 3. Magyarországi Evangélikus Egyház; 4–6. zsidó vallásfelekezetek: Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante), Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség; 7–11. ortodox egyházak: Budai Szerb Ortodox Egyházmegye, Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus – Magyarországi Ortodox Exarchátus, Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház, Magyarországi Román Ortodox Egyházmegye, Orosz Ortodox Egyház Magyar Egyházmegyéje (Moszkvai Patriarchátus); 12. Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete; 13. Magyarországi Baptista Egyház; 14. Hit Gyülekezete.
9. *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, no. 72881/01, ECHR 2006-XI.
10. Lásd még KONDOROSI Ferenc: *Vallásszabadság kultúrák keresztútján*, Jura, 2011/1, 72–73.
11. E logika alapján akár arról is születethet döntés, hogy csak azok a politikai szervezetek használhatják a párt elnevezést, amelyek a választások alkalmával bekerülnek a törvényhozásba.

MINK JÚLIA

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) joggyakorlata alapján az Emberi Jogok Európai Egyezményében (EJEE) foglalt jogok, így a vallásszabadság korlátozása „törvény” (jogszabály) által, egy demokratikus társadalomban elfogadható közcél érdekében, szükséges és arányos mértékben képzelhető el, a korlátozásokat pedig megszorítóan kell értelmezni.¹ *A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény* (Ehtv.) az EJEE-ből fakadó kötelezettségeknek számos ponton, számos jog vonatkozásában nyilvánvalóan nem tesz eleget. Így az Ehtv. ellentétes az EJEE tisztességes eljárás követelményeit tartalmazó 6. cikk (1) bekezdésével, a vallásszabadságról szóló 9. cikkével, a jogorvoslathoz való jogot tartalmazó 13. cikkével, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 14. cikkével is.

Abból a később még tárgyalandó megállapításból kiindulva, hogy az Ehtv. jogkorlátozást valósít meg, vizsgálandó, hogy a jogkorlátozás megfelelő módon történt-e, vagyis az ezt megvalósító jogszabály megfelel-e bizonyos kritériumoknak. Kérdés továbbá, hogy a jogkorlátozás köthető-e egy demokratikus társadalomban elfogadható közcélhoz, amely a vallásszabadság esetén „a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelmére” korlátozódik (EJEE 9. cikk 2. bekezdés). Az állam jogos igénye lehet egy általa elismert jogi státusz feltételeinek meghatározása, ahogyan akár az is, hogy az egyházi státusszal való visszaélés ellen lépéseket tegyen, különösen akkor, ha – mint Magyarországon – az egyházi státuszhoz számos privilégiumot rendel. Azonban – és itt térünk majd vissza a jogkorlátozás kérdéséhez – vizsgálni kell, hogy a szabályozás alkalmas, szükséges-e az elérendő cél megvalósítására, nem eredményez-e az elérendő célokhoz képest aránytalan jogkorlátozást (érdemi vizsgálat).

Az EJEB előtt az Ehtv. jó eséllyel, érdemi vizsgálat nélkül is elbukhat, ugyanis nem felel meg a „törvénnyel” (jogszabállyal) szemben a strasbourgi joggyakorlat által elvárt kritériumrendszernek. Az egyezményben foglalt jogok korlátozását megvalósító jogszabálynak számos tartalmi feltételt kell teljesítenie, így akkor elfogadható, ha megfelelő módon hozzáférhető, hatásait tekintve kiszámítható, vagyis kellő pontossággal kell megfogalmaznia az alkalmazandó szabályokat annak érdekében, hogy az érintettek igazodni tudjanak a jogszabály előírásaihoz, felkészülhessenek alkalmazására, esetleges jogkövet-

kezményeinek kivédésére és annak megfelelően alakíthatassák lépéseiket.²

2012. január 1-jén, az Ehtv. hatálybalépésének pillanatában a most még egyházi jogállású személyek státusza a törvény alapján megszűnik. Kérhetik ugyan egyházként történő bejegyzésüket, azonban nyilvántartásba vételi kérelmüket – ellentétben a zűrzavart jelző gyakorlattal – csak a törvény hatálybalépése után, vagyis egyházi státuszuk jogfolytonosságának megszakadását követően nyújthatják be jogszerűen. Addig ugyanis az Ehtv.-nek a nyilvántartásba vételi eljárásra vonatkozó szabályai, így az elismerés iránti kérelem benyújtására vonatkozó rendelkezései sincsenek hatályban, a jogszabály végrehajtási rendelete(i) sem készült(ek) el, ezért ilyen kérelmeket befogadni sem lehetne. A félreértés oka talán az lehet, hogy az Ehtv. hatályos rendelkezései nem egyértelműek abban a tekintetben, hogy kell-e, lehet-e egyébként valamiféle „jogfenntartó” nyilatkozatot tenni 2011. december 31-ig, és ezt a káoszt csak fokozza az illetékes minisztérium gyakorlata. Egyáltalán nem világos tehát, hogy a jelenleg még elismert egyházaknak milyen feltételeket és hogyan kell teljesíteniük ahhoz, hogy a törvény hatálybalépését követően egyházként működhessenek tovább, és minden bizonnyal előbb fogják elveszíteni egyházi státuszukat, mint ezt érdemben megtudják, vagyis valós felkészülési időről ebben az esetben egyáltalán nem lehet szó, még akkor sem, ha netán a végrehajtási rendeletek elkészülnek 2011 folyamán. Míg egyes egyházak már most ostromolják az illetékes minisztériumot, mások arra készülnek, hogy regisztrációs kérelmüket 2012-ben azonnal benyújtsák.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az Ehtv. egyáltalán nem rendezi az egyházak által fenntartott, közfeladatot ellátó intézmények sorsát. Sűrű homály fedi, hogy azok milyen módon és feltételekkel működhetnek tovább, ha a vallási közösség megszűnik egyház lenni. Azok az intézményfenntartó egyházak, amelyek az Ehtv. alapján elveszítik egyházi státuszukat, valójában már most lehetetlen helyzetbe kerültek, intézményeik működése csak ideig-óráig biztosított, ha egyáltalán találunk rá módot (a szociális intézmények esetében jó, ha 2011. december 31-ig, oktatási intézmények esetében a 2011/2012 tanév végéig).

A törvény emellett számos egyéb rendelkezését tekintve is inkonzisztens; például gyakran elhangzott már, hogy nem világos: be kell-e nyújtani a kérelemhez ezer regisztrált egyháztag adatait, és ha igen, hogyan egyeztethető ez össze azzal, hogy „a lelkiismereti és vallásszabadság jogával összefüggésben az állami hatóságok” az Ehtv. alapján sem

gyűjthetnek adatokat. Érdemes azon is elgondolkodni, mégis ki számít egyháztagnak a törvény alapján. Úgy kell-e értelmeznünk a jogszabály 15. § c) bekezdését, amely kimondja, hogy a kérelemhez csatolni kell egy „legalább ezer természetes személy tag nevét, magyarországi lakóhelyét, aláírását tartalmazó aláírási ívet”, hogy az nem vizsgálható az Ehtv. alapján, vajon a benyújtott tagok és az egyház között van-e tényleges kapcsolat? Nagyon úgy tűnik.

Ez esetben viszont az egyháztagnaként való elfogadás egyetlen feltétele az aláírási ív szignálása a megfelelő adatok megadásával; semmi nem utal arra a jogszabályban – és ez elvezet minket az Ehtv. által megvalósított jogkorlátozások és a jogszabállyal elérendő cél viszonyának vizsgálatához, nevezetesen az egyházi státusszal való visszaélések kiszűrésének kérdéséhez –, hogy az egyháznak bármiféle egyéb módon igazolnia kellene a tagok tényleges elköteleződését. Akkor meg mi végre az egész? Lehetne alapul venni ehhez az egyházak belső szabályzatát és az annak alapján nyilvánartott egyháztagnak számát. Ez persze – tekintve, hogy számos kis egyháznak az ezer tag „összeszedése” már nehézséget jelenthet – éppen a tagság feltételeit szigorúbban vizsgáló egyházakat hozná hátrányosabb helyzetbe, arra ösztönözve őket, hogy amennyire csak lehet, könnyítsenek a taggá válás feltételein. Az elérendő célt (például az álegyházak kiszűrését) és az ezer fős tagság feltételét vizsgálva emellett felvetődik a kérdés: nem képzelhető-e el, hogy egy prédikátor és tizenkét tanítványa valós hitéleti tevékenységet folytasson, és ha igen, miért is nem teheti ezt egyházi formában? Az Ehtv. – miközben valós hitéleti tevékenységet folytató felekezeteiket hoz lehetetlen helyzetbe – valójában a „céljának” elérésére alkalmatlan. Nem beszélve arról, hogy miközben az egyházak státuszának újraszabályozását állítólag a finanszírozás körüli anomáliák és az egyházi státusszal való visszaélések motiválták, a szabályozás változatlanul hagyja a finanszírozás jelenlegi formáit, nem változtat az egyházak mint intézményfenntartók privilegizált helyzetén.

Amennyiben az egyházi státusszal való visszaélés felszámolása a cél, a probléma hatékony kezelése érdekében különbséget kellene ugyanis tenni a „bizniszegyházak” és azon szerveződések között, amelyek működése törvénytörő, netalán alkotmányos jogok sérelmét valósítja meg. Jóval szerencsésebb lett volna, ha az állam, nem bolygatva az egyházi státusz odaítélésének eddigi, egyezménykonform szabályozását, más módon próbálja kiszűrni a nyilvánvalóan visszaélésszerűen működő egyházakat (például az ügyészség által indított, bíróság előtt lefolytatott eljárás útján), amennyiben azok a társadalomra tény-

leges veszélyt jelentenek. Amennyiben a jogalkotó úgy vélte volna, hogy a bíróságok vagy az ügyészség jogosítványai nem elégségesek a törvénytörő módon működő egyházak kiszűrésére (ezzel a szerző nem feltétlenül ért egyet, de esetleg meggyőzhető), azokat *némiképp* megerősíthette volna. Ami a bizniszegyházak „felszámolását” illeti, az egyetlen járható út az lett volna, ha az állam az ellátott közfeladatokhoz rendelt állami támogatások rendszerén változtat érdemben, megszüntetve e tekintetben az egyházak privilegizált helyzetét. Ez ugyanis szükségszerűen maga után vonta volna a bizniszegyházak elhalását, okafogyottá válását. Nem így történt, vizsgálódásunk középpontjában marad tehát lényegében egyetlen lehetséges célként a „rendteremtés”, illetve az állam igénye az általa odaítélt jogi státusz feltételeinek meghatározására.

Az Ehtv. már a fentiek alapján is jó eséllyel elbukhat az EJEB előtt, amennyiben azonban a bíróság ennél tovább nem is vizsgálódna, sokat veszítenénk. Az Ehtv. ugyanis súlyos koncepcionális hibában szenved, amely alapvetően köthető a rendteremtés mindent elsöprő igényének abszolutizálásához. Megalkotói nyilvánvalóan abból a téves meggyőződésből indultak ki, hogy az állam az egyházak státuszát mindaddig saját belátása szerint, kényére-kedvére szabályozza, amíg nem akadályoz meg senkit abban, hogy magában vagy csoportosan, elvbarátaival közösen fohászokdjon ahhoz, akihez jónak látja. Ezt a megközelítést pontosan tükrözi a számos keresztény szellemiségű „kis” protestáns szabadegyház képviselői által a kormány és az Országgyűlés képviselőinek, a köztársasági elnöknek, valamint az Alkotmánybíróságnak címzett, 2011. augusztus 11-én megfogalmazott tiltakozó memorandumra adott válaszlevél, amelyet Lukács Péter, az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottságának elnöke fogalmazott meg [a szöveget lásd e számunk Jogvédők rovatában – *a szerk.*].

Míg a memorandum nemcsak a vallásszabadsághoz való jog tekintetében él panasszal, a válaszlevél arra szorítkozik, hogy tisztázza azokat a „félreértéseket”, „melyek elsősorban az állam és egyház szétválasztásának, illetve a szabad vallásgyakorlás elvének hibás értelmezéséből fakadnak”. Az új szabályozás ebből kiindulva, a levélíró szerint, tökéletesen megfelel a vallásszabadság követelményeinek „félreértésre elsősorban az adhat okot, hogy az együttes vallásgyakorlás szabadságát tévesen kizárólag az egyházi szervezeti formához kötik”. Megállapítja továbbá, hogy „[a]z állam tehát belátása szerint határozhatja meg az egyház alapításának feltételeit és jogállását. A vallási közösség vallásgyakorláshoz való joga sértetlen marad akkor is, ha az egyház jogállást nem

nyerheti el, vagy nem kívánja elnyerni.” Hasonlóképpen vélekedik Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszter, aki Iványi Gábor nyílt levelére válaszul [a szöveget szintén lásd e számunk Jogvédők rovatában – *a szerk.*] a következőket írja: az Ehtv. „a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát a továbbiakban is biztosítja mind egyéni, mind pedig közösségi szinten”. Valójában tehát az érvelés arra épül, hogy az Ehtv. egyáltalán nem valósít meg *jogkorlátozást*, legalábbis a vallásszabadsághoz való jog tekintetében nem, miközben szemérmesen hallgat a többi érintett egyezményes jogról.

De maradjunk csak a vallásszabadság kérdésénél. A fenti megnyilvánulások egyik igen súlyos tévedése az, hogy figyelmen kívül hagyják: a vallásszabadsághoz való jog alapvető eleme, amint azt az EJEK számos alkalommal megerősítette, az *állam semlegességének* követelménye, amely vallási kérdésekben, illetve a vallási közösségekre vonatkozó szabályok megalkotásakor, valamint a jogalkalmazás során az állami szervek részrehajlásmentes eljárását, valamint a felekezetek egyenjogúságát követeli meg mint szükséges minimumot. „Az állam semlegességre és pártatlanságra irányuló kötelezettsége” emellett „összeegyezhetetlen bármely olyan hatáskörrel, melynek alapján az állam vallási hittételek legitimitását [megengedhetőségét, jogosságát] mérlegeli.”³

Való igaz tehát, hogy az állam szabályozhatja az egyházi jogi státusz megszerzésére irányuló eljárásokat, azonban ezt távolról sem teheti „saját belátása” szerint, az eljárás nem lehet önkényes, az állam nem „válogathat” kénye-kedve szerint a vallási közösségek között. Nem teheti kvázi lehetetlenné és a végletekig átpolitizálttá az egyházi jogi státusz megszerzését, például azáltal, hogy arról az Országgyűlés dönt kétharmados többséggel, normatív kötöttségek nélkül – különösen akkor, ha az egyházi státuszhoz számottevő privilégiumot is rendel, amint azt a magyar szabályozás összességében teszi. Nem elhanyagolható az sem, hogy az Ehtv. intézményesíti a vallási tanítások, hitelvek elfogadhatatlan állami, hatósági mérlegelését – ez a feladat a jogszabály alapján a miniszterre hárul –, ami szintén sérti az állam semlegességének követelményét.

Emellett a kérelmezők egyáltalán nem tévesen kötik az egyházi szervezeti formához a vallásgyakorlást. A vallási közösségek hagyományosan egyházakba szerveződnek, amelyek létrehozása természetes és elvitathatatlan igényük, és mint ilyen, szintén része a vallásszabadsághoz való jognak. Ebben a kontextusban a vallási közösségek állami elismerése kapcsán a bíróság megállapította: „mivel a vallási közösségek hagyományosan szervezett formában léteznek”, az egyezmény kapcsolódó 9. cikkét az

egyezmény 11. (egyesületi jogot biztosító) cikkének „fényében kell értelmezni, mely az egyesületi létet védelmezi a jogtalan állami beavatkozással szemben. A vallásos közösségek autonóm létezésére elengedhetetlen a pluralizmus érvényesüléséhez egy demokratikus társadalomban, ezért a 9. cikk által biztosított védelem középpontjában áll.”⁴ A bíróság kimondta, hogy a jogilag elismert vallási közösségek létrehozatalának korlátozása beavatkozás az érintettek vallásszabadsághoz való jogába.⁵

Az Ehtv. azáltal, hogy lényegesen megnehezíti, illetve csaknem teljesen ellehetetleníti azt, hogy egy vallási közösség egyházi jogi személlyé válhasson, nyilvánvalóan súlyos jogkorlátozást valósít meg. Az egyházi jogi státuszuktól az Ehtv. által megfosztott és az újonnan alakuló vallási közösségek számára (az utóbbiak esetében a közösség megalakulásától számított rendkívül hosszú időn, húsz éven át) a sajátosságaiknak kevésbé megfelelő, egyelőre nem tisztázott, milyen feltételekkel megszerezhető „egyesületi” státuszt helyezi kilátásba. A bíróság joggyakorlata alapján azonban nem elegendő, ha a vallási közösség „egyesületi” formában működhet, különösen, ha az egyházi státusz elnyerése „speciális”, például adózási előnyökkel jár.

A *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* ügyben a kérelmezők éppen azt sérelmezték többek között, hogy elismerésük vallási közösségként csak az egyházi státusznál kevesebb jogot biztosító formában történt meg.⁶ A bíróság ebben az összefüggésben megállapította: „Tekintettel az egyházaknak biztosított privilégiumokra, különösen az adózás terén, az egyházak által élvezett előny jelentős és a speciális elbánás, amiben részesülnek, nagymértékben elősegíti őket céljaik elérésében. [Erre tekintettel] a részes államok hatóságaira az egyezmény 9. cikkéből háruló kötelezettség az, hogy semlegesek maradjanak, [...] ami ezen a területen azt követeli meg, hogy amennyiben az állam olyan keretszabályozást valósít meg a vallásos csoportok állami elismerését tekintve, amelyhez egy speciális státusz kapcsolódik, akkor minden vallási csoportnak tisztességes esélyt kell biztosítani, hogy ezt a státuszt megszerezze, valamint a kritériumrendszer nem alkalmazható diszkriminatív módon.”⁷ Az Ehtv. rendelkezései különbséget tesznek a ma működő egyházak között, egy részüket a törvény erejénél fogva elismerve, míg más részüknél megkövetelve az „újraalapítást”. Ennek a különbségtételnek nincs az EJEK által elfogadható, objektív indoka, az Ehtv.-ből nem derül ki, hogy a törvényalkotó milyen szempontrendszer alapján válogatott az egyes egyházi közösségek között. Ez egyrészt megvalósítja az egyezmény hátrányos megkülönböztetés

tilalmát tartalmazó 14. cikkének sérelmét, másrészt megsérti az állam semlegességének követelményét is, és ezáltal a vallásszabadsághoz való jogot tartalmazó 9. cikkbe is ütközik.

A *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* ügyben⁸ az EJEB továbbá egyértelművé tette, hogy a közös európai értéként értelmezett vallásszabadsággal ellentétes, ha az állam az egyházak új-reregisztrációja során olyan közösségektől vonja meg az egyházi jogállást, amelyek korábban nem kerültek összeütközésbe a törvénnyel. Emellett az EJEB a *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* ügyben az érintett vallási közösség elismerésének húsz éven át történő elhúzódását elfogadhatatlannak tartotta, és kimondta: a tízéves várakozási idő is csak akkor megengedhető, kivételes körülmények között, ha ténylegesen „újonnan alapított és ismeretlen vallási közösségről van szó”,⁹ tehát például nem egy egyébként nemzetközi szinten elismert, az érintett országban is régóta működő egyház „hazai” bejegyeztetéséről.

Az EJEE-ben foglalt egyéb jogokat illetően a 6. cikk (1) bekezdése kimondja: „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában.” Az EJEB joggyakorlata szerint a vallási közösségek egyházi jogi státuszának elismerésére irányuló nyilvántartásba vételi eljárás tárgya az egyezmény értelmében „polgári jogi jognak”, polgári jogi igénynek számít, és ezáltal az egyezmény 6. cikk (1) bekezdése védelme alá esik.¹⁰ Az érintett vallási közösség a nyilvántartásba vételi eljárás következtében válik az állam által elismert egyházi jogi személlyé. Minden vallási közösség jogosult az állam által létrehozott nyilvántartásba vételi eljárás kezdeményezésére, és hasonlóképpen joga van arra, hogy jogi személyisége kérdésében döntsön.¹¹ A nyilvántartásba vételi eljárás tárgya az érintett vallási közösség jogi státusza, jogképessége, ez pedig polgári jogi igénynek tekintendő az egyezmény értelmében. Ennek megfelelően sérti az EJEE 6. cikk (1) bekezdésében foglalt tisztességes eljárás követelményét, hogy az Ehtv. által intézményesített nyilvántartásba vételi eljárás során az érintetteknek polgári jogi jogaik védelmében egyáltalán nincs lehetőségük arra, hogy ügyükben független és pártatlan bíróság hozzon határozatot. Ehhez hasonlóan az EJEE 13. cikke megköveteli, hogy „bárkinek, akinek a jelen Egyezményben meghatározott jogait és szabadságait megsértették, joga van ahhoz, hogy a hazai hatóság előtt a jogsérelem hatékony orvoslását kérje”. Ezzel szemben az Ehtv. semmiféle jogorvoslati lehetőséget nem biztosít.

JEGYZETEK

1. *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, no. 72881/01, ECHR 2006-XI., § 76.
2. *Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1)*, judgment of 26 April 1979, Series A no. 30, p. 31, § 49.
3. *The Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* (1. vj.) § 58.
4. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, no. 40825/98, 31 July 2008, § 61.
5. *Mitropolia Basarabiei Si Exarbatul Plaiurilor and Others v. Moldova* (dec.), no. 45701/99, 7 June 2001, § 105.
6. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (4. vj.) § 89.
7. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (4. vj.) § 92.
8. *The Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* (1. vj.) § 76–98.
9. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (4. vj.) § 98.
10. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (4. vj.) § 107–108.
11. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas and Others v. Austria* (4. vj.) § 108.

IVÁNYI GÁBOR

A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény az érintetteknek (vallásfelekezetek) mindenképpen komoly meglepetést okozott, s talán más fajtát, mint a szakjogászoknak. Akadtak olyanok, akik kezdetben még abban is reménykedtek, hogy végre megfelelő különbség tétetik, s kimondatik, hogy egyház csupán egy létezik, a többiek (legalábbis keresztény oldalon) legfeljebb részegyházak, vagy még inkább szekták. A gondolat, hogy Európát újra kell evangelizálni, és a remény, hogy „Krisztus köntösét”, amelyet itt szagatott darabokra a reformáció, itt kell és lehet újra összeilleszteni – talán utoljára –, Magyarország esetében villant fel egy pillanatra. Ha ez továbbra is késne, legyen legalább egyértelmű, kinek hol a helye.

De mi legyen a többi nem keresztény felekezetel? Elképzelhetetlen gondolat lett volna, hogy például a zsidóságnak az 1895. évi emancipáció után (és még inkább a Soát követően) újra kellene elismerésért folyamodnia, és megharcolnia azért, hogy ne egyesületként, hanem attól szentségesen elkülönül-

ve vallásként folytathassa működését. Így lehetett a zsidóság vallási képviselője egy-egy egyházzá (azért fogalmazzuk ilyen körülményesen, mert ha a római és görög rítusú katolicizmus egy egyházként jelenhetett meg, viszont az evangélium szerint reformált helvét és ágostai hitvallásúak külön-külön számítanak, miért ne lenne lehetséges a zsidóság három, sebtében külön meghatározott irányzatát egyenként elismerni).

Az igazán nagy meglepetés a HIT Gyülekezetének az elit klubba való bekerülése, hiszen a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben harcias és kritikus működésükkel minden konzervatív egyháziasságot sikerült maguk ellen hangolniuk. Az új törvény eredetileg betervezett formájában a hármastagság második körében voltak még, innen törhettek elő győzedelmesen a törvény megszavazásának kakaszo előtti éjszakáján. A közösség vezetőjének másnapi sajtónyilatkozatára levélben reagáltam, kifejezve a feletti meghökkenésem, amellyel a helyzetet értékelte: a vallási piacon is verseny zajlik, és ehhez a jövőben mindenkinek hozzá kell szoknia. Lehet ebben valami, ám a versenyt állami-törvényhozási eszközökkel befolyásolni és a legalizálást ennek értelmében elfogadni nem illő dolog.

Az igazi meglepetés azokat érte, akik álmukban sem gondolták volna, hogy legalább másodsorban ne jutnának be a megtértek kategóriájába. Gondolok a metodistákra, hetednapú adventistákra, pünkösdiekre és másokra is. Ezek a közösségek (elsősorban az említettek), amelyek a reformátusokkal, az evangélikusokkal és a baptistákkal együtt az Ökumenikus Tanács tagjai is voltak, még abban a kitüntetésben részesültek 2010 decemberében, hogy az uniós elnökségre készülő kormány(fő) formális tárgyalásra hívta őket is, megtudakolandó, hogyan vélekednek az előttünk álló egyedien fontos időszakról. Erről a megtiszteltetésről egyesek havilapjaikban büszkén be is számoltak. Ehhez mérten kell a hidegzuhany alatt elképzelnünk őket. Ami meglepő, az az, hogy még így, vert helyzetükben sem mertek kritikusak lenni (arról nem is beszélve, hogy felismerték volna, talán itt a pillanat, hogy a korábbi évtizedekben vagy azóta örökös kormánypártiságukkal elkövetett belső egyházi szakításaik felett bűnbánatot tarthatnának). Siettek kifejezésre juttatni, milyen fontosnak tartják az új törvényt, mennyire megértik, hogy az államnak lépnie kellett az úgynevezett biznisszegyházakkal szemben, és mintegy pihelve merték csak kinyögni, milyen kár a mostani mellőzésük, de reménykednek a mielőbbi korrekcióban: „Nagyon fontosnak értékeljük a szándékot, amely létrehozta ezt a törvényt. Egyetértünk azzal, hogy szükséges világosabbá tenni a magyarországi

egyházak jogállását, pontosítani az egyházzá válás kritériumait, és kiszűrni az anyagi célokból létrejött egyházakat. [...] Az állami illetékes hivatalok sem zárkoznak el a párbeszédetől. [...] Végül is a törvény nyitottnak hagyta az egyházak körét és egy későbbi rendeletben kívánja szabályozni a további befogadás rendjét” – írja a metodista egyház szuperintendense a *Metodista* című periodika július–augusztusi számának vezércikkében. A Magyar Evangéliumi Szövetség (Aliansz) elnöke és főtítkára az érintett kisebb, úgynevezett evangéliumi közösségeket megpróbálta összehívni, hogy valamilyen fajta összefogással segítséget nyújthassanak egymásnak. Ők is szükségesnek tartják leszögezni: „Tapasztalhatjuk, hogy a társadalmi, politikai törekvések, években, számokban, hitéleti tevékenység mutatóiban kíván tájékozódni, és döntéseket hozni egy olyan területen, ahol – sajnos súlyos – mindnyájunkat sértő visszaélések is történtek az »egyházi élet« leple alatt.”

Győztesek és (vigasztalásra kényszerített) vesztesek egyaránt felkapták a kormányzati propaganda hamis indokát, mintha az állam a jókat és hiteleseket a sokat emlegetett Római levél szellemében valóban jutalmazni akarná, és felelős kötelezettségétől hajtva akarná az Isten kertjét művelni. („Minden lélek engedelmessé válik a felső hatalmasságoknak, mert [...] amely hatalmasságok vannak, Istentől rendeltettek. [...] Mert a fejedelmek nem a jó, hanem a rossz cselekedetnek rettegésére vannak” Róm. 13,1-3.) Akik a hatalom döntését igazolni igyekeztek, megfélemeztettek Jézus példázatáról (Máté ev. 13,24-30), melyben a búza közé konkolyt vető ellenségről beszélt és a bölcs gazdáról, aki megtiltotta túlbuzgó szolgálójának, hogy gyomlálni kezdjenek búzaföldjén, hiszen míg a parazitát kiszaggatják, letapossák a kenyérgabonát is. Magyarországon nem indultak perek (úgynevezett ál-) egyházak ellen anyagi visszaélés miatt. Indultak viszont eljárások úgynevezett történelmi „nagy” egyházak papjai és intézményei ellen jelentős anyagi kárt okozó és más bűncselekmények miatt. Hamis dolog volt tehát a könnyen felkapott és gyorsan megtapadó „biznisszegyház” bélyegével a kiszorított kisebbeket megjelölni.

Szégylelni való, ahogy az egyházak ebben a megzavarodott helyzetben egymáshoz viszonyultak. A tizennégyek egy-két gyámoltalan és említésre igazán alig méltó hümmögést kivéve inkább ünnepezték a törvényt, és eszük ágában nem volt küzdeni a többiek jogaiért. A magyar baptisták augusztus 21-én konferenciát tartottak, és „a bibliai tanítások mellett többek között megemlékezés történt állami alapító István királyunk korszakalkotó tetteréről, ezer éves hazánk sorsfordító időszakairól, benne Isten nemzetünket megőrző kegyelméről” – fogalmaz

az egyház honlapján megjelent közlemény. A nagygyűlésen az egyház elnöke, aki egyúttal a Magyar Baptisták Világszövetségének elnöke is, a magyarországi egyházak helyzetével kapcsolatos új törvényről kijelentette: „Hazánk és benne népünk sorsa napjainkban ismét egy jelentős mérföldkőhöz érkezett. Új alkotmány és ehhez kapcsolódóan számos sarkalatos törvény fogja szabályozni országunk működését a jövőben. Ezek között fontosnak tartjuk az egyházi törvény életbelépését is, amely a húsz évvel ezelőtti, számtalan szakadást és megosztottságot generáló ultra-liberális törvény helyébe lép majd.”

A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke is nagyon örült a jogszabálynak. Kifejezetten jónak tartotta, hogy „a mostani szabályozással a Parlament – amely nem azonos az állammal – fogja eldönteni, hogy állam és egyház viszonylatában mely közösségekkel köt szerződést és működik együtt az állam, de ez azt jelzi, hogy a vallás kérdésének megnőtt a jelentősége. Tehát nem egy bíróság, hanem a Parlament dönt, mert ez nem pusztán jogtechnikai kérdés...” (Reformátusok Lapja, 2011. július 24.) A bizniszegyházak megszűnésével kapcsolatban a püspököt nem a pénz elszívásának problémája foglalkoztatta („az állam baja, ha hagyta”), hanem, mint nyilatkozta: „sokkal inkább az izgatott és bántott ebben a folyamatban, hogy a vallási élet méltósága sérült.” Példákkal is élt: „a törvény lehetővé teszi, hogy a vallási élet – mondjuk így csúnya szóval – kellékei, például a kegytárgyforgalmazás adómentességet élvezzen. Ha jóhiszeműek vagyunk, akkor azt mondjuk, hogy ez rendben van, miért vessenek ki egy rózsafüzérré áfát, hiszen ez hitéleti tevékenységet szolgál! Ám ha huncutak vagyunk, és volt erre példa, akkor egy bicikliláncot is el lehet nevezni rózsafüzérnek, bele lehet írni egy vallási közösség alapító okiratába, és lehet bicikliláncot rózsafüzérként adómentesen forgalmazni...” Meggyőződésem azonban, hogy mindez mesebeszéd. Senki nem akart bicikliláncot rózsafüzérként eladni vagy alkatrészeket kegytárgyként forgalmazni. De tagadhatatlanul jól hangzik ez a valótlan és alkalmas az erőtlenség megtévesztésére.

Ami igazán fájdalmas, az a hátrányosan érintettek újra feltámadt riadalma. Július 28-ra virrasztást hirdettem egyházunk, a Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség VIII. kerületi központjába, s valamennyi Magyarországon bejegyzett és fellelhető egyháznak meghívót küldtem erre az alkalomra, kérve, vitassuk meg a kérdést közösen. Néhány levél felbontatlanul, „a címzett ismeretlen” megjegyzéssel visszajött, mások hallatlanra vették a meghívást, néhányan pedig képviseltették magukat a mintegy 4-500 megjelent virrasztó között. Ezt követően til-

takozást fogalmaztunk meg, melyet kibocsátottunk aláírásra. Valamivel több mint 6000-en adták hozzá a nevüket. Ez után pedig megpróbálkoztunk közös beadványokkal. Kiderült, hogy egy-két kivételtől eltekintve reménytelen vállalkozás a közös felépés. Volt olyan, aki azért nem adta a nevét, mert nem keresztény felekezetekkel nem kívánt egy lapon szerepelni. Mások csak saját személyükben csatlakoztak például az alkotmánybírói beadványunkhoz [amelyet lapunk a Döntés előtt rovatban közöl – *a szerk.*] és panaszkodtak, hogy közösségük nem támogatja őket. Ismét mások inkább még „tanulmányozzák” a helyzetet.

Egy ismert horvát polgárjogi aktivista is aláírta tiltakozásunkat, aki elmondta, hogy a horvát parlament is kísérletet tett egy a miénkhez hasonló, de enyhébben diszkriminatív, az alkotmányellenességet inkább csak súroló törvény létrehozásával, náluk azonban a katolikusoktól a Jehova Tanúig minden felekezet közösen tiltakozott az akció ellen, és így az megbukott. Kicsit odébb kezdődik vagy folytatódik Európa...

SZATHMÁRY BÉLA

Az új egyházügyi törvény értékeléséről folyó, meglehetősen csendes vitában a problémát abban látom, hogy a vita résztvevői nem tesznek különbséget az egyes vallási közösségek önértelmezése és az állami jogszabályok által meghatározott egyházfogalom között. A vallási közösségek állami megítélését rosszul vagy félreértelmező, kétségtelenül a hatályos törvényi szabályozásra visszavezethető helyzetmegítélés – amely valóságos jogi indoka lehetett volna az új Alaptörvényhez igazodó szabályozásnak – a szükséges kommunikáció elmaradása miatt jelentősen megnehezítette a társadalmi konszenzus kialakítását. A probléma gyökere onnan eredt, hogy a *lelküimereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény* gyakorlatilag a magát akár egyház, akár más néven definiáló összes vallási közösségnek lehetővé tette az állami jog szerinti egyházi státusz megszerzését.

A vallásszabadság alapjogának egyéni jogosultjai gyakorlatilag egyszerre hozhatták létre saját normarendszerük meghatározásával az állam által is elismert, mégpedig egyházként elismert közösségüket. Az állami jogrendszer szerinti egyház alapítható volt, e státusz elnyeréséhez semmiféle türelmi időt nem rendelt a jogszabály. Ennek következtében

a közgondolkodásban az állami jognak nem minősülő, az adott vallási közösség belső normarendszere szerint meghatározott közösségi jogi forma összemósódott az állami jogrendszer által is egyháznak nevezett kategóriával, holott a kettő között mindent a világon, így Európa országaiban is nagyon markáns különbségek vannak, kellene hogy legyenek. Az egyházak egyenlő állami megítélése és kezelése ugyanis csak az utóbbi kategóriában a jogállamiság követelménye. Abban, hogy ezt a státuszt mely vallási közösségnek milyen feltételek teljesítése esetén adja meg, az államoknak meglehetősen nagy szabadságuk van a strasbourgi bírósági gyakorlat szerint is.

Az Alkotmánybíróság a 8/1993. (II. 27.) AB határozatban már részletesen kifejtette álláspontját ebben a kérdésben: a vallás közös gyakorlása nem kapcsolható össze kizárólag az utóbbi státusszal, az államnak csak a közösségi vallásgyakorlás feltételeit, de nem azok azonos szervezeti formáját kell garantálnia. Az állam, amíg ezzel a vallásszabadságot, s ezen belül az együttes vallásgyakorlás jogát nem sérti, belátása szerint határozhatja meg az egyház alapításának feltételeit és jogállását. Bármely vallási közösség vallásgyakorláshoz való joga sértetlen marad akkor is, ha az egyház jogállást nem nyerheti el vagy nem kívánja elnyerni. Az Alkotmánybíróság határozata alapján tehát nem jár a vallásszabadság alapjogának sérelmével az, ha valamely közösség nem kap az állami egyházjog szerinti egyházi elismerést.

Az Európai Parlament 1996. február 29. napján kelt határozata és az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) a gyakorlata szerint az államot csak az a kötelezettség terheli, hogy tegye lehetővé a szervezett vallásgyakorlást, garantálja a vallási gyülekezési és egyesülési szabadságot, de abban messzemenő szabadsága van, hogy ezek közül kiemelje néhányat, és nekik a többiekhez képest kedvezőbb helyzetet teremtsen a jogi szabályozásban. Az EJEB gyakorlata csak a jogalanyiség megadását tekintve a vallásszabadság közösségi formában történő gyakorlás joga feltételének, de ez a fentiek tükrében nem az állami jog szerinti egyházi státusz megszerzésének jogát vagy legalábbis minden feltétel nélküli jogát jelenti.

Az új hazai szabályozás – vélhetően figyelemmel a *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and others v. Austria* ügyre – az állami egyházjog szerinti egyházi státusz elnyerése ésszerű várakozási idejének a húsz évet tartotta indokoltnak bevezetni. A vitában eddig nyilvánosan megszólalók közül többen persze nem is emiatt, hanem a visszaminősítés okán a szerzett jogok sérelmét tartották alkotmányellenesnek. E vélemények alapján a már egyházként nyilván-

tartásba vett állami közösség alapjoga sérült azzal, hogy a törvényi szabályozás következtében elvesztette egyházi státuszát és az ezzel együtt járó, korábban már élvezett kedvezményeit. E sérelmet mint alapjogi sérelmet jelölték meg, a törvényalkotótól az egyház mint a vallásszabadság kollektív jogalanyiségének biztosítása sérelmét kérték számon.

Az Alaptörvény és az ennek jegyében megalkotott sarkalatos törvény együttes értelmezése a korábban egyértelműnek tekintett helyzetet kétségtevényt vitathatóvá tette. Az Alaptörvény VII. cikkében ugyanis a lelkiismereti és vallásszabadság alanyaként „mindenki” szerepel, az egyházügyi törvény 1. § (3) bekezdésében pedig „bármely természetes személy”, amely szűkebb az alaptörvényi megfogalmazásnál, tekintettel arra, hogy az EJEB az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 9. cikke alapján azt állapította meg, hogy a „mindenki” megfogalmazás alapján az egyház a vallásszabadság kollektív alanya lehet, a lelkiismereti szabadság csak természetes személyeket illelhet. Az egyházat mint szervezetet az eddigi hazai értelmezés szerint is megillették bizonyos kollektív jogok a vallásszabadságon belül, mint például a vallási tevékenységéhez szorosan kapcsolódó oktatási, szociális, egészségügyi intézmény alapításának joga, az oktatáshoz való joga állami vagy önkormányzati alap- és középfokú oktatási intézményben. Ez a jogosultságuk szerepel az új törvényben is.

Alkotmányossági problémát jelenthet azonban, hogy a mostani normaszöveg a kollektív jogalanyiség szűkítő értelmezésre is lehetőséget adó megfogalmazása az egyháznak a 12. §-ban meghatározott jogosítványai legitimitását, alkotmányos indokát szüntetheti meg. Ha az egyház mint közösség a továbbiakban nem lesz alanya a vallásszabadságnak, az új regisztrációra kötelezés nem érint alapvető jogot, így a szükségesség-arányosság kérdése sem vizsgálendő. Ugyanakkor az egyházi státuszt el nem nyelő közösségek a vallási tevékenységükhöz kapcsolódó intézményfenntartási jogaikat féltethetik ugyanebből az okból alappal, amelynek jelei már megjelentek a vitában, ha nem is ebben az alkotmányjogi kontextusban. Az alapvető problémát az egyházi státuszt meg nem szerző vallási közösségek esetében az jelenti, hogy megfelelő állami finanszírozás hiányában eddigi közhasznú tevékenységük folytatása (iskola, szociális intézmények stb. fenntartása) lehetetlenné válik, ugyanakkor e tevékenységük a későbbi egyházzá válás feltétele lehet.

Mindezekre is figyelemmel a törvényalkotás folyamatában, a kormányzati kommunikációban mindenképpen hangsúlyozni kellett volna, hogy az új törvénytervezet szerint az állami egyházjogi ér-

telemben vett egyházzá válás immár egy folyamat eredménye lesz. Egyes személyek ilyen egyházat nem alapíthatnak, de a törvényben meghatározott feltételek teljesítésével működő közösségeik azzá válhatnak. Indokolt lett volna arra fókuszálni a figyelmet, hogy az új törvény feladata e folyamat alkotmányos kereteinek meghatározása, védelme, a kiteljesedés lehetőségének biztosítása. Annak garانتálása, hogy a hosszú időn keresztül bizonyítottan hitéleti tevékenységet végző, a társadalom számára is hasznos és fontos, az államcélok megvalósulását elősegítő közösségként való működés eredményeként minden közösség elérhesse ezt a privilegizált státuszt. Ennek a minden közösség által elérhető fokozatnak a sarkalatos törvénybe foglalt garantálásával az állam nem vesz el a vallási közösségek kollektív jogaiból, azok továbbra is érintetlenek maradnak, hanem a kölcsönös felelősség elve szem előtt tartásával egyre bővülő körben további jogokat biztosít számukra. Az egyesületi formában működő közösségek sem maradnak védtelenek, mert nemcsak az egyesülési jog, hanem a vallásszabadság alapjoga okán is védelmet élveznek, hitéleti tevékenységüket folytathatják, szertartásaikat megtarthatják; e jogok megsértése bűncselekmény marad továbbra is.

Az egyházi törvény hatálya alá tartozó jogalanyok meghatározása során további problémát jelenthet, hogy a törvény elnevezése még az eredeti koncepciót, a többszintű szabályozást tükrözi, hiszen egyházzal, vallásfelekezetről és vallási közösségekről szól, valójában azonban a két utóbbinak a szabályozását nem tartalmazza. A törvény az állam által elismert szervezetet egyházként definiálja. Ezen túlmenően e törvény szempontjából releváns szervezetként nevezi meg a „vallási tevékenységet is folytató egyesületet”, amelynek szabályozása jelen pillanatban az egyesülési jogról szóló törvény hatálya alá tartozik. A törvény 7. § (4) bekezdése alapján az egyház megnevezést azonban csak az új vallásügyi törvény szerint nyilvántartásba vett szervezet viselheti.

Ez az állami egyházjog értelmezése szerint alapvetően helyes. Az állami (egyház)jog – még ha nem is a leghatékonyabb módon általánosítva a felekezeti egyházjog által már foglalt, a keresztén vallási közösségek önmeghatározását jelentő elnevezést – csak egy megnevezés alatt kezelheti az azonosan szabályozni kívánt szervezeteket, mint ahogyan teszi azt a párt, az egyesület, a szakszervezet stb. esetében is. Az egyes vallási közösségek belső autonómiájához tartozó kérdés, s ekként a jogtudományban a felekezeti egyházjog körébe sorolt jogosultság, hogy egy közösség miként definiálja önmagát (például egyházként, felekezatként, vallási közösségként vagy hitközségként). Azzal azonban, hogy az új tör-

vény 7. § (1) bekezdése az egyház mellett a vallásfelekezetet, a vallási közösséget is megemlíti, majd e két utóbbit is egyháznak minősíti, a már említettek szerint összemosza az állami jog, valamint az egyes közösségek állami jog szerint jogi normának nem minősülő belső normarendszerét, ugyanakkor kolliíziót teremt a 7. § (4) bekezdésével.

Ez az állami és a felekezeti egyházjog közötti indokolt megkülönböztetés hiánya azonban nem csak dogmatikai kérdés. A törvény 7. § (2) bekezdésébe módosító indítványként bekerült mondat ugyanis nem felel meg az elfogadott törvény alapkoncepciójának, nevezetesen annak, hogy ezen új törvény alapján a közös vallásgyakorlást folytatni kívánó személyek az állami törvény szerinti egyházat már nem hozhatnak létre. Az állami jog szerint csak vallási tevékenységet is folytató egyesületek válhatnak a törvény 14. §-ában megfogalmazott feltételek teljesítése esetén egyházzá, de ez nem azonos a vallásszabadság tartalmaként értelmezendő egyházalapítással, amelyet nem ez az állami törvény szabályoz, s a felekezeti egyházjogból következően korántsem biztos, hogy az alapítói egyháznak fogják nevezni. A felekezeti egyházjog értelmében persze alapítható egyház, vallási közösség, hitközség stb., de annak megengedése nem e törvény 7. §-án, hanem az 1. § (3) bekezdésén alapul.

Az állami jog ismeri az egyesület fogalmát, tehát a vallási közösségnek, amennyiben később el kívánja nyerni az egyházi státuszt, előbb az állami jog szerinti egyesületként kell megalakulnia. Erre az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény rendelkezései alapján van lehetősége egy frissen megalakuló szervezetnek. Az átmeneti rendelkezések között nyert szabályozást, hogy e törvény alapján az 1990. évi IV. törvény szerint nyilvántartásba vett, de a törvény mellékletében fel nem sorolt szervezetek az egyesülési jogról szóló törvény alapján kérhetik szervezetük állami elismerését és egyesületkénti nyilvántartásba vételét vagy terjeszthetik elő egyházkénti nyilvántartásba vétel iránti kérelmüket. Az újonnan létrehozott vallási közösségnek, ha egyház akar lenni a későbbiek folyamán, egyesületként kell regisztrálnia magát. Az egyházzá válás feltételeként azonban szerepel a legalább húszéves működés, így egy frissen alapított szervezet egyházként semmiképpen nem kaphat elismerést, így az állami jog szerint – hiába írja ezt a 7. § (2) bekezdése – egyházat természetes személyek e törvény hatálybalépése után már nem hozhatnak létre. Ilyet legfeljebb már nyilvántartásba vett egyházak tehetnek a törvény 26. §-a értelmében – bár e szakasz a megszűnésről rendelkezik –, ha egyesülnek egymással, hiszen ez esetben a régi szervezetek szűnnek meg, de jogutódlással, az-

az az egyesülés révén új egyház jön létre mind a felekezeti egyházjog, mind az állami egyházjog szabályai alapján. De ez kivételes eset, nem azonos az új törvény 7. § (2) bekezdésében lehetővé tett egyházalapítással.

Megjegyzendő, hogy a törvény az egyesülés folytán létrejövő új egyház nyilvántartásba vételét nem szabályozza, így nem tudni, hogy ilyen esetben csak formális megszüntetés és keletkeztetés, automatikus törlésekből és nyilvántartásba vételről szóló jogi aktusok sorozata zajlik-e le, vagy az újonnan létrejött szervezetnek kérnie kell a szokásos eljárás szerinti nyilvántartásba vételt is, annak elutasítása kockázattal. Amennyiben a 7. § (2) bekezdése az állami jog szintjén maradó szabályozást kívánt megjeleníteni, akkor nem egyházat, hanem *egyesületet* kellett volna a szövegben szerepeltetni azzal, hogy az a későbbi feltételek teljesítése esetén egyházzá is válhat. Ez jelenítette volna meg a tényleges jogalkotói szándékot, hogy az új törvény nem elvenni akar, hanem megteremti valamennyi vallási közösség számára az egyházkénti elismerés alkotmányos lehetőségét, de azt a korábbihoz képest szigorúbb feltételekhez köti. Teljesítésük esetén azonban valamennyi eddig működő vagy ezután létrejövő közösség egyházzá válhat az állami egyházjog alapján is. Ekként a most elfogadott törvény értelmében egyház az állami egyházjog alapján már nem alapítható, *csak elnyerhető státuszt* jelent, így a 7. § (2) bekezdése e törvényben idegen test, lényeges tartalmi kollíziót jelent.

A törvény a megszűnés esetei között csak egyetlen esetet említ, amely az állami egyházjog alapján nyilvántartásba vett egyház megszüntetését szabályozza: a tevékenységével felhagyó egyház megszüntetését. Ebben az esetben a miniszter az egyház megszüntetésére és törlésére vonatkozó javaslatot az Országgyűlés elé terjeszti. Ilyenkor – mivel a nyilvántartásba vételi szabályoktól eltérően itt nincsen kétharmados előírás – egyszerű többséggel is megszüntethető az egyház mint az állami jog alapján létrejött jogi személy. Ez célszerű lehet, de talán indokolt lenne az azonos szabályozás.

A törvény 7. § (3) bekezdése értelmében az egyház kizárólag olyan vallási tevékenységet gyakorolhat, amely az Alaptörvénnyel nem ellentétes, jogszabályba nem ütközik, nem sérti más közösségek jogait és szabadságát, valamint az emberi méltóságot. Sajnálatos módon a törvényalkotó adós maradt annak a következtetésnek a levonásával, hogy mi a követendő eljárás abban az esetben, ha az egyház megszegné ezt a kötelezettségét. A korábbi, jelenleg hatályos törvényi szabályozással ellentétben az új szabályozás szerint az ügyész nem indíthat pert az ilyen tevékenységet folytató egyház megszüntetésére, s a

miniszter sem tehet ilyen javaslatot az Országgyűlésnek. S ha ehhez még hozzávesszük a 10. § (2) bekezdésében írtakat, mely szerint az egyházi szervek által hozott határozatokat állami hatóságok, így például bíróság sem vizsgálhatja, a jogsértő tevékenység ténye sem lesz megállapítható. Így a nyilvántartásba egyszer bekerült egyház ezt követően azt teheti, amit akar, mert az állami egyházjogi egyházi státuszát már nem veszítheti el azon az alapon, hogy az Alaptörvénnyel vagy a hatályos állami jogszabályokkal ellentétes tevékenységet folytat, más közösségek jogait és szabadságát vagy az emberi méltóságot sérti. Eljárás sem indítható ellene bíróság előtt például személyiségi jogi perben sem, ha határozatával, nyilatkozatával sért más közösségeket vagy személyeket (például az adott egyház lelkészi jogállású személye méltóságát). Ezzel pedig az egyházakat a törvény az állami törvényeken kívül vagy azok fölé helyezi.

Raadásul a 10. § (2) bekezdése és a 13. § (2) bekezdése együttes értelmezése alapján a XV. század óta Magyarországon már nem létező *privilegium forit* építi be az állami jogrendszerbe, azaz az egyház lelkészeit, lelkészi vezetőit az általuk hozott határozatok törvénysértő volta miatt nem lehet állami bíróság elé állítani, hiszen elegendő valakire a 13. § (2) bekezdése alapján azt mondani, hogy sajátos egyházi szolgálati viszonyban áll, az ügyre, hogy az egyház belső szabályait érinti, így a 10. § (2) bekezdése értelmében az egyház valamely szerve által megvalósított, egyházinak minősített ügyet nem vizsgálhatja felül állami bíróság. Ugyanezen az alapon az egyház lelkésze sem fordulhat bírósághoz, ha jogellenesen megfosztják lelkészi tisztségétől és családjával, gyerekeivel együtt az utcára kerül, mert a bírósághoz fordulás, a munkaügyi perben kötelezően biztosítandó fellebbezési jogát, lelkiismereti szabadsághoz való jogának érvényesítését sarkalatos törvény zárja ki, illetve korlátozza jelentős mértékben. E rendelkezések alkotmányossága tehát erősen vitatható.

A törvény az egyházak megszűnése fejezetben rendelkezik arról, hogy ha az egyházból személyek vagy személyek csoportjai kiválnak, de a nyilvántartásba vett egyház fennmarad, a kiválással keletkező új szervezetet a korábbi egyház vagyonából részesedés nem illeti meg. Ez a rendelkezés sérti az egyházi autonómiát, mert ez egyértelműen a 2011. évi C. törvény 10. § (2) bekezdésében is az állami beavatkozástól védett belső ügynek, belső szabályozásra tartozó kérdésnek minősül. A nyilvántartásba vett egyház – amint már utaltam rá – nem azonos a felekezeti egyházjog által létesített, az állami jog szerint vagy egyháznak, vagy egyesületnek, vagy jogi személyiség nélküli személyösszességnek minősülő szervezettel. Ezek a szervezetek – a már szín-

tén hivatkozott alkotmánybírói határozat szerint – az egyesülési jog alapján szabadon szerveződhetnek, rendelkezhetnek vagyonukról, de ebből a szempontból ide tartoznak az állami jog szerint egyházként nyilvántartásba vett szervezetek is.

E szervezetek tehát változhatnak, egyesülhetnek más egyházzal, szétválhatnak külön egyházakra, s korábbi tagjai kiválhatnak belőlük új szervezet alakításával. Az ezekre az esetekre vonatkozó vagyoni jogi rendelkezéseket maguknak az egyházzá váló vallási közösségeknek kell meghozniuk, s ebben a körben szabadon rendelkezhetnek. A nyilvántartásba vett egyházak alkalmazhatják a jelen törvényben megjelenő szabályozást, de el is térhetnek attól. A lényeg az, hogy ezt maguk tegyék meg, erre vonatkozó szabályaikat maguk alkotassák meg, és ne állami törvény rendelkezése alapján. A törvény 26. § (2) bekezdése az egyes vallási közösségek autonómiájához tartozó önrendelkezési jogát sérti, így ellentétes az Alaptörvény VII. cikk (2) bekezdése szerinti egyházi önállóság biztosításának követelményével.

Nem szerencsés továbbá a nyilvántartásba vétel Országgyűléshez telepítése sem. Vannak, akik az állam és az egyház elválasztását kérik emiatt számon, vannak, akik a pártatlanság, az igazságosság, az érintett részvételének elve által kötelezett bíróság helyett a politikai harcok színteréül szolgáló Országgyűlés érdeke vezérelte döntésétől féltik az egyenlő elbírálás követelményét, különösen arra tekintettel, hogy a bírósági eljárásban megszokott jogorvoslati lehetőség hiányzik az új törvényből. Kétségtelen, hogy a bíróságok viszonylag nagy gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek a nyilvántartásba vételi eljárást illetően, s az utóbbi évekre kikristályosodni látszottak a nyilvántartásba vétel feltételei is. A törvény új helyzetet is teremtett a vallási tevékenység pozitív és negatív meghatározásával. Vallásfogalmat nem adott, ezzel tehát formálisan nem sértette a 4/1993. (II. 12.) AB határozatban rögzített semlegesség követelményét, de szép számmal hivatkoznak arra, hogy ezzel az állam világnézeti semlegessége mégis kérdésessé vált, hiszen így valójában a vallást definiálta. Bár a bíróság is államhatalmi szerv, de tevékenysége jogszabályokhoz, nem pedig változó politikai érdekekhez kötött, és az új szabályozással egyértelműbb és racionálisan összehasonlítható feltételek között hozhatta volna meg a döntését azzal, hogy határozata ellen fellebbezésnek lett volna helye.

A törvény nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a nyilvántartásba vételi kérelem elbírálása során a 15. § (1) bekezdése szerint becsatolandó hitvallást, vallási tanok összefoglalását érdemben vizsgálja a miniszter, majd az Országgyűlés. Ez a 4/1993. (II.

12.) AB határozat alapján sérti az állam semlegességének követelményét, hiszen olyan kérdést kíván érdemben minősíteni, amelyet az állam és az egyházak elválasztásának elvéből következően nem tehetne meg, vallási kérdésekben nem foglalhat állást, abban az egyház önértelmezésére kell hagyatkoznia. Jogosan vethető fel tehát a kérdés, mi indokolta az utolsó pillanatban a koncepciótól eltérő lényeges változtatást, és alkotmányosan a zárószavazás előtti módosító indítványok között helye lehetett-e ennek. Az új helyzetben a parlament mint politikai testület döntési kompetenciája az éppen aktuális politikai hatalomtól függetlenül objektíve megteremti a visszaélés lehetőségét is, amelyet a jogalkotási tevékenység során alapkövetelmény minél kisebb mértékre visszazorítani.

Elegánsabb megoldás lett volna valamennyi vallási közösség regisztrációs kötelezettségét előírni. A tizennégy egyház megfelelő jogi apparátusával minden nehézség nélkül teljesíthette volna ezt a kötelezettségét, s a megkülönböztetésre mint meg nem engedett diszkriminációra sem hivatkozhatott volna senki. A társadalmi konszenzusra épülő jogállami jogalkotás nem hagyhatja figyelmen kívül a regisztráció során a feltételeknek megfelelő vallási közösségekben jelenleg még meglévő pozitív várakozást, ha ezen a téren is társadalmi békét akar megvalósítani és nem privilégiumokat osztani.

Az Országgyűlés által elfogadott és a köztársasági elnök aláírását követően kihirdetett törvény nem tartalmaz hatályon kívül helyező rendelkezést az 1990. évi IV. törvényre vonatkozóan. A törvényjavaslat 41. §-a még tartalmazta a hatályon kívül helyező rendelkezést. Annak törlésére először Stágel Bence terjesztett elő zárószavazás előtti módosító indítványt T/3507/93. szám alatt indokolás nélkül, de a képviselő visszavonta a javaslatát. Ezt követően az Országgyűlés elé már T/3507/99. számon, az Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottság második ajánlásaként került. Ezen ajánlás 32. pontjában szerepel a törlésre vonatkozó indítvány. Indokolásként a T/3507/98. számú módosító javaslat 32. pontjának indokolására utal, azonban e módosító javaslat 32. pontja nem tartalmaz indokolást. Így a jelenleg hatályos törvény hatályban tartásának, illetve a törvényi rendelkezést nem igénylő hatályvesztésének indoka homályban maradt.

A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 10. § (1) bekezdés a) pontja értelmében a hatályos jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés akkor veszti hatályát, ha a hatályon kívül helyezendő jogszabályt vagy jogszabályi rendelkezést tételesen megjelölő, a hatályon kívül helyezést kimondó jogszabályi rendelkezés hatályon kívül helyezi. Esetünkben

ez elmaradt. A törvény további pontjai szerint hatályát veszti a jogszabály akkor is, ha a módosítandó jogszabályi rendelkezést tételesen megjelölő, annak helyébe lépését kimondó jogszabályi rendelkezés módosítja, a 12. § (2) bekezdésében meghatározottak szerint, vagy ha azt az Alkotmánybíróság megsemmisíti. Adott esetben egyik eset sem állapítható meg, hiszen a 2011. évi C. törvény preambuluma utolsó bekezdése szerint nem törvénymódosításról van szó, hanem önálló törvény alkotásáról. Következésképpen 2012. január 1-jén két hatályos jogszabályunk lesz a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, ami valódi kollíziós helyzetet fog eredményezni, ahogyan erre Schweitzer Gábor felhívta a figyelmet.

Célszerű lenne ezeket a kérdéseket – mielőtt az Alkotmánybíróság mondaná ki egyes rendelkezései alkotmányellenességét – törvénymódosítással korrigálni. Az Országgyűlésnek hamarosan foglalkoznia kell a benyújtott nyilvántartásba vételi kérelmekkel. Ez kiváló alkalmat jelent a pontosításokra, az Alaptörvénnyel való összhang megteremtésére.

RIXER ÁDÁM

A XXI. században a helyét kereső állam leírasi kísérleteiben olyan fogalmak kerülnek újra a köz- és tudományos gondolkodás homlokterébe, mint a nemzetállam vagy a témánk szempontjából elsődleges jelentőségű világnézeti elkötelezettség.

A modern jog és jogtudomány mai állapotának kialakulására az egyik döntő hatást – még korábban – az isteni természetjog kizárólagosságától történő elszakadás jelentette: az ember által alkotott pozitív jog érvényességének transzcendens (morális) igazolása profanizálódott a racionális természetjog formájában.¹ A jog pozitívalódási folyamatának, az erkölcs és a jog (moralitás és legalitás) funkcionális különválásának/különválasztásának előrehaladásával a jog fogalma a tárgyi (pozitív) értelemben használt jogra szűkül(t), melynek egyedüli eredője és így értelmezésre jogosultja az állam, illetve az állami akarat. A pozitív jog azonban nem csupán a tárgyi, tételes jogot jelenti, hanem azt a jogszemléletet is, amely a természetjoggal szemben állva a konkrét szabályok egyetlen lehetséges mögöttes okaként a történelmi körülményeket jelöli meg. A pozitív jog a célracionálisan tételezett (jogi!) eljárás keretében hozott döntés által tesz szert érvényességre, s látszólag nem szorul semmiféle jogon kívüli transzcendens igazol-

lásra. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy napjainkban ismét a – lehető legtágabban értelmezett – természetjogias felfogások lassú erősödésének lehetünk tanúi; a külső igazolási kényszer, a metajurisztikus elvekre való ráutaltság érzékelhetően nő.² Ennek okai között több tényező is megjelenik, de a közelmúlt válságai és ezekkel összefüggésben a mindeddig öröknek hitt prosperitási és fejlődési elméletek megroggyanása különösen élesen veti fel az új moralitás iránti szükségletet és a társadalmi rend valamifajta „ideáltipikus” modellje iránti igényt, amely alkalmas lesz arra is, hogy bármely jogi művelet értékeléséhez viszonyítási pontként szolgáljon.³

A nemzetközi és a magyar jogfejlődés közeljövője és témánk szempontjából is megkerülhetetlen tény, hogy az elmúlt két évtizedet egyre inkább az alapjogi szemlélet túlhajtása jellemezte; az tudniillik, hogy a jogok katalógusának bővítésével, az egyes jogok tartalmi erősítésével szemben – tartósan – csupán reziduális tételként jelent meg a fenntarthatóság, az alkalmazhatóság, a működőképesség, a köteleltségek létének szempontja. A jogok katalógusának és eszköztárszerének folyamatos bővülése óvatlanul tette a jogalkotót és a gyakorló jogászt: a béke állandósulásával mintha az igazolási kényszerek eróziója is megindult volna. Ennek keretében jogunkon is úrrá lett a relativizmus, a neutralizmus, és a létezőt a természetessel, sőt kívánatossal (!) azonosító álpluralizmus.

Témánk szempontjából különösen lényeges, hogy a szekularizáció korábban széles körben elfogadott elmélet a mai társadalmak egészében semmiképpen sem felel meg a valóságnak: egyre gyakoribbak azok a felvetések, amelyek a weberi szekularizáció-fogalommal szemben a „szent dolgok visszatérését” (*the return of the sacred*) vizionálják. Tegyük hozzá: ma a többségi álláspont változatlanul nem elsősorban valamifajta vallási reneszánsz, egy megújuló hitélet következményeként tételezi a deszekularizációs hatásokat és a posztszekuláris társadalom (Habermas) kialakulását, hanem olyan erőteljes politikai törekvések következményeként, amelyek vallási követelményeket és elvárásokat fogalmaznak meg a közzsférában, a nyilvánosság különböző tereiben. Ez a megközelítés Magyarországon is visszaigazolni látszik.

Ma természetjogon – a fenti különbségeket is figyelembe vevő, lehető legáltalánosabb megközelítésben – elsősorban bizonyos alapelvek összességét, s nem valamely formális (jogi) kódexet értjük, még akkor sem, ha tartható az az álláspont is, amely a Bibliát – kultúrkörünkben – közvetlen normatív erővel ruházza fel. A jogbiztonság szempontját, a tételes jog nélkülözhetetlenségét a természetjog is tel-

jes mértékben vallja, legfeljebb azt állítja, hogy – jelen esetben – a Biblia nem csupán egyes társadalmi és jogintézmények vonatkozásában magyarázó erővel bír (kor)dokumentum, hanem olyan elsődleges normaanyag, amely az érvényesen létrejött jogi instrumentumok alkalmazhatóságát is kétségessé teheti. Az újabb természetjog kiáll amellett, hogy a törvényhozás a jogalkotásnál az „erkölcs – s különösen a keresztény erkölcs – egyetemes érvényű követelményeitől” nem függetleníthetné magát, azaz jog és erkölcs nem lehet egymástól különálló világ. Ezt a felvetést alátámasztandó a természetjog közvetlenül a jogászai gyakorlatból vett esetekre tud hivatkozni, amennyiben a törvény rendelkezésének – vagy éppen általános elvek – hiányában a bíró az íratlan törvényre, a (biztos szakmai, s kiváltképp erkölcsi alapok nélkül töredékes) jogérzékre, lelkiismeretre, valamifajta láthatatlan alkotmányra stb. tud hivatkozni.

A legújabb – adott esetben keresztény megalapozású és tartalmú – természetjog annyiban új, hogy a pozitív joganyag rendelkezéseit nem a joganyag létrehozójára vagy a „jogtörténetben” kifejeződött elvekre stb. vezeti vissza, hanem valamely szabály közvetlen igazolásaként és szükségképpen eredőjeként fogadja el az adott – kimunkált és széles körű társadalmi beágyazottsággal rendelkező – hitrendszer, kultúrkörünkben a Biblia általános elveit és tétel elvárásait. Ez a közvetlenség természetesen – és ez az életszerűbb – részleges is lehet, azaz más megfontolásokkal, igazolóelv-rendszerekkel egy sorban is megjelenhet. Azaz a természetjog, illetve a keresztény természetjog ennyiben *részleges* is lehet, ami praktikusán annyit tesz, hogy adott esetben egy – tipikusan – bírói, alkotmánybírói döntésben (sajátosan értelmezett „párhuzamos véleményként”) vagy egy új törvény preambulumban megjelenhet *expressis verbis* a Bibliára, Istenre utalás is. A felvetés annyiban nem tekinthető újnak, hogy a jogelméletet más összefüggésekben is intenzíven foglalkoztatja, hogy az egyes nem jogi szempontok (például a közgazdaságtani szempontok Richard Posner munkásságában) milyen szerephez juthatnak az ítélezésben s általában a jogi döntésekben.

A jogtudomány – és az új magyar Alaptörvény megalkotói – figyelme is egyre inkább azon kérdésre fordul, hogy hogyan is lehetséges a morális elvek (fokozottabb) behatolása a jog világába. A jog és a vallás mai kapcsolata látszólag egyirányú folyamatként írható le. Ebben a kapcsolatban a tétel jog és az erre épülő jogtudományi ágak hivatása, elsődleges feladata, hogy meghatározzák a vallásszabadság kereteit, illetve a vallás gyakorlásának intézményes kereteit, akár az állami egyházjog, akár

pedig az úgynevezett felekezeti egyházjog szabályainak megalkotásához nyújtott *szakmai* segítsége révén. Jog és vallás kapcsolata azonban egyre kevésbé lehet egyirányú, hiszen a legáltalánosabban felfogott vallás is visszahathat a tárgyi jogra, s az azt részben alakító, részben magyarázó jogtudományra. A nyilvánvaló okok között említhető, hogy a társadalmi kohézió és integráció vagy éppen a társadalmi szolidaritás kialakítása ma már egyre nehezebben képzelhető el az egyes társadalmi normatípusok egymás hatását felerősítő, valós „együtműködése” nélkül.

Az Alaptörvény vitáját szemlélve feltűnő, hogy az egyes elvek és rendelkezések létjogosultságának alátámasztására milyen nagy számban jelentek meg a kereszténységre és a keresztény értékekre való hivatkozások. A kereszténység e sajátos *ultima ratio* szerepe a történeti alkotmány fogalmának tisztázása körében is érvényesült, s nem a véletlen műve az sem, hogy a preambulum tartalma kapcsán kialakult vitákban a két leggyakrabban felvetett – és megkérdőjelezett – elem éppen a vallás és a Szent Korona volt.

Az új Alaptörvényt bevezető Nemzeti hitvallás egyértelműen és szándékoltan a keresztény valláserkölc középponti elemeit emeli alkotmányos rangra (hit, szeretet), az R. cikk pedig kifejezetten kötelezővé teszi a hitvallás figyelembe vételét az Alaptörvény rendelkezéseinek értelmezésekor. Ennek eredménye – a szakirodalomban megjelenő egyes álláspontok szerint legalábbis – a szekuláris állam koncepciójától való eltávolodás, az állam világnézeti elkötelezése egy valláserkölc értékrendje mellett. Legalábbis vizsgálatra méltó, hogy ez a szabályozás miként viszonyul a 4/1993. (II. 12.) AB határozatban foglaltakhoz (a semlegesség követelményéhez).

A Nemzeti hitvallásban a következőket olvassuk: „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait.” Ez a megfogalmazás akár visszalépésnek is tekinthető a *Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény* preambulumban foglaltakhoz képest, hiszen ott az szerepel, hogy „[m]i, a Magyar Köztársaság Országgyűlésének tagjai, akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura, s azok, akik a történelem menetét más forrásokból igyekszünk megérteni, hazánkért és a magyar nemzet egészéért...” Ma még nehezen eldönthető kérdés, hogy például az Isten személyére és a hozzá való viszonyra, illetve a vallási örökségre történő utalások a hazai és uniós jogszabályokban csupán a jogrendszer „reziduális tételként” megjelenő szimbolikus aktusai-e vagy már önmagukban is a jogászai és szélesebb társadalmi gondolkodásmód érdemi alakítói.

Az új Alaptörvény maga is egy Istenhez szóló főhással kezdődik, ám az Istenre történő utalás invokatív jellege töredékes marad, éppen az irodalmi köntös miatt; azaz tételes jogi tartalmakat nagyon nehéz lenne tulajdonítani ennek a mondatnak.

*

A jogalkotás hazai „kultúrhistoriájában” négy olyan folyamatosan jelen lévő, hangsúlyos és „klasszikus” hiba érdemel említést, amely a *lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvénnyel* kapcsolatban is felvethető:

1. Mind az előzetes, mind az utólagos hatástanulmányok léte és mélysége kérdéses. 2. A szabályozás tárgya szerinti érintettek bevonására nem vagy csupán jelképesen kerül sor. 3. Ha van is érdemi vita a törvény vagy rendelet elfogadását megelőzően, annak eredményei nem hasznosulnak, azaz érdemi továbbgondolásukra nem kerül sor. 4. A tételes jogi tartalom egy elszigetelt – következésképpen ötletszerű – politikai döntés közvetlen eredményeként jelenik meg.

Ad 1. *A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény* (Lvt.) s különösen egy újabb szabálytömeg sikerességének megítélésében nagy segítségünkre lehet azon kérdések és válaszok strukturált rögzítése, amelyek alapján ez (mármint a sikeresség) ennek mértéke megítélhető. Ezek a (hatás)tanulmányok rámutat(hat)nak olyan rövid, közép- vagy hosszú távú társadalmi, gazdasági vagy egyéb hatásokra, következményekre, amelyekkel a jogszabályok elfogadói, kibocsátói nem vagy csak korlátozott mértékben foglalkoznak/foglalkoznának.

Ad 2. Ideális esetben az (egyház)politikus maga helyezi dilemmáit a nyilvánosság asztalára – alternatív döntések formájában megfogalmazva. Ennek jelentősége azonban nem csupán abban áll, hogy így módon – az előzetes diszkusszió révén – a döntés érettebbé, megalapozottabbá válik, hanem legalább ilyen lényeges, hogy a szabályozás által érintett közeg és a szélesebb értelemben vett nyilvánosság is – legalább részben – ezen keresztül képes önképének határozottabb megformálására, artikulálására. Hangsúlyoznunk kell, hogy egy ilyen „kényes” tárgyban születő törvény minőségét nem kizárólag a szabályozás szövegszintű megjelenése határozza meg, hanem hasonló mértékben érdemes figyelmet fordítanunk arra a kohéziós, szocializációs, integrációs és *jobb esetben az érintettek egymás iránt megnyilvánuló szolidaritásában* is tetten érhető szempontokra, amelynek révén nem csupán egy új állami norma

születik, hanem az egész társadalom problémaérzékenysége, tudatos válaszkérésére és különösen tényismerete pozitív irányban változhat. Ha a jogszabály létrejöttének folyamata ezt az igényt is kielégíti, maga a létrejött instrumentum is könnyebb szívvel tehető ki a valóság próbájának...

Ad 3. Az új egyházi törvényt megelőző „egyeztetési” folyamatban felmerült – publikus – érveknek a végső szövegváltozatba való beépülése részben töredékes, részben pedig megfigyelhető, hogy olyan konstrukciók bukkantak fel a törvény érdemi, „sarkalatos” intézményeiben, amelyek közvetetten sem képezték vita és egyeztetés tárgyát. Ha pedig ez így van, s nehezen tudjuk eldönteni, hogy az egyes jogintézmények kialakításában milyen megfontolások játszottak szerepet, nehezkesebbé válik az állam és a vallási közösségek mai viszonyának modellezése is.

Ad 4. Példa az ötletszerű – egyházakkal, egyházi intézményekkel kapcsolatos – jogalkotásra a *felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény* 1. számú melléklete, amelynek „Nem állami főiskolák” alcímét az *egyes gazdasági tárgyú törvények módosításáról szóló 2011. évi XCVI. törvény* 42. §-a változtatta meg. A változtatás alapjául egy egyházi főiskola megszűnése szolgált. *A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény* 2. § (4) bekezdés d) pontjai előírja, hogy a jogszabály megalkotása során meg kell felelni a *jogalkotás szakmai követelményeinek* is; márpedig ezek között – a korábbi évtizedek ezzel ellentétes gyakorlata ellenére is – kikerülhetetlen igény, hogy a jogszabály címe és tartalma között legalább távoli logikai kapcsolat legyen.

Nehéz, majdhogynem lehetetlen helyzetben van azonban az, aki – amint arra már utaltam – a *2011. évi C. törvény* alapján kívánná valamely korábban keletkezett, a tudomány által az állam és az egyház viszonyát illetően eddig feltárt modellbe szuszakolni a konstrukciót. A zárószavazás előtti percekben jelentős mértékben, ám ismeretlen okokból átírt törvényjavaslat törvénnyé válhat ugyan, ám ahhoz, hogy egy adott állam egyházakhoz való viszonyát valamely modelltípusba sorolhassuk, többet kellene tudnunk a jogszabályszöveg szintjén megjelenő kategóriáknál és lózungoknál: ismernünk kellene azokat a tényleges okokat is, amelyek a törvény jelenlegi formáját kialakították. Ezek között ugyanis – feltehetően – nem csupán pillanatnyi politikai és anyagi érdekek és személyes indulatok találhatók meg, ám nyilvánvalóan nem is csupán az, amit az indokolásban olvashatunk. Feltehetően csak az újabb jogalkotási termékek és a kialakuló jogalkalmazói gyakorlat lesz képes választ adni arra a kérdésre, hogy pontosan mi is a mai kormányzat – és általában az állam – viszonya a vallási szervezetekhez, hogy a különbség-

tételek pontosan milyen mértékűek és jellegűek lesznek, túl azokon, amelyek már ma is érzékelhetők a jogszabályszöveg szintjén (például ki, kivel, pontosan mire és miért köt majd egyházként és nem egyházként humán közszolgáltatások nyújtására irányuló szerződést stb.). Pokol Béla nyomán kijelenthetjük, hogy a jog szövegrétege alatt további jogrétegek is kibomlanak majd, vélhetően további – ma még alig látható – feszültségeket is létrehozva.

Az Lvt. modelljéhez képest mindenképpen elmozdulás a 2010. évi XLV. törvényben megfogalmazott, már idézett *credo*: ezt a megközelítést – feltéve, hogy mindenképpen egy modell keretei közé próbáljuk beilleszteni – az *értékválasztó semlegesség* modelljének hívhatjuk, ami annyit tesz, hogy a jogalkotó világossá teszi saját álláspontját, akár világnézeti elköteleződését, de érdemben elismeri az egyéb szempontrendszer, világnézetek azonos értékét, adott esetben támogatandó voltát. Ez azt jelenti például, hogy a jogalkotó saját preferenciáitól függetlenül a nem monoteista vallások esetében is biztosít formai és tartalmi egyenlőséget, legalábbis az elemi keretfeltételek – például az igénybe vehető támogatások, kedvezmények, mentességek stb. – vonatkozásában.

Az új törvény túllép az értékválasztó semlegesség modelljén, s gyakorlatilag a támogatott-türt-tiltott kategóriák meghonosítására tesz kísérletet, melyben a másodikként említett csoportba sorolt szervezetek egyedüli (érdemi) jogosultsága a civilszervezetként való létezés joga. Merőben formális megközelítésben helytálló a megállapítás, hogy az új konstrukció sem érinti az alapvető jog lényeges tartalmát – azaz mindenki számára biztosítja azokat az intézményes kereteket, amelyek között a vallásgyakorlás kollektív módon és konkrét szervezeti formában végezhető. Az új törvény radikálisan új koncepciója és szabályozási megoldása mellett kétséges, hogy mire is utalhat a preambulum „folytatva a vallásszabadságot biztosító törvényekben, különösen a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényben testet öltő hagyományt” szövegrésze, hiszen a szöveg egésze lényeges – a jog biztosításán túli – dimenzióiban gyökeres szakítást jelent az Lvt. hagyományaival.

A valódi társadalmi autonómiák – éppen önállóságukból adódóan – legalább részlegesen rezisztensek a különböző külső beavatkozásokkal szemben. Ez a vizsgált téma vonatkozásában legalább két állítás megfogalmazására ad lehetőséget: az autonómia léte (jobb esetben) független attól, hogy a jog által konstituált intézményes elkülönülés milyen formákban ölt testet, valamint az autonómiák *léte* nem függhet az állam közvetett vagy közvetlen anyagi

támogatásától. Tehát érdemes rögzítenünk, hogy az államnak azon túl, hogy biztosítja a vallás egyéni és szervezett, közösségi jellegű gyakorlásának elemi jogi feltételeit, védelmi garanciáit, nincs további intézményes kötelezettsége a ma Magyarországon bármilyen formában működő vallási közösségekkel szemben, továbbá az állammal szemben egyetlen közösség sem támaszthat anyagi elvárásokat pusztán önnön vallási jellege miatt. Az egyházi státusz elvesztése és az ennek következményeként előálló esetleges „teljes anyagi ellehetetlenülés” fogalmilag nem összekapcsolható, egymással ok-okozati összefüggést nem alkotó tények – még ha indokolatlan visszalépésről van is szó –, hiszen egy államtól független, civil jellegű képződmény életképességének *elsődleges alapja* semmiképpen sem lehet az állami finanszírozás fennállta. Az autonómiaigényen túl is életképes társadalmi mezők képesek kell legyenek arra – amellet, hogy belső szabályokat, szokásokat és szimbólumokat állítsanak elő –, hogy anyagi értelemben is gondoskodjanak saját elemi létfeltételeikről, még akkor is, amikor fokozott mértékben vannak kiteve/kiszolgáltatva az őket körülvevő nagyobb világból származó szabályoknak, döntéseknek és más erőknek. Ez a logika nem mond ellent annak az érvelésnek, amely elvárásként fogalmazza meg, hogy a tudatos állam hangsúlyt helyezzen az érték-szemponitú és a társadalmi szolidaritás intézményeit támogató elköteleződés rögzített formáinak kimunkálására, például az adórendszeren vagy a közhasznú jogállás megteremtésén keresztül.

Az erősebb állam hívei – akik a *good government* vagy *good governance* vitában egyre határozottabban foglalnak állást az előbbi fontossága mellett – azzal érvelnek, hogy az alapvető követelményként megjelenő elszámoltathatóság és felelősségvállalás is csak ott lehetséges, ahol a az állami és privát szféra közötti együttműködés alaposan újragondolt stratégiája jelenik meg, például a kiszervezések stb. éles határokat elmosó bizonytalanságával szemben. Az új törvény egyértelműen ebbe az irányba tett lépésként értelmezhető: a közfeladat-ellátás körében – elsősorban a humán közszolgáltatások nyújtása során – az állam tudatosan szűri a lehetséges szolgáltatásnyújtókat (szolgáltatásbiztonsági, minőségi és egyéb szempontok alapján is).

Ha azt a kérdést tesszük fel magunknak, hogy miben több vagy más ma a vallás vagy éppen az egyház fogalma, mint a mögöttünk hagyott történeti korszakokban, egy dolog nagy biztonsággal jelenthető ki: a szabályozás során egyre inkább előtérbe kerül a gazdasági aspektus és a negatív definíció: a nem elsődlegesen vagyoni előnyök megszerzését célzó tevékenységekre történő utalás korábban is jelen

volt a konstrukciókban, de különösen a legújabb jogalkotás mintha egyenesen abszolutizálná ezt a szempontot. Tény, hogy amennyiben akár elvi lehetőségként is elfogadjuk, hogy például Magyarországon a ma nyilvántartásba vett egyházak többsége/jelentős része elsődlegesen – akár kényszerűségből, akár visszaélésszerűen – „anyagi haszonszerzés” céljából választotta a vizsgált szervezeti formát, úgy nyilvánvaló, hogy ennek a ténynek vissza is kell hatnia a jogi instrumentumokra, a joggyakorlatra, a jogfejlesztésre, sőt a legtágabban vett jogéletre. Szászfalvi László még MDF-képviselőként előterjesztett munkaanyagai és tervezetei már a 90-es években a gazdasági visszaélésekkel kapcsolatos félelmet fogalmazták meg, s most is ez az érvelés egyik középponti eleme. A negatív jelenségek bizonyítékul jelen voltak az elmúlt esztendőben is, ám a törvény előkészítése során semmilyen hitelt érdemlő, adatolt felmérés nem született annak tisztázására, hogy ezek az extremitások – köztük a kiegészítő normatíva miatt egyházzá alakuló öregek otthona – nem elszigetelt (s így a teljes rendszer radikális átalakítása nélkül is kezelhető) jelenségek-e. Az *érdemi* hatástanulmányok azért is lényegesek lettek volna, mert igazolhatták volna a már másfél évtizeddel korábbi anyagokban is nagy teret kapó félelmeket, amelyek a destruktív, gyermekeket elnyelő, családokat szétzúzó, elesett emberek vagyonát megkaparintó szekták térnyerésétől kívánták volna megóvni a magyar társadalmat. Félő, hogy az előzetes (érdemi) hatásvizsgálatok elmaradásának egyik döntő oka éppen az tény lehet, hogy az említett félelmek nem bizonyultak valósak. Sőt egy valóban objektív felmérés vélhetően azt támasztaná alá, hogy a kisegyházak döntő többségének jelentős hatása van például a társadalmi kohézió és a szolidaritásra készítetés erősítésében, a társadalom szövetének – kevésbé látványos, ám valós mértékű – megújításában.

Vallási egyesület és egyház viszonyában kérdés az új törvény alapján például, hogy a ma is létező vallási egyesületek – a jelenlegi gyakorlatnak megfelelően – miért nem szerepeltethetik majd a nevükben az egyház szót. Az új törvény 7. § (4) bekezdése ugyanis kimondja: „Az egyház elnevezést csak e törvény szerint nyilvántartásba vett szervezet viselheti.” Ez egyúttal azt is jelentheti, hogy nem csupán az egyházak, hanem bizonyos – az egyház szót ma nevükben is viselő – vallási egyesületek megszüntetésére is sor kerül az új törvény alapján, azaz az egyesülési törvény alapján létrejött szervezet megszűnését egy másik törvény szabályozza.

Ez különösen annak ismeretében meglepő, sőt aggályos, hogy az egyház kifejezés nem elsősorban tételes jogi kategória, egy intézménytípus leírá-

sára szolgáló fogalom, hanem a Krisztusban lévők, a Krisztust követő emberek közösségének, Krisztus testének fogalmi megjelenítésére szolgáló köznyelvi és biblikus kifejezés. Lényeges kérdés, hogy ennek használata törvénnyel megtiltható-e egy egyébként legálisan működő, nyilvántartásba vett vallási szervezet számára.

Az új törvényről szólva kijelenthető továbbá, hogy régebben a bíróságok mintegy „féltek” attól, hogy a technikai jellegű feltételek meglétének vizsgálatán túl egyéb, bármilyen mértékben is értékelő szempontokat mérlegeljenek a nyilvántartásba vétel vagy a működés vizsgálata során. Ettől a problémától a jogalkotó megszabadította a bíróságokat, kérdés azonban, hogy az Országgyűlés szerepének közvetlenné válásával nem olyan rendszert hozott-e létre – mintegy az előbbi ellenpólusaként –, amely végleteken szubjektív, s a napi politikával átítatott szintre emeli az új egyházak elismerésének „hatósági” feladatait. Ebben az új rendszerben ugyanis az egyházválasztás sokkal inkább mulhat mondjuk azon a tényen, hogy néhány független képviselő a kétharmad érdekében hajlandó-e a kormánnyal szavazni, mint azon, hogy az adott entitás valóban minden szempontból megfelel-e a törvényi kritériumoknak.

Az eddigiekben az egyházak vonatkozásában az állam a jogszabályok által biztosított – és senki által meg nem kérdőjelezett – törvényes kontrolllehetőségek által kijelölt kapcsolati felület teljes hosszmetézetében passzívnak mutatkozott. Nagy biztonsággal kijelenthető, hogy egy új törvény helyett csupán egy protokollt kellett volna kialakítani, illetve továbbfejleszteni, amelynek révén az adott szervezet vallási jellege anélkül ellenőrizhető, hogy az egyúttal valamifajta jogellenes beavatkozás elemeit is realizálná. Ilyen megoldás lehetett volna például egyes tagok bíróság általi, a nyilvántartásba vételt megelőző megkeresése (!) minden olyan esetben, ahol alappal feltételezhető, hogy a létrehozás mögöttes és elsődleges célja nem hitéleti, vallási jellegű megfontolás. Itt érdemes kitérni arra a körülményre, hogy egyes jogszabályok és azok egyes intézményes megoldásai olyan mértékben beivódtak a köztudatba, hogy ezek megváltoztatására csak rendkívül nyomós okból (lett volna) érdemes sort keríteni. Az Lvt. tiszta, átlátható szabályozását csak rendkívül alapos „közérdek” esetén lett volna szabad feladni, s kérdéses, hogy az egyébként valós diszfunkciók mértéke indokolta-e új, önálló törvény megalkotását. A rendelkezésre álló hivatalos érvek alapján ez nem bizonyított. Kérdés, hogy miért nem volt elegendő a jogalkalmazásbeli visszasságok katalogizálása után ezek visszatükrözése szövegszinten és a jogalkalmazói gyakorlat befolyásolásában.

Nem világos, hogy – ha már új törvény születik – miért nem került sor egyúttal annak a joganyagnak az átfésülésére is, amely nem a mindenkori Lvt. által közvetlenül szabályozandó joganyag, de amely az egyházak jogalanyiségének aktuális tartalmi kérdéseit tárgyalja. Csupán egyetlen példa ennek alátámasztására: *A közérdekű önkéntes tevékenységről szóló 2005. évi LXXXVIII. törvény* említi, hogy a magyarországi székhelyű egyház fogadó szervezet lehet, miközben ennek hazai gyakorlata teljesen hiányzik: konkrét problémaként lenne említendő az a fiktív jogeset, mely szerint a templom előtti járdát szívességi alapon sepregető hívőt bevonó egyházat, egyházközséget stb. a hatályos szöveg értelmében a közérdekű önkéntes tevékenységről szóló törvény alapján szankcionálni kellene, ha az adott személy ezt követően – mintegy a sepregetést ellentételezendő – egy bibliai idézettel ellátott könyvjelzőt kap, anélkül, hogy a közérdekű önkéntes tevékenységet bejelentették volna. Ma ezt a szabályozást a legtöbb érintett nem ismeri, akik pedig ismerik, nem foglalkoznak vele, teljes mértékben negligálják. Ez a konkrét szituáció is rávilágít arra, hogy a különböző szabályozási szükségletek esetén – a konkrét példában ez a feketemunka kiszűrésének igénye – milyen nehézkes az egyházak és vallási közösségek szempontjainak beemelése, kivételkénti megfogalmazása.

A szakirodalom által eddig fel nem ismert, ám valós, a jogi szabályozásban is újdonságokat hozó kérdés továbbá az úgynevezett komplex jogalanyiség problematikája. A komplexitás ugyanis nem csupán abban a merőben tudományos értelemben jellemezhető az egyházakat, hogy köz- és magánjogi jogalanyiség jegyivel egyként rendelkezik(het)nek, hanem oly módon is, hogy a jogalanyiség vizsgálatakor

– rendkívül kiterjesztő értelmezéssel – nem csupán az adott, nyilvántartásba vett egyházat vizsgálom (esetleg annak önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységét), hanem mindazokat az egyesületeket, alapítványokat stb. is, amelyeket az adott egyház vagy annak tagjai hoztak létre. A felvetés azért sem életképtelen, mert például a *Magyar Köztársaság Kormánya és a Szuverén Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Katonai és Ispótyalos Rend közötti Együttműködési Megállapodás kihirdetéséről szóló 2010. évi CXL. törvény* 5. cikk 2. pontja is úgy rendelkezik egyes támogatásokkal összefüggésben, hogy „a kijelölt szervezetek és az ezek által létrehozott önálló jogi személyiséggel rendelkező közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú szervezetek javára”. Számos esetben az elválasztás, az egyes entitások elkülönült kezelése nem csupán életszerűtlen lenne, de egyenesen gyakorlati többletnehézségeket is jelentene... Ám tény, hogy az új törvény is csupán a hagyományos kapcsolatrendszereket jeleníti meg: beszél ugyan az egyház önálló jogi személyiséggel rendelkező szervezeti egységéről, de nem tesz említést azokról a kapcsolatokról, amelyekre az imént hivatkozott törvény – életszerűen – utal.

JEGYZETEK

1. Cs. Kiss Lajos: *Bevezetés in A társadalom és a jog auto-poiétikus felépítése*, szerk. Cs. Kiss Lajos – Karácsony András, Budapest, ELTE ÁJK, 1994, 8.
2. Cs. Kiss (1. vj.) 8–9.
3. Derick BEYLEVELD – Roger BROWNSWORD: *Law as a Moral Judgement*, London, Sweet & Maxwell, 1986, 145.

EGYHÁZAK ÉS MAGÁNSZEMÉLYEK INDÍTVÁNYA AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGHOZ

DR. PACZOLAY PÉTER ÚRNAK
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGÁNAK ELNÖKE

Tisztelt Elnök Úr!

Az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 21. §-ának (2) bekezdése, valamint 37. §-a alapján alulírottak kezdeményezzük, hogy az Alkotmánybíróság állapítsa meg, miszerint a lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény (a továbbiakban: Ehtv.) alkotmányellenes, mivel rendelkezései sértik a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény (a továbbiakban: Alkotmány)

– 2. §-ának (1) bekezdését: „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”

– 19. §-a (3) bekezdésének d) pontját: az Országgyűlés „törvényeket alkot”

– 20. §-ának (2) bekezdését: „Az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik”

– 36. §-át: „Feladatának ellátása során a Kormány együttműködik az érdekelt társadalmi szervezetekkel”

– a vallásszabadságról szóló 60. §-át

– a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 70/A. §-át

– a tisztességes eljárás követelményeiről szóló 57. §-ának (1) bekezdését, a jogorvoslathoz való jogot tartalmazó 57. §-ának 5. bekezdését,

– valamint ellentétes Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeivel, és ezáltal az Alkotmány 7. §-ának (1) bekezdésével, mivel sérti az *Egyezmény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről* (Róma, 1950., november 4.) ETS No.: 005., kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény, továbbiakban: Emberi Jogok Európai Egyezménye) tisztességes eljárás követelményeit tartalmazó 6. cikkének (1) bekezdését, vallásszabadságról szóló 9. cikkét, a jogorvoslathoz való jogot tartalmazó 13. cikkét, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 14. cikkét.

Mindezekre tekintettel kezdeményezem, hogy az Alkotmánybíróság az Ehtv.-t semmisítse meg, illetve tiltsa meg annak hatályba lépését.

INDOKOLÁS:

I. AZ ELJÁRÁSI JOGOSULTSÁG

1. A támadott törvény, az Ehtv. rendelkezései túlnyomó többségének hatályba lépése olyan időszakra esik, amikor hatályát veszti az Alkotmány, és helyébe lép Magyarország Alaptörvénye (a továbbiakban:

* Az Alkotmánybíróság a saját honlapján 2011. december 19-én nyilvánosságra hozott, 1279/B/2011. AB határozattal közjogi érvénytelenség miatt alkotmányellenesnek mondta ki és hatályon kívül helyezte az indítvány által támadott törvényt. [Ugyanakkor az alkotmánybírósági döntés hivatalos közzétételére 164/2011. (XII. 20.) AB határozat számon csak a Magyar Közlöny 2011. december 20-án megjelent 155. számában került sor. Addigra már a Magyar Közlöny 2011. december 19-én megjelent 154. számában közölt, a *nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* 241. §-a hatályon kívül helyezte a törvényt.] Az AB határozat, amelynek részletes ismertetésére a Fundamentum 2011/4. számában visszatérünk, a törvényt megalkotásának súlyosan házszabálysértő volta miatt nyilvánította alkotmányellenesnek, egyáltalán nem vizsgálva az ebben és más indítványokban is felsorolt tartalmi alkotmányvétségeket. Az alkotmánybírák többségének ez a döntése lehetővé tette az Országgyűlésnek, hogy a törvényt 2011. december 30-i ülésén lényegében változatlan formában újra elfogadjon. Iványi Gábor a Magyarországi Evangélikus Testvérközösség képviselőjében 2012. december 31-én, röviddel a Magyarország Alaptörvénye Átmeneti Rendelkezéseiről szóló törvény és az új egyháztörvény hatálybalépését követően újabb indítványt nyújtott be, részben az Átmeneti Rendelkezések 21. cikk (1) bekezdése „megállapítja az elismert egyházakat” szövegrészével, részben a régi-új törvényszöveg el nem bíralt rendelkezéseivel szemben.

Alaptörvény). Ez a nap 2012. január 1-je. Ettől az időponttól kezdődően az Alkotmánybíróság a támadott törvényt, az Ehtv.-t az Alkotmány rendelkezései alapján már nem vizsgálhatja, csak az Alaptörvény rendelkezései alapján. Az Alaptörvény rendelkezései alapján azonban megváltozik az Alkotmánybírósághoz való fordulás lehetősége, és az alulírottak nem nyújthatnak be beadványt az Alkotmánybírósághoz. Az ügy jelentőségére tekintettel azonban indokolt, hogy a támadott törvény, az Ehtv. alkotmánybíró-sági kontrolljára sor kerüljön, mielőtt rendelkezései hatályba lépnének. Az alulírottak azt kezdeményezik az Alkotmánybíróságnál, hogy a támadott törvény, az Ehtv. alkotmányosságát az Alkotmánynak olyan rendelkezései alapján vizsgálja meg, amelyek egy adott törvény elfogadására, kihirdetésére, hatályba léptetésére irányadóak.

2. A támadott törvény, az Ehtv. tekintetében az Országgyűlés „döntő módon”, érvénytelenséget előidéző körülményeket „előállítva” megsértette a törvényalkotás szabályait, mivel nem biztosított kellő időt a bevezetéshez, a törvény szövege nem felel meg a normavilágosság követelményének, az elfogadott rendelkezések megvalósítják az egyházak közötti hátrányos megkülönböztetést, a jogalkotó mellőzte a kormányzati egyeztetésre vonatkozó rendelkezéseket. Mindezzel a jogalkotó megsértette a jogállamiság követelményeit, így az Alkotmány 2. §-ának (1) bekezdését, az országgyűlési, illetve a képviselői munkára vonatkozó rendelkezéseket megállapító 19. (3) bekezdés *b*) pontját, és a 20. § (2) bekezdését, valamint az egyeztetési kötelezettséget előíró 36. §-át, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmát előíró 70/A. §-át.

3. Emellett az Ehtv. által létesített, egyházi státusz megszerzésére irányuló eljárás nem tartja tiszteletben az állam és egyház elválasztásának elvét, a hátrányos megkülönböztetést valósít meg, önkényes, átláthatatlan, sérti a tisztességes eljárás követelményeit, nem biztosít jogorvoslati lehetőséget, és ezáltal sérti az Alkotmány vallásszabadságról szóló 60. §-át, a tisztességes eljárás követelményeiről szóló 57. §-ának (1) bekezdését, valamint a jogorvoslathoz való jogot tartalmazó 57. §-ának (5) bekezdését.

4. Az Ehtv. összességében megvalósítja a vallásszabadsághoz való jog önkényes korlátozását, az általa létesített eljárás olyan súlyos garanciális hiányosságokban szenved, ami ellentétben áll Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeivel, és ezáltal az Alkotmány 7. §-ának (1) bekezdésével, mivel sérti az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkének 1. bekezdését, valamint 9., 13. és 14. cikkét.

II. A JOGÁLLAMISÁG KÖVETELMÉNYEINEK SÉRELME

A) A kellő idő hiánya

1. Az Alkotmánybíróság több határozatában – legutóbb az 51/2010. (IV. 28.) AB határozatban – mutatott rá arra, hogy a jogbiztonság követelménye azt a kötelezettséget rója a jogalkotóra, hogy a jogszabály hatályba léptetésének időpontját úgy határozza meg, hogy kellő idő maradjon

- a jogszabály szövegének megismerésére;
- a jogalkalmazó szervek számára a jogszabály alkalmazására való felkészüléséhez;
- a jogszabállyal érintett szervek és személyek számára annak eldöntéséhez, hogy miként alkalmazkodjanak a jogszabály rendelkezéseire.

2. Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata során felkészülési idő hiánya miatt akkor állapította meg valamely jogszabály alkotmányellenességét, ha az szerzett jogot korlátozott, illetve a korábbihoz képest úgy állapított meg hátrányosabb rendelkezést, oly módon hártott fokozott kockázatot a címzetekre, hogy a megismerés és a felkészülés lehetőségének hiánya akadályozta a jogalkalmazót a jogszabály alkalmazásában.

3. A 28/2005. (VII. 14.) AB határozatban az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a jogbiztonság elvéből fakadó alkotmányos követelmény, miszerint ha a jogalkotó valamely korábban, hosszú ideig fennálló és működő rendszerhez kapcsolódó radikális változtatásokkal alapjaiban új rendszert vezet be, azt úgy kell végrehajtania, hogy az érintetteknek megfelelő idő álljon a rendelkezésére a rendszer egészének, valamint a részletszabályoknak nemcsak a teljes körű megismerésére, hanem azok megértésére és alkalmazásuk elsajátítására is. A hatályba lépés időpontját ezért úgy kell meghatározni, hogy kellő idő maradjon a jogszabály alkalmazására való felkészülésre, és az érintettek előre láthassák a változások következményeit.

3. A támadott törvény, az Ehtv. alapjaiban változtatta meg az egyházalapítás jogát. A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (a továbbiakban: Lvtv.) 9. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis az egyházat a székhelye szerint illetékes megyei bíróság, illetőleg fővárosi bíróság nyilvántartásba veszi, ha az egyházat legalább száz természetes személy megalapította, az egyház az alapszabályát elfogadta, az ügyintéző és képviselői szerveit megválasztotta, és az alapítók nyilatkoznak arról, hogy az általuk létrehozott szervezet a 8. §-ban foglaltaknak megfelel. Az Lvtv.

11. §-a szerint az egyház nyilvántartásba vétele akkor tagadható meg, ha az nem felel meg a 8. §-ban foglaltaknak, illetve az alapítók nem tettek eleget a 9–10. §-ban foglalt feltételeknek.

4. A támadott törvény, az Ehtv. az egyház nyilvántartásba vételére az Országgyűlést jogosítja fel. Az Országgyűlés döntését mérlegelés alapján hozza meg. Az Országgyűléshez a nyilvántartásba vétel iránti kérelmet az illetékes miniszter nyújthatja be. A miniszter mérlegelés alapján (ld. a következő pontban) dönthet a kérelem benyújtásáról. Ez az eljárás alapjaiban tér el a korábbi eljárási rendtől; radikális változást jelent, és az új követelmények teljesítése hátrányosan érinti a hatályba lépésekor működő egyházakat. Az új rendelkezések ugyanis nemcsak a jövőben, a törvény hatályba lépése után megalapított egyházakat érinti, hanem megköveteli a bejegyzett egyházak újraalapítását is.

5. Az Ehtv. 16. §-ának (1) bekezdése alapján a miniszter akkor terjeszti az egyházi nyilvántartásba vételre irányuló kérelmet az Országgyűlés elé, ha az megítélése szerint megfelel az Ehtv. 14. §-ában meghatározott feltételeknek. Az egyházi nyilvántartásba vételre irányuló kérelem melléklete – többek között – az egyház tanításának lényegét tartalmazó hitvallás és rítus. Az Ehtv. 17. §-a szerint a miniszter a kérelemnek az Országgyűlés elé terjesztését megelőzően – külön jogszabályban meghatározott feltételek alapján – szakértőt rendelhet ki a törvényben foglalt vallási tevékenységgel kapcsolatos feltételek fennállása megállapításának tisztázása céljából. Ez a rendelkezés lényegében arra hatalmazza fel a minisztert, hogy véleményt mondjon az egyház tanításáról, ami sérti az állam és egyház elválasztásának elvét (ld. még III. rész).

6. Amennyiben a miniszter a kérelmet az Országgyűlés elé terjeszti, abban az esetben az Ehtv. 11. §-ának (1) bekezdése alapján az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges az egyházi jogalanyiség megszerzéséhez szükséges nyilvántartásba vételhez. E rendelkezésből az következik, hogy az Országgyűlés ismét mérlegelheti a feltételek meglétét, így a benyújtott hitelveket, ráadásul – adott esetben, szükség szerint – politikai konszenzusra kell jutni a minősített többség megszerzéséhez. Ez ismételten sérti az állam és egyház elválasztásának követelményét (ld. még III. rész), amellet, hogy mivel a bírósági bejegyzés helyett a törvényhozásra bízva valamely közösség egyházként való elismerését, megsérti a hatalmi ágak elválasztásának elvét is, és azt az alapvető jogelvet, mely szerint a törvényhozó egyedi ügyekben nem dönthet az általa alkotott törvény alkalmazásáról.

B) A normavilágosság követelményeinek sérelme

1. A támadott törvény, az Ehtv. sérti a jogállamiság követelményét azért is, mert nem felel meg a normavilágosság követelményeinek. Az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott a jogbiztonság és a normavilágosság követelményével. Rámutatott arra, hogy a jogállam alapvető, nélkülözhetetlen eleme a jogbiztonság, ami az állam – és elsősorban a jogalkotó – kötelességévé teszi annak biztosítását, hogy a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. Rámutatott az Alkotmánybíróság arra is, hogy normavilágosság sérelme miatt az alkotmányellenesség akkor állapítható meg, ha a szabályozás a jogalkalmazó számára értelmezhetetlen, vagy eltérő értelmezésre ad okot, és ennek következtében a norma hatását tekintve kiszámíthatatlan, előre nem látható helyzetet teremt a címezettek számára. [56/2010. (V. 5.) AB h.]

2. A támadott törvény, az Ehtv. rendelkezéseiből a jogalkalmazó csak következtetni tud arra, hogy milyen eljárási rendet kell követnie ahhoz, hogy egyház jöhessen létre.

– Az Ehtv. 7. §-ának (1) bekezdése szerint az egyház az azonos hitelveket valló, természetes személyekből álló, önkormányzattal rendelkező autonóm szervezet, amely elsődlegesen vallási tevékenység gyakorlása céljából működik.

– Az Ehtv. 7. §-ának (2) bekezdése szerint az azonos hitelveket valló, Magyarországon lakóhelyvel rendelkező, cselekvőképes természetes személyek vallásuk gyakorlása céljából egyházat hozhatnak létre.

– Ez a rendelkezés nincs összhangban az Ehtv. 14. §-ának (3) bekezdésével, amely akként rendelkezik, hogy az egyház nyilvántartásba vételére irányuló kérelem akkor nyújtható be, ha az egyesület elsődlegesen vallási tevékenységet végez.

– A 14. § (3) bekezdésének c) pontja ehhez kapcsolódóan megkívánja, hogy a szervezet legalább húsz éve szervezett formában, egyesületként működjön Magyarországon.

Keveredik tehát az egyház létesítése az egyesület alapításával, holott az egyesület létesítésének szabályai lényegesen eltérnek az egyházi követelményektől. Ugyanakkor ezek a rendelkezések ellentmondanak annak a rendelkezésnek, hogy természetes személyek vallásuk gyakorlása céljából egyházat hozhatnak létre, mivel valójában egyesületet kell létrehozniuk, és az egyesület kérheti majd, hogy utóbb egyházzá nyilvánítsák. A normavilágosság követel-

ménye alapján egyértelművé kellett volna tenni azt az eljárási rendet, miszerint előbb egyesületet kell létre hozni, majd az egyesület húsz év után kérheti az egyházként történő nyilvántartásba vételét.

3. Az egyházi nyilvántartásba vételre irányuló kérelem benyújtásának további előfeltétele az Ehtv. 14. §-a (3) bekezdésének *f)* pontja alapján, hogy tagjai nyilatkozzanak arról, miszerint az általuk létrehozott szervezet tevékenysége nem ellentétes az Alaptörvénnyel, jogszabályba nem ütközik, valamint nem sérti mások jogait és szabadságát. Összetevve ezt a rendelkezést az Ehtv. 15. §-a (1) bekezdésének *c)* pontjával, az egyházi nyilvántartásba vételre irányuló kérelemhez csatolni kell legalább ezer természetes személy tag nevét, magyarországi lakóhelyét, aláírását tartalmazó aláírási ívet, több ellentmondás fedezhető fel:

– Az Ehtv. 5. §-a szerint a lelkiismereti és vallás-szabadság jogával összefüggésben az állami hatóságok adatokat nem gyűjthetnek és nyilvántartást nem vezethetnek. Kérdéses, hogy ennek tükrében mit lehet, illetve kell tenni a nyilatkozatokkal.

– Az egyesület tevékenysége sem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel. Miután a kérelmet az egyesület nyújthatja be, nem lehet értelmezni, miért kell a tagoknak nyilatkoznuk.

– Az egyházi nyilvántartásba vételhez minden azonos hiteltvet valló természetes személynek be kell-e lépnie az egyesületbe?

– Nem lehet megállapítani, hogy hány tag nyilatkozatára van szükség a kérelem benyújtásához. Elégséges-e az említett ezer tagé, vagy valamenynyi, adott esetben több tízezer tag nyilatkozatára van szükség?

– Ugyanakkor, ha a nyilatkozók komolyan veszik a nyilatkozatuk tartalmát, kérdés, hogy hogyan lehet akárcsak ezer, adott esetben több tízezer tagnak az említett kérdésekről felelősségteljesen nyilatkoznia.

– Nem lehet megállapítani, mi lesz a benyújtott személyes adatok sorsa. A támadott törvény, az Ehtv. ugyanis nem rendelkezik a személyes adatok kezeléséről, célhoz kötöttségéről, további sorsáról, amelyeket egyébként az említett 5. § alapján át sem lehetne venni.

– Nem világos, hogy tud a kérelmező az adatok valóságáról meggyőződni. Miután az Ehtv. 15. §-ának (3) bekezdése szerint a benyújtott kérelemben feltüntetett adatok valóságáért a kérelmező büntetőjogi felelősséggel tartozik, elvileg a kérelmezőnek el kell végeznie minden nyilatkozóval többek között az Alaptörvény értelmezését, és meg kell ítélnie azt is, hogy az adott hitelvek sértik-e mások jogait és szabadságát.

4. Az Ehtv. átmeneti rendelkezéseit megállapító 36. § nem felel meg a normavilágosság követelményeinek, mert nem állapítható meg, hogy a ma működő egyházi jogi személyeknek mit kell teljesíteniük ahhoz, hogy tovább folytathassák hitéleti tevékenységüket. Nem állapítható meg továbbá az sem, hogy az egyházi jogi személyek által ellátott közfeladatokhoz hozzárendelt intézményeknek mi lesz a sorsa, és milyen módon és feltételekkel működhetnek tovább, például akkor, ha az egyházi jogi személyként történő működésre a jövőben nem lesz lehetőség. Ez utóbbi kérdés minden egyes feladatnál eltérő megoldásokat igényelne, mert például közoktatási intézmény fenntartói jogát tanítási év közben nem lehet átadni, míg egyházi felsőoktatási intézmény fenntartói jogát csak és kizárólagosan egyházi jogi személy láthatja el.

5. A ma működő egyházi jogi személyek azért sem tudják megítélni, hogy milyen cselekvésre van szükségük ahhoz, hogy tovább folytathassák tevékenységüket, mivel nem tudhatják, hogy „sorsukról” hogy fog dönteni a miniszter, illetőleg az Országgyűlés. Ebből a szempontból teljesen értelmezhetetlen a hatályba léptetett 31. §.

– A 31. § (1) bekezdése szerint a Kormány a törvény hatályba lépéséig, vagyis 2012. január 1-jéig a közcélú tevékenységet végző egyházakkal megkötött megállapodások tiszteletben tartása mellett azokat áttekinti, és szükség szerint új megállapodásokat kezdeményez. E rendelkezéssel az a probléma, hogy nem ad választ arra a kérdésre, mi lesz akkor, ha a mellékletben nem szereplő egyház nyilvántartásba vétele meghiúsul. Nem ad választ arra sem, hogy a meglévő érvényes szerződéseket a Kormány tiszteletben tartja-e vagy sem. A közoktatásról szóló törvény rendelkezései szerint például az iskolafenntartó egyházakkal az oktatásért felelős miniszter közoktatási megállapodást kötött, illetőleg vannak olyan egyházak, amelyek a kormánnyal kötött megállapodás alapján egyoldalú nyilatkozattételre váltak jogosulttá.

– Ugyanígy nem értelmezhető a 31. § (2) bekezdése, miszerint a Kormány az e törvény alapján egyháznak nem minősülő, közfeladatot ellátó szervezetekkel a megállapodásokat legkésőbb 2011. december 31-éig megkötheti. Miután a nyilvántartásba vétel iránti kérelmeket 2012. január 1-je után lehet benyújtani, nem világos, hogy a Kormány kivel köthet ilyen megállapodást eddig az időpontig.

6. Tovább növeli a bizonytalanságot, hogy a felhatalmazó rendelkezéseket tartalmazó 34. § alapján a miniszternek kell kiadni az egyházak nyilvántartásának ügyviteli szabályait, a nyilvántartásba vétel iránti kérelem részét képező formanyomtatványok

tartalmi kellékeit, valamint a nyilvántartással kapcsolatos eljárásban szakértőként való közreműködés szabályait. Az érintetteknek lehetőségük sincs arra, hogy kellő időben megismerjék ezeket a rendeleteket, és ennek figyelembe vételével hozzák meg döntésüket. Annál kevésbé, mert a minisztert a rendelet kiadására felhatalmazó törvényhely csak 2012. január 1-jén lép hatályba, ezért előtte ki sem adhatja rendeletét, legalábbis jogszerűen nem.

7. A 36. § (1) bekezdése szerint a törvény hatályba lépését követően azok az egyházi jogi személyek, amelyek nem kerültek felsorolásra a törvény mellékletében, kezdeményezhetik a miniszternél az egyházi nyilvántartásba vétel iránti kérelmüknek az Országgyűlés elé való terjesztését, vagy bejelenthetik a külön törvény (feltehetően a egyesülési jogról szóló törvényről van szó) szerinti nyilvántartásba vételhez szükséges adatokat. Valójában nem lehet megállapítani, hogy mely időpontig mit cselekedhetnek a ma működő egyházi jogi személyek, mivel a 36. § (3) bekezdése szerint amennyiben a szervezet 2011. december 31-én jogosult képviselője a továbbműködésről nyilatkozik, úgy az (1) bekezdésben foglaltakat kell az eljárás során irányadónak tekinteni. Nem lehet értelmezni, hogy milyen nyilatkozatot és hova kell küldeni, és a törvény hatályba lépését követően, vagy hatályba lépése előtt december 31-éig. Ehhez kapcsolódik a 36. § (4) bekezdése: az (1) bekezdés szerint nyilvántartásba vett szervezet az e törvény hatályba lépésétől kezdődően a korábban nyilvántartásba vett szervezet általános jogutódja. Miután a törvény hatályba lépését követően lehet benyújtani a miniszterhez a kérelmet, aki vagy továbbküldi azt vagy sem az Országgyűléshez, amelyik vagy nyilvántartásba veszi a kérelmezőt vagy sem, valójában a törvény hatályba lépésétől kezdődően általános jogutódlásról nem lehet beszélni. Ez azért is problémát jelent, mivel a 36. § (2) bekezdése szerint az (1) bekezdésben foglaltak elmulasztása esetén a szervezet jogutód nélküli megszüntetésére kerül sor. Kérdés azonban, hogy mikor következik be az elmulasztás, hiszen az (1) bekezdés nem jelöl meg határidőt. Márpedig e „mulasztásnak” a törvény szerint súlyos következményei vannak, a jogutód nélküli megszűnés és a szervezet vagyonának elvesztése. (A nyilvántartást szabályozó miniszteri rendeletben a hiányzó határidőt nem lehet megszabni, mert arra a miniszter nem kapott felhatalmazást.) A jogutód nélküli megszüntetésre vonatkozó rendelkezések pedig azért sértik a jogbiztonság követelményét, mivel a 29. § alapján a megszűnő egyház vagyona a magyar állam tulajdonába kerül. Ez a megoldás is aggályos, mivel a közös hitelvek gyakorlásához nem kell „formalizált” szervezetet létrehozni, illetőleg a

társadalmi szervezetek köre szélesebb, mint az egyesületek köre. Nem lehet megállapítani, hogy mi történik abban az esetben, ha az Országgyűlés vagy a miniszter elutasítja az egyházként történő nyilvántartásba vétel iránti kérelmet, lehetséges-e ekkor egyesületként tovább működni vagy sem.

8. A 36. §-t némi jóindulattal úgy is lehet értelmezni, hogy a korábbi egyházból „átalakult”, egyesületként bejegyzett szervezet jogutódja az előzőnek, és így a vagyon is az övé. De ezt a lehetséges megoldást világossá kellett volna tenni a törvényszövegben.

9. Tovább növeli a jogbizonytalanságot az a tény, hogy a támadott törvény, az Ehtv. nem rendelkezik a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény „sorsáról”, hatályon kívül helyezéséről.

III. A VALLÁSSZABADSÁG SÉRELME

1. Az Alkotmánybíróság értelmezte a vallásszabadság és az emberi méltósághoz való jog összefüggését. Rámutatott arra, hogy az emberi méltósághoz való jogot az élethez és a jogképességhez való joggal együtt az ember jogállását meghatározó jognak tekinti. Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata az emberi méltósághoz való jogot mint „általános személyiségi jogot” fogja fel, amely magába foglalja a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot. Az Alkotmánybíróság a lelkiismereti szabadság jogát a személyiség integritásához való jogként értelmezte.

2. A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság Alkotmányban külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, és ezen belül adott esetben a vallás, az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakozásához való jog érvényesülésének feltétele.

3. Kifejtette az Alkotmánybíróság azt is, hogy a gondolat, a lelkiismeret és a vallásos hit szabadságához való jogból önmagában az államnak az a kötelessége következik, hogy az állam nem ítélkezhet vallásos hit vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról. A vallásszabadság szoros összefüggését az emberi méltóság jogával akkor is figyelembe kell venni, amikor a vallásszabadság másik két összetevőjéről, a vallásgyakorlásról, illetve a meggyőződés szerinti cselekvésről van szó. Az általános személyiségi jogból folyó cselekvési szabadságnak külön súlyt ad, ha a személyiség lényegét érintő lelkiismereti vagy vallási meggyőződésből fakad a cselekvés. [4/1993. (II. 12.) AB h.]

4. A vallásszabadsághoz való jog alapvető emberi jog, melynek tiszteletben tartását Magyarország számára az alkotmányos és nemzetközi jogi normák egyaránt előírják. A vallásszabadsághoz való jog korlátozása – összhangban az Alkotmánnyal és Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségvállalásával, így pl. az Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. cikkével – csak törvény által, egy demokratikus társadalomban elfogadható cél érdekében, szükséges és arányos mértékben képzelhető el, a korlátozásokat megszorítóan kell értelmezni. Bár szabályozható az egyes vallási közösségek államilag elismert egyházi státuszának megszerzése, az eljárásnak a gyakorlatban működépesnek kell lennie, tükröznie kell a vallási ügyekben eljáró állam semlegességét, az állami elismerés önkényesen és túlzott mértékben nem akadályozható. Az egyházak nyilvántartásba vételére irányuló eljárás különösen nem lehet diszkriminatív, átláthatatlan, nem támaszthat lehetetlen feltételeket, meg kell felelnie a tisztességes eljárás követelményeinek, és biztosítania kell az érintettek számára hatékony jogorvoslat lehetőségét.

5. Az Ehtv. a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog elfogadhatatlan korlátozását valósítja meg, többek között alapvetően sérti az állam és az egyház szétválasztásának elvét, valamint intézményesíti a vallási tanítások, hitelvek elfogadhatatlan állami cenzúráját, felülvizsgálatát. Emellett az Ehtv. nemcsak hogy önkényesen szabályozza az egyházak jogállását és az egyházi státusz megszerzéséhez kapcsolódó eljárást, ami nem felel meg a tisztességes eljárás követelményeinek, de emellett nem biztosítja a jogorvoslatához való jogot sem. A jogszabály, mint azt az II. részben jeleztük, összességében sérti a jogbiztonság, jogállamiság alapelveit, inkoherens és diszkriminatív.

A) Az állam és egyház szétválasztása

1. Az AB 4/1993. (II. 12.) határozata kimondta, hogy „az államnak vallási és a lelkiismereti meggyőződésre tartozó más kérdésekben semlegesnek kell lennie” (...) „állam vallási semlegességét kifejezetten előírja és garantálja az Alkotmány 60. § (3) bekezdése, amely szerint a Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik. Az elválasztás elvéből az következik, hogy az állam (...) nem azonosítja magát egyetlen egyház tanításával sem; továbbá, hogy az állam nem avatkozik be az egyházak belső ügyeibe, és különösen nem foglalhat állást hitbéli igazságok kérdésében. Mindebből következik – ami másrészt az Alkotmány 70/A. §-ából is folyik –, hogy az államnak az egyházakat egyenlők-

ként kell kezelnie. Mivel az állam éppen azokban a tartalmi kérdésekben nem foglalhat állást, amelyek a vallást vallássá teszik, a vallásról és egyházzal csak elvont, minden vallásra vagy egyházra egyaránt alkalmazható keretszabályokat alkothat, amelyek révén ezek a semleges jogrendbe illeszkednek, s tartalmi kérdésekben a vallások és egyházak önértelmezésére kell hagyatkoznia. Ezért a vallásszabadságnak csakis nem-vallási, s így nem specifikus, hanem mindenkire, illetve bármely más késztetésből fakadó, de hasonló cselekvésre is érvényes korlátjai lehetnek.”

2. Az Ehtv. 11. §-ának (1) bekezdése alapján a vallási közösségek egyházi státuszának elismeréséről, végső soron, az Országgyűlés dönt, ráadásul kétharmados többséggel. Az egyházak státuszának parlamenti jóváhagyáshoz kötött elismerése önmagában súlyosan sérti az állam és egyház szétválasztásának elvét, és ezáltal a vallásszabadságot. Ez a megoldás az egyházak státuszának elismerését *közvetlenül* rendeli alá pártpolitikai szempontoknak, politikai játszmáknak és a mindenekelőtt a kormánypártok érdekeinek. Az Országgyűlés „bevonása” az eljárásba politikai alkuk, pártérdekek függvényévé teszi az egyházi státusz elismerését, ez alapján sérti az érintett vallási közösségek jogait, így a vallásszabadságot is. Elfogadhatatlan, hogy egy vallási közösség egyházzá válása pártpolitikai alkuk tárgyává váljon.

3. Emellett, amennyiben a kormányzó pártok a későbbiekben kétharmados többséggel nem rendelkeznek, az egész eljárás teljesen ellehetetlenülhet, úgy, hogy az eljárás menetének megváltoztatására sem lesz alkotmányos lehetőség, hiszen az Ehtv. módosításához (mind a hatályos Alkotmány, mind pedig az Alaptörvény alapján) kétharmados többségre lenne szükség. Ez pedig azt jelenti, hogy a törvény által „bebetonozott”, automatikusan vagy addig elismert egyházakon túl a későbbiekben *teljesen* megszűnhet az egyházi státusz elismerésének lehetősége.

4. A nyilvántartásba vételi eljárás, a törvény 14. § értelmében, kérelemre indul. A kérelmet az illetékes miniszternek kell benyújtani, a nyilvántartásba vételért folyamodó vallási közösségnek számos „feltételt” kell teljesítenie [14. § (3)], többek között a 20 éves működés feltételét, mely tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára (ld. V. rész) eleve túlzottnak tekinthető, indokolatlan és aránytalan korlátozást jelent.

5. Az Ehtv. intézményesíti a vallási tanítások, hitelvek elfogadhatatlan állami, hatósági cenzúráját, felülvizsgálatát, ami sérti a vallási ügyekben eljáró állam semlegességének követelményét. A vallási kö-

zösségek által teljesítendő feltételek között találjuk annak követelményét is, hogy az „egyesület” „tanításának lényegét tartalmazó hitvallással és rituussal rendelkezzen”, a kérelemhez csatolni kell a vallási közösség tanításának lényegét tartalmazó hitvallását vagy legfőbb vallási tanainak összefoglalását is. Nem egyértelmű, ki és milyen szempontok alapján ítéli meg az állam részéről, hogy a vallási közösség által képviselt eszmerendszer stb. megfelel-e pl. a „hitvallás” egyébként nem tisztázott (nem is igazán tisztázható) kritériumainak. A miniszter egy közösség vallási tevékenységének megítélése érdekében, nem világos, milyen „szakértőt” rendelhet ki (17. §).

6. Az Ehtv. ugyan meghatározza, mi tekinthető vallási tevékenységnek, azonban igencsak önkényesen, elnagyoltan, jogilag objektíven nehezen megfogható és értelmezhető konjunktív feltételek alkalmazásával írja körül a vallási tevékenység fogalmát (6. §), ami csak fokozza a visszaélés lehetőségét és az önkényes jogalkalmazás komoly veszélyével jár. (A 6. § alapján „vallási tevékenység olyan világnézethez kapcsolódó tevékenység, mely természetfeletire irányul, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint az erkölcsöt és az emberi méltóságot nem sértő sajátos magatartás követelményekkel az emberi személyiség egészét átfogja”).

7. Az Ehtv. jelen formájában nemcsak a nyilvánvalóan visszaélésszerű egyházalapítás kiszűrését, hanem koherens, szilárd vallási eszmerendszerrel rendelkező egyházak kirostálását is lehetővé teszi homályos szempontok alapján. A helyzetet súlyosbítja, hogy amennyiben a miniszter úgy ítéli meg, a kérdéses vallási közösség nem felel meg a törvényben foglalt kritériumoknak, döntése ellen nincs helye jogorvoslatnak, illetve a szakértői vélemény megtámadására sincsen lehetőség.

B) A nyilvántartásba vételi eljárás további hiányosságai

1. Az Ehtv. önkényes, átláthatatlan, a gyakorlatban jó eséllyel működésképtelen nyilvántartásba-vételi eljárást létesít, mely inkonzisztens feltételrendszerre épül. Az Ehtv.-ből nem derül ki egyértelműen, vajon kell-e rendelkeznie a nyilvántartásba vételt kérelmező vallási közösségnek 1000 fős tagsággal, a törvény egyes passzusai ebben a tekintetben egymással ellentétes tartalmúak [vö.: 7. § (2) bek., 14. § (3) bek. és 15. § (1) bek. c) pont]. Kérdéses az is, hogyan történik a tagság igazolása, illetve a kettős tagság és az ehhez kapcsolódó visszaélések kiszűrése, miközben lelkiismereti és vallásszabadság jogával összefüggés-

ben az állami hatóságok adatokat nem gyűjthetnek, és nyilvántartást nem vezethetnek, amiből az következik, hogy az egyházak által vezetett ilyen adatbázisok központi összegzése, összevetése és nyilvántartása is kizárt (5. §).

2. Az egyházi státuszt igénylő vallási közösségnek számos feltételt kell teljesítenie, míg a miniszter eljárása nincsen semmilyen határidőhöz kötve, döntése ellen jogorvoslattal élni nem lehet. A miniszter elméletileg köteles a törvényi feltételeknek megfelelő egyház kérelmét az Országgyűlés elé terjeszteni, de ha nem teszi, az nem jár semmilyen jogkövetkezménnyel. A miniszter megteheti, hogy – bár a vallási közösség megfelel a törvény által szabott feltételeknek – akár jelentős, az érintettek számára súlyos joghátrányt okozó késéssel terjeszti, vagy akár sosem terjeszti a kérelmet az Országgyűlés elé. Ez nem felel meg a tisztességes eljáráshoz való jog követelményrendszerének, így az Alkotmány 57. §-a (1) bekezdésének.

3. Hasonlóképpen nincs szabályozva, hogy az Országgyűlés a beterveztést követően milyen formában és milyen határidővel köteles a vallási közösség nyilvántartásba vételéről határozni. Az Országgyűlést emellett semmi nem kötelezi a törvényi feltételeknek megfelelő vallási közösségek elismerésére, határozata vagy határozatának elmulasztása ellen jogorvoslattal élni nem lehet. Noha a vallási közösségek egyházi státuszának elismerése alapjaiban érinti a kérdéses közösségek jogait, nincs lehetőség arra, hogy bírósághoz forduljanak. Mindez súlyos jogbizonytalanságot eredményez, önkényesen korlátozza az Alkotmány 60. §-a által biztosított vallásszabadságot, sérti annak a tisztességes eljárás követelményeiről szóló 57. §-ának (1) bekezdését, valamint a jogorvoslatához való jogot tartalmazó 57. §-ának (5) bekezdését.

IV. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TILALMÁNAK MEGSZEGÉSE

1. Az Ehtv. 14. §-ának (2) bekezdése szerint a törvény melléklete tartalmazza az Országgyűlés által elismert egyházakat. E rendelkezésből és a mellékletből adódóan a támadott törvény, az Ehtv. sérti a jogállamiság követelményeit, valamint az Alkotmány 70/A. §-ban foglalt hátrányos megkülönböztetés tilalmát azáltal is, hogy különbséget tesz az egyházak között. Az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy a Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés anélkül.

Az Alkotmánybíróság kialakult gyakorlata szerint az Alkotmánynak ezt a rendelkezését a jogegyenlőség általános elvét megfogalmazó alkotmányi követelményként értelmezi.

3. Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy az Alkotmánynak ez a rendelkezése az azonos szabályozási körbe vont jogalanyok közötti olyan, alkotmányos indok nélkül tett megkülönböztetést tiltja, amelynek következtében egyes jogalanyok hátrányos helyzetbe kerülnek. Az AB kimondta azt is, hogy e tilalom elsősorban az alkotmányos alapjogok tekintetében tett megkülönböztetésekre terjed ki. Abban az esetben, ha a megkülönböztetés nem emberi vagy alapvető állampolgári jog tekintetében történt, az eltérő szabályozás alkotmányellenessége akkor állapítható meg, ha az emberi méltósághoz való jogot sért. [66/2011. (VIII. 18.) AB h.]

A támadott törvény, az Ehtv. különbséget tesz a ma működő egyházak között, egy részüket a törvény erejénél fogva elismerve, míg más részüknél megkövetelve az „újraalapítást”. Ennek a különbségtételnek nincs alkotmányos indoka, valójában az Ehtv.-ből egyáltalán nem derül ki, hogy a mellékletben szereplő, a törvény által elismert egyházak kiválasztása milyen szempontrendszer szerint történt, felerősítve annak gyanúját, hogy az egyes egyházak közötti válogatás teljesen önkényes volt. A különbségtétel által sérül a jogállamiság követelménye is.

V. AZ ALKOTMÁNY 7. § (1) BEKEZDÉSÉNEK SÉRELME

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) joggyakorlata alapján az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt jogok, így a vallásszabadság korlátozása törvény által, egy demokratikus társadalomban elfogadható cél érdekében, szükséges és arányos mértékben képzelhető el, a korlátozásokat pedig megszorítóan kell értelmezni.¹ Az Ehtv. az Emberi Jogok Európai Egyezményéből fakadó kötelezettségeknek számos ponton nem tesz eleget.

a) Az egyezményben foglalt jogok korlátozását megvalósító jogszabálynak számos tartalmi feltételnek kell megfelelnie: megfelelő módon hozzáférhetőnek és előreláthatónak kell lennie a hatásait tekintve, ami azt jelenti, hogy megfelelő pontossággal kell megfogalmaznia az alkalmazandó szabályokat, annak érdekében, hogy az érintettek igazodni tudjanak a jogszabály előírásaihoz, annak megfelelően alakíthassák lépéseiket.² Ezeknek a kritériumoknak az Ehtv. a II. részben, illetve a III. részben megfogalmazottakat figyelembe véve nyilvánvalóan nem felel meg.

1. A vallási közösségek állami elismerése kapcsán a bíróság megállapította: „mivel a vallási közösségek hagyományosan szervezett formában léteznek”, az egyezmény kapcsolódó 9. cikkét az egyezmény 11. (egyesülési jogot biztosító) cikkének „fényében kell értelmezni, mely az egyesületi létet védelmezi a jogtalan állami beavatkozással szemben. A vallásos közösségek autonóm létezésére elengedhetetlen a pluralizmus érvényesüléséhez egy demokratikus társadalomban, ezért a 9. cikk által biztosított védelem középpontjában áll.”³ A bíróság kimondta, hogy a jogilag elismert vallási közösségek létrehozatalának korlátozása beavatkozás az érintettek vallásszabadsághoz való jogába.⁴ Az Ehtv. azáltal, hogy lényegesen megnehezíti, illetve csaknem teljesen ellehetetleníti azt, hogy egy vallási közösség egyházi jogi személlyé válhasson, az egyházi jogi státuszuktól az Ehtv. által megfosztott, illetve az újonnan alakuló vallási közösségek számára (az utóbbiak esetében a közösség megalakulásától számított rendkívül hosszú időn, 20 éven át) a sajátosságaiknak kevésbé megfelelő, egyelőre nem tisztázott, milyen feltételekkel megszerezhető „egyesületi” státusz megszerzését helyezi kilátásba. Ezzel az Emberi Jogok Európai Egyezményének 9. cikkében foglalt vallásszabadsághoz való jog súlyos és aránytalan korlátozását valósítja meg.

2. Az EJEB számos alkalommal megerősítette, hogy a vallásszabadsághoz való jog magában foglalja az állam semlegességének követelményét: „Az állam semlegességre és pártatlanságra irányuló kötelezettsége (...) összeegyeztethetetlen bármely olyan hatáskörrel, melynek alapján az állam vallási hittételek legitimitását [megengedhetőségét, jogosságát] mérlegeli.”⁵ Az Ehtv. intézményesíti a vallási tanítások, hitelvek elfogadhatatlan állami, hatósági mérlegelését, és ezáltal megsérti az állam semlegességének követelményét.

3. A bíróság joggyakorlata alapján nem elegendő, ha a vallási közösség „egyesületi” formában működhet, különösen amennyiben az egyházi státusz elnyerése „speciális”, pl. adózási, előnyökkel jár. A *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügyben (2008) a kérelmezők sérelmezték – többek között –, hogy elismerésük vallási közösségként csak egy, az egyházi státusznál kevesebb jogot biztosító formában történt meg.⁶ A bíróság ebben az összefüggésben megállapította: „Tekintettel az egyházaknak biztosított privilégiumokra, különösen az adózás terén, az egyházak által élvezett előny jelentős és a speciális elbánás, amiben részesülnek, nagymértékben elősegíti őket céljaik elérésében. [Erre tekintettel] a részes államok hatóságaira, az egyezmény 9. cikkéből háruló kötelezettség az, hogy semlegesek maradjanak, (...) ami ezen a területen azt kö-

veteli meg, hogy amennyiben az állam olyan keret-szabályozást valósít meg a vallásos csoportok állami elismerését tekintve, amelyhez egy speciális státusz kapcsolódik, akkor minden vallási csoportnak tisztességes esélyt kell biztosítani, hogy ezt a státuszt megszerezze, valamint a kritériumrendszer nem alkalmazható diszkriminatív módon.⁷ Az Ehtv. rendelkezései különbséget tesznek a ma működő egyházak között, egy részüket a törvény erejénél fogva elismerve, míg más részüknél megkövetelve az „újraalapítást”. Ennek a különbségtételnek nincs az Emberi Jogok Európai Egyezménye által elfogadható objektív indoka, az Ehtv.-ből nem derül ki, hogy a törvényalkotó milyen szempontrendszer alapján válogatott az egyes egyházi közösségek között. Ez egyrészt megvalósítja az egyezmény hátrányos megkülönböztetés tilalmát tartalmazó 14. cikkének sérelmét, másrészt megsérti az állam semlegességének követelményét is, és ezáltal a vallásszabadsághoz való jogot tartalmazó 9. cikkbe is ütközik.

4. A *The Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügyben⁸ (2006) a Bíróság továbbá egyértelművé tette, hogy a közös európai érték-ként értelmezett vallásszabadsággal ellentétes, ha az állam az egyházak újregisztrációja során olyan közösségektől vonja meg az egyházi jogállást, melyek korábban nem kerültek összeütközésbe a törvény-nyel.

5. Emellett az Emberi Jogok Európai Bírósága a *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügyben (2008), a Jehova tanúi állami elismerésének húsz éven át tartó huzavonája kapcsán megállapította: „az még elfogadható, hogy egy vallásos közösség az állami elismerésre kivételes körülmények között 10 évet várjon, amennyiben újonnan alapított és ismeretlen vallási közösségről van szó”, a húsz éves várakozási időt azonban igencsak túlzónak tartotta.

6. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkének (1) bekezdése kimondja: „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában...” Az EJEB joggyakorlata szerint a vallási közösségek egyházi jogi státuszának elismerésére irányuló nyilvántartásba vételi eljárás tárgya az egyezmény értelmében „polgári jogi jognak”, polgári jogi igénynek számít, és ezáltal az egyezmény 6. cikkének (1) bekezdése védelme alá esik.⁹ Az érintett vallási közösség a nyilvántartásba vételi eljárás következtében válik az állam által elismert egyházi jogi személlyé. Minden vallási közösség jogosult az állam által létrehozott nyilvántartásba vételi eljárás

kezdeményezésére, és hasonlóképpen joga van arra, hogy jogi személyisége kérdésében döntsenek.¹⁰ A nyilvántartásba vételi eljárás tárgya az érintett vallási közösség jogi státusza, jogképessége, ez pedig polgári jogi igénynek tekintendő az egyezmény értelmében. Ennek megfelelően sérti az egyezmény 6. cikkének (1) bekezdésében foglalt tisztességes eljárás követelményét, hogy az Ehtv. által intézményesített nyilvántartásba vételi eljárás folyamán, amint azt a III. részben kimutattuk, az érintetteknek polgári jogi jogaik védelmében egyáltalán nincs lehetőségük arra, hogy ügyükben független és pártatlan bíróság hozzon határozatot. Hasonlóképpen, az egyezmény 13. cikke megköveteli: „Bárkinek, akinek a jelen Egyezményben meghatározott jogait és szabadságait megsértették, joga van ahhoz, hogy a hazai hatóság előtt a jogsérelem hatékony orvoslását kérje...” Ezzel szemben az Ehtv., amint azt a III. részben kifejtettük, semmiféle jogorvoslati lehetőséget nem biztosít.

Figyelembe véve a fent vázolt szempontokat, megállapítható, hogy az Ehtv. egyszerre alkotmányellenes, mind a hatályos Alkotmány, mind a majdan hatályba lépő Alaptörvény alapján, valamint ellentétes Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségvállalásaival, különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6, 9, 13. és 14. cikkére, és az egyezmény végrehajtásához kapcsolódó, az Emberi Jogok Európai Bírósága által kialakított esetjogra.

VI. A JOGSZABÁLY-ELŐKÉSZÍTÉS HIÁNYOSSÁGAI, A KÖZJOGI ÉRVÉNYTELENSÉG

1. Súlyosan sérültek az Alkotmánynak azok a rendelkezései, amelyek irányadóak a törvénykezés során. Az Alkotmány 36. §-a alapján a Kormány kötelessége, hogy feladatának ellátása során együttműködjön az érdekelt társadalmi szervezetekkel. Az Alkotmánybíróság több határozatában foglalkozott a kérdéssel, hogy milyen jogkövetkezményekkel jár, ha a törvényhozó nem vonja be a jogszabály előkészítésébe az érintett társadalmi szervezeteket, érdekképviselői szerveket, és nem kéri ki azok véleményét. Rámutatott arra, hogy önmagában nem érinti az adott törvény érvényességét az Alkotmány említett rendelkezéseinek a megsértése. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában azonban előfordult, hogy arra a következtetésre jutott, miszerint a jogállamiság részét képező döntéshozatali eljárási szabályok megsértése a döntés közjogi érvénytelenségét eredményezheti. [30/2000. (X. 11.) AB h., 87/2008. (VI. 18.) AB h.]

ttt2. Jelen kérdésekben az érdemi vita elmaradása, az egyházak mellőzése a törvénykezés során olyan súlyos következményekkel jár, amely miatt akár több millió ember, de legalábbis százezrek valósággyakorláshoz való joga sérülhet. Olyan bizonytalan helyzet alakulhat ki, amelynek következtében egyetlen bejegyzett egyház sem lehet biztos abban, hogy egy más összetételű Országgyűlés nem rendeli el a nyilvántartásból való törlését, vagyónának „elkobzását”.

3. Jelen eljárásban egyeztetésre nem kerülhetett sor tekintettel arra, hogy a törvényjavaslatot nem a Kormány nyújtotta be, hanem országgyűlési képviselők. Az alkotmánybíróság nemrég foglalkozott ezzel a kérdéssel, megállapításai irányadóak, arra való tekintettel, hogy az Ehtv. sarkalatos törvény. Az Alkotmánybíróság szerint „az egyéni képviselői indítványra történő törvénymódosítás, de különösen az Alkotmány módosítása ilyen módon azért vet fel a demokratikus jogállam követelményéhez kapcsolódóan súlyos problémát, mert az országgyűlési képviselők esetében szinte teljes mértékben kizárt az, hogy a törvénymódosító javaslatuk benyújtása előtt megfelelő alapossággal előzetes számításokat és elemzéseket végezzenek, egyeztessenek és tárgyaljanak az érdekelt felekkel, így nagy az esély arra, hogy hatásait és következményeit tekintve kellőképpen át nem gondolt törvénymódosításokat vagy akár alkotmánymódosítást fogad el az Országgyűlés. Egyéni képviselői indítványra történő törvénymódosítás esetén a kormányt nem terheli az előzetes hatástanulmány készítésének, illetve a szükséges egyeztetések lefolytatásának a kötelezettsége...A fentiekből következően az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy bár az országgyűlési képviselők által benyújtott alkotmánymódosítások az Alkotmányban lefektetett eljárási követelményeknek megfelelnek, mivel törvénymódosítás benyújtására jogosult kezdeményezte azokat és megfelelő többséggel, az összes országgyűlési képviselő kétharmadának szavazatával kerültek elfogadásra, a demokratikus jogállamiság követelményét nyilvánvalóan nem elégték ki teljes mértékben.” Igaz az Alkotmánybíróság a vizsgált ügyben a közjogi érvénytelenség megállapítására irányuló indítványt elutasította, az Ehtv. esetében azonban – a következő pontban ismertetett – további súlyos jogsértés megalapozza a támadott törvény, az Ahtv. közjogi érvénytelenségének megállapítását. [61/2011. (VII. 13.) AB h.]

4. Az Országgyűlés a gyakorlatban olyan törvényt fogadott el, amelynek országgyűlési vitája nem zajlott le. Ezáltal sérült az Alkotmány 19. § (3) bekezdésének b) pontja, mely szerint az Országgyűlés al-

kotja a törvényt, valamint 20. §-ának (2) bekezdése is, melyben foglaltak szerint az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik. A vitatott törvény, az Ehtv. elfogadására ugyanis a következők szerint került sor:

- A 2011. július 8-án T/3507/90. számon benyújtott egységes javaslat még azt tartalmazta, hogy az egyházak nyilvántartásba vételével kapcsolatos kérelemről a bíróság dönt. Az átmeneti rendelkezések pedig akként szóltak, hogy a törvény hatályba lépését követő harminc napon belül valamennyi, korábban egyházként nyilvántartásba vett szervezet, amennyiben a törvényi feltételeknek megfelel, kezdeményezheti a bíróságnál egyházként történő bejegyzését, vagy alanyi jogon bejelentheti az egyesületre vonatkozó törvény szerinti nyilvántartásba vételhez szükséges adatokat.

- 2011. július 11-én az Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottság T/3507/90. számon zárószavazás előtti módosító javaslatot nyújtott be, amely a gyakorlatban átírta a törvényszöveget. Ez a zárószavazás előtti módosító javaslat ellentétes a 46/1994. (IX. 30.) OGY. határozattal kiadott, Magyar Köztársaság Országgyűlésének házszabályával. A házszabály 107. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis a zárószavazás megkezdése előtt módosító javaslatot lehet benyújtani bármely korábban megszavazott rendelkezéshez kapcsolódóan, ha a megszavazott rendelkezés nincs összhangban az Alkotmánnyal vagy más törvénnyel, a törvényjavaslat már megszavazott rendelkezésével, vagy a törvényjavaslat módosítással nem érintett valamely rendelkezésével. A zárószavazás lényege a „koherenzavar” elhárítása, nem pedig az általános vitában, részletes vitában, bizottsági vitákban megvitatott és megszavazott törvényjavaslat gyökeres átalakítása. Ezzel a megoldással lényegében az országgyűlési képviselők nem teljesítették az Alkotmányban előírt feladatukat, hiszen olyan törvényt fogadtak el, amelynek tartalmát nem is ismerhették, azt meg sem vitathatták. Ezzel az eljárással pedig sérült alkotmányos rendünk alapja, a demokratikus jogállamiság is (Alk. 2.§ (1) bek.), aminek alapvető eleme, hogy a demokratikusan választott legfelsőbb népképviselői szerv alkotja meg a törvényeket. A törvényalkotásra vonatkozó szigorú eljárási szabályok (a Házszabály is) azért vannak, hogy valamennyi képviselőnek legyen lehetősége érdemben részt venni a törvényhozáásban, ami nem csak a szavazást jelenti, hanem az előterjesztett javaslat érdemi megvitatásának lehetőségét, a javaslattal kapcsolatos érvek és ellenérvek kifejtését, megismertetését a döntést hozó testület többi tagjával. Ha ez az eljárási szabályok megsértése miatt elmarad, akkor ez valójában a törvényho-

zói hatáskör kiüresedését jelenti, így pedig a döntés közjogilag érvénytelen még akkor is, ha a javaslatot megszavazták.

Tisztelt Elnök Úr!

Előadott indítványom és a hozzá kapcsolt indoklás alapján kérem, hogy a lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvényt az Alkotmánybíróság semmisítse meg, illetve tiltsa meg annak hatályba lépését. Kérem továbbá, hogy az ügy jelentőségére tekintettel, valamint annak figyelembe vételével, hogy az Alkotmány 2012. január 1-jén hatályát veszti, az Alkotmánybíróság az indítványt sürgősségi eljárásban tárgyalja meg.

Budapest, 2011. szeptember 28.

1. *A Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség képviselőjében: Iványi Gábor*
2. *A Budapesti Autonóm Gyülekezet képviselőjében: Görbicz Tamás lelkész, Piszter Ervin lelkész, Takács Ferenc lelkész*
3. *Holló Péter (magánszemély)*
4. *Dr. Vankó Zsuzsa (magánszemély)*
5. *Ónodi István (magánszemély)*
6. *Mink Júlia (magánszemély)*
7. *Soós Péter (lelkész)*
8. *Aratás Teljes Evangéliumi Egyház képviselőjében: Tóth Lajos (lelkész), Suha László (lelkész)*

JEGYZETEK

1. *The Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügy, no. 72881/01 (Sect. 1), ítélet, 2006. október 5., ECHR 2006-XI., 76. §.
2. *The Sunday Times v. the United Kingdom (no. 1)*, 1979. április 26., Series A no. 30, p. 31, 49 §.
3. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, no. 40825/98, ítélet, 2008 július 30., 61. §.
4. *Metropolitan Church of Bessarabia és mások kontra Moldova*, n° 45701/99, § 105, ECHR 2001-XII), 105. §.
5. *The Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügy, no. 72881/01 (Sect. 1), ítélet, 2006. október 5., ECHR 2006-XI., 58. §.
6. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, no. 40825/98, ítélet, 2008 július 30., 89. §.
7. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, no. 40825/98, ítélet, 2008 július 30., 92. §.
8. *The Moscow Branch of the Salvation Army kontra Oroszország* ügy, no. 72881/01 (Sect. 1), ítélet, 2006. október 5., ECHR 2006-XI., 76-98. §.
9. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, no. 40825/98, ítélet, 2008 július 30., 107-108. §.
10. *Religionsgemeinschaft Der Zeugen Jehovas és mások kontra Ausztria* ügy, no. 40825/98, ítélet, 2008 július 30., 108. §.

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK LEGUTÓBBI DÖNTÉSEIBŐL

AZ EGYEZMÉNY 3. CIKKE. A KÍNZÁS TILALMA

*V. C. Szlovákia elleni ügye*¹

Az ügy körülményei. A kérelmező szlovákiai roma. 2000. augusztus 23-án egy kelet-szlovákiai kórházban sterilizálták, miután császármetszéssel megszületett második gyermeke. Állítása szerint a vajúdás utolsó szakaszában megkérdezték tőle, hogy szeretne-e még gyermeket, és azt mondták, hogy ha igen, akkor vagy ő, vagy a gyermek bele fog halni a szülésbe. A kérelmező megijedt, és mivel súlyos fájdalmai voltak, aláírta a belegeyező nyilatkozatot, de bevallása szerint nem értette, mit jelent a sterilizáció, milyen természetű eljárásról van szó és annak milyen következményei lehetnek, különösen azt, hogy ez visszafordíthatatlan eljárás. Alternatív módszerekről nem tájékoztatták. A „páciens belegeyezik” szöveg mellett az aláírása bizonytalan és szaggatott volt. A kérelmező beadványa szerint roma származása – amely szerepelt a kartonján – döntő szerepet játszott a sterilizációról való döntésben.

A kórház nyilatkozata szerint a sterilizációra orvosi okból került sor, attól tartottak, hogy a méhe megreped, és a következő terhesség hordozta veszélyek ismertetését követően adta hozzájárulását.

2003 januárjában a *Centre for Reproductive Rights* és a *Centre for Civil and Human Rights* közzétette a jelentését a roma nők reprodukzív szabadságáról, ezt követően a szlovák hatóságok több esetben indítottak büntetőeljárást, amelyeket bűncselekmény hiányában megszüntettek. Emellett a kérelmező polgári pert indított a kórházzal szemben, amelyet a regionális bíróság 2006 májusában utasított el. Az indokolás szerint a sterilizációt orvosi indokok igazolták és azt a belső jogszabályokkal összhangban végezték el. A panaszos alkotmányjogi panaszát is elutasították.

A kérelmező sterilizációjának súlyos egészségügyi és pszichológiai következményei lettek. 2007/2008-ban a terhesség jeleit mutatta, ezért pszichiáter kezelte. Emellett a roma közösség is kizárta és elvált tőle a férje. Az EJEB-hez benyújtott panaszában ki-

fogásolta az egyezmény 3. cikkének megsértésén túl a 8., 12., 13. és 14. cikk sérelmét is.

*A döntés.*² A kíntzás tilalmával összefüggésben az EJEB megjegyezte: a sterilizáció jelentős beavatkozást jelentett a kérelmező reprodukzív állapotába és számos szempontból kihatott személyi integritására – így a fizikai és mentális jólétére, az érzelmi és családi állapotára. Ezért a beavatkozás végrehajtásához informált beleegyezésre van szükség, amit számos nemzetközi dokumentum is rögzít. A beadott iratokból azonban úgy tűnik, hogy a kérelmezőt nem tájékoztatták egészségügyi állapotáról és az eljárásról. Ehelyett akkor írták vele alá a papírokat, amikor már vajúdott. A műtét nem volt szükséges abban a helyzetben, hiszen az annak elmaradása esetén fenyegető veszély csak a következő terhességkor merült volna fel. Általánosságban a sterilizáció nem tekinthető életmentő műtétnek. Az EJEB úgy vélte, hogy a kórházi személyzet paternalisztikusan járt el, a kérelmezőnek gyakorlatilag nem volt más választása, mint belegeyezni, és nem volt ideje mérlegelni a műtét valós következményeit.

A sterilizáció és az eljárás, amelyben a hozzájárulását kérték, félelemmel tölthette el és erősíthette az alárendeltség érzését. Az azzal járó szenvedés és a hosszú távú hatások kihatottak a férjével és a közösségével való kapcsolatára. Bár nincs bizonyíték arra, hogy a kórházi személyzet szándékosan bánt volna a 3. cikkel ellentétes módon a panaszossal, eljárásuk során teljesen figyelmen kívül hagyták a kérelmező autonómiáját és választási szabadságát. Ezért sérült a kíntzás tilalmát garantáló 3. cikk.

Az EJEB megjegyezte, hogy a kérelmezőnek volt lehetősége jogi lépéseket tenni a kórház személyzetével szemben, erre a polgári eljárás és az alkotmányjogi panasz alkalmat adott. A polgári per több mint két évig tartott, míg az alkotmányjogi panaszra 13 hónapon belül reagált a bíróság. Büntetőeljárást – bár volt lehetősége rá – nem indított. Ezért azonban nem állítható, hogy a hatóságok elmulasztották volna teljesíteni a 3. cikkből levezethető nyomozási kötelezettségüket.

A kíntzás tilalmának megsértése miatt az EJEB nem találta szükségesnek vizsgálni, vajon a sterilizáció megvalósította-e az egyezmény 8. cikkének sé-

relmét is. Ugyanakkor kitért a testület a Szlovákiát a 8. cikk alatt terhelő pozitív kötelezettségekre. Többek között az Európa Tanács emberi jogi szervei is felhívták a figyelmet az élet minden területén hátrányos helyzetű roma nők reprodukzív jogainak rendszeres sérelmére. A kormány saját vizsgálata is rávilágított a sterilizáció gyakorlatának hiányosságaira és előírta az orvosi személyzet képzését annak érdekében, hogy megfelelően tudják kezelni a roma közösség sajátosságait. 2004-ben új egészségügyi törvényt fogadtak el a problémák megoldására: a műtet például csak a beleegyezést követően 30 nappal lehet elvégezni. Mindezek alapján az EJEB megállapította a 8. cikk sérelmét is: a kérdéses időpontban hiányoztak a megfelelő garanciák a rendszerből. A kérelem fennmaradó részét a testület elutasította, illetve nem tartotta szükségesnek külön vizsgálni.

AZ EGYEZMÉNY 8. CIKKE. A MAGÁN- ÉS CSALÁDI ÉLET TISZTELETBEN TARTÁSÁHOZ VALÓ JOG

*Shaw Magyarország elleni ügye*³

Az ügy körülményei. A kérelmező, Leslie James Shaw ír állampolgár és Párizsban él. 2005 júniusában elvált magyar feleségétől és 2000 októberében született gyermekük felett a nővel közös szülői felügyeletet kapott. A kislány az elsőfokú párizsi bíróság ítélete szerint az édesanyjával élt volna és a panaszos a bíróság által meghatározott feltételek mellett látogathatta; ezt a megállapodást a másodfok is helybenhagyta. Ebben az időben az anya is Párizsban élt. 2005 szeptemberében a volt feleség büntető feljelentést tett a kérelmező ellen: állítása szerint az szexuálisan zaklatta kislányukat. Az ügyben bizonyíték hiányában nem indult nyomozás.

Az anya 2007 decemberében Magyarországra hozta a gyermeket, amiről a kérelmező is tudott. Egy hónappal később a nő levélben tájékoztatta az apát, hogy a lányukat beíratta egy magyar iskolába és nem áll szándékában visszatérni Párizsba. 2008 márciusában a kérelmező eljárást indított a Pesti Központi Kerületi Bíróság előtt a gyermek visszaszerzése érdekében. Beadványában kérte, hogy a bíróság állapítsa meg a kislány elrablását és a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 2201/2003/EK tanácsi rendelet és a nemzetközi gyermekrablás polgári jogi vonatkozásairól szóló hágai egyezmény alapján rendelje el a gyermek átadását. A bi-

róság megállapította, hogy a gyermek szokásos lakhelye Párizs volt, és a közös felügyeletre tekintettel egyik szülő sem dönthetett ilyen kérdésben a másik jóváhagyása nélkül. A kirendelt szakértő véleményében leírta, hogy a gyermek zaklatása nem igazolható, semmi nem utalt arra, hogy az apa bármiféleképpen molesztálta volna a kislányt. A bíróság ezért elrendelte, hogy az anya 2008 júniusáig vigye vissza a gyermeket Franciaországba. A fellebbviteli bíróságok a határidő módosításával fenntartották az elsőfokú ítéletet.

2008 októberétől kezdve a magyar hatóságok számos kísérletet tettek arra, hogy meggyőzzék az anyát, tegyen eleget a bíróság döntésének és vigye vissza a kislányt. Mivel ez nem járt sikerrel, decemberben pénzbírsággal sújtották. 2009 márciusában egy párizsi bíróság európai elfogatóparancsot adott ki az anya ellen. Június 27-én a Heves megyei rendőrség letartóztatta, de másnap kiengedték. A megyei bíróság megállapította, hogy mivel a nővel szemben ugyanazon cselekményért Magyarországon is folyik büntetőeljárás, az európai elfogatóparancsot nem lehet érvényesíteni.

2009 júliusában a bírósági végrehajtó helyszíni látogatást szervezett az anyához, aki ez elől megszökött. Ekkor a Heves megyei rendőrség körözést adott ki ellene. Nyilvános helyeken, a környék épületeiben is keresték, tanúkat hallgattak meg és figyelték a telefonhívásait. Az intézkedések sikertelenek voltak.

Időközben a panaszos magyar bíróság előtt próbálta láthatási jogát érvényesíteni. 2008 áprilisában a francia bíróságok kizárólagos szülői felügyeleti jogot ítétek neki a lánya felett; az ennek elismerésére folytatott magyar eljárások még függőben voltak a strasbourgi ítélet idején. A kérelmező két további büntető feljelentést is tett, amelyeket végül elutasítottak. A francia ítéletek magyarországi végrehajtásával kapcsolatban az Európai Bizottság előtt indított eljárások sem zárultak még le. Az egyezmény 8. cikkére hivatkozva az EJEB-hez eljutott beadványában a kérelmező kifogásolta, hogy a magyar hatóságok nem tettek időben megfelelő intézkedéseket, hogy a bíróságoknak a szülői felügyeletre vonatkozó döntéseit kikényszerítsék és a kérelmező visszakapja a lányát.

*A döntés.*⁴ Az EJEB mindenekelőtt hangsúlyozta: az egyezmény 8. cikkének nem csupán az a célja, hogy az önkényes állami beavatkozásoktól védje az egyén magán- és családi életét; a jog hatékony gyakorlása esetenként pozitív intézkedéseket kíván meg az állami hatóságoktól. Ilyen pozitív intézkedés a családgyegetés elősegítése minden elérhető módon. A családjog körébe tartozó döntések kikényszeríté-

se terén a testület számára mindig döntő szempont, hogy az állam a körülmények által megkívánt valamennyi szükséges intézkedést megtette-e. E körben vizsgálendő az intézkedések megfelelő volta, azok gyorsasága, különös tekintettel a szülő és a gyermek közötti kapcsolatnak az idő múlásával történő gyengülésére. A hágai egyezmény ezért előírja, hogy a jogtalanul elvitt gyermeket azonnal vissza kell vinni a jogosult szülőhöz. Bár nem kívánatos, bizonyos esetekben szankciók is alkalmazhatók a gyermeket jogosulatlanul magánál tartó szülővel szemben.

Jelen ügyben az EJEB a magyar hatóságok eljárását vizsgálta. Az ítéletek kölcsönös elismeréséről szóló EK-rendelet egyértelműen kimondja: a nemzeti hatóságoknak a kérelem benyújtását követően – ha rendkívüli körülmények nem gátolják – hat héten belül határozatot kell hozniuk. Már az első határozat kibocsátásával késtek a magyar hatóságok, míg a másodfokú döntés kibocsátásáig tovább tizenhárom hét telt el, míg a Legfelsőbb Bíróság tizenegy héttel később döntött csak. Bár az első- és másodfokú döntés között ítélezési szünet volt, a határidő betartásával nem merült volna fel aránytalan késés. A kormány nem adott megfelelő magyarázatot arra, mi indokolta a lassú eljárást, rendkívüli körülményeket nem nevesített a beadványában. Az eljárás elhúzódásával tehát a magyar hatóságok nem teljesítették az egyezmény 8. cikkében foglalt pozitív kötelezettségüket.

Emellett a hatóságok nem tettek megfelelő lépéseket az anya hollétének megállapítására. A magyar hatóságok például nem vettek igénybe rendőri segítséget és a bíróság ismételt kiszabása sem történt meg. Bár az anyát őrizetbe vették, a gyermek visszaszolgáltatására vonatkozó döntés végrehajtása nem történt meg. A kormány azon érvelésére, hogy a gyermek kimozdítása a megszokott környezetéből káros hatásokkal járhatott volna, az EJEB utalt a Legfelsőbb Bíróság döntésére, amely szerint a gyermeket szoros érzelmi szálak kötötték az édesapjához, és ezért a Franciaországba történő visszautazás után könnyen megszokta volna a régi környezetét. A testület elfogadta, hogy az idő múlásával ez a kötődés gyengülhetett, ami az ismételt értékelést tehetné volna szükségessé. A kitoloncoláshoz hasonlóan az EJEB az ilyen típusú ügyekben az arányosság tesztjét alkalmazza: figyelembe kell venni a gyermek érdekét és jólétét, különösen a nehézségeket, amelyekkel az új országban szembesülhet, valamint a szociális, kulturális és családi szálak erősségét az elhagyni kívánt környezetben.

Jelen ügyben a helyzetet súlyosbította, hogy az apa több mint három és fél évig nem gyakorolhatta a jogait. Bár a nemzeti hatóságok élveznek vala-

mennyi mérlegelési szabadságot a kérdésben, az eljárásuk ebben az esetben megvalósította az egyezmény sérelmét.

AZ EGYEZMÉNY 10. CIKKE. A VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS SZABADSÁGA

Fratanoló János Magyarország elleni ügye⁵

Az ügy körülményei. A pécsi városi bíróság a kérelmezőt, aki akkor a Munkáspárt 2006 elnevezésű baloldali párt tagja volt, 2008. március 6-án a Btk. 269/B. § (1) bekezdése alapján önkényuralmi jelkép viselése miatt elítélte. A bíróság a terhére róttá, hogy 2004. május 1-jén a Magyarország uniós csatlakozásának és a munka ünnepének tiszteletére rendezett demonstráción ötágú vörös csillagot viselt, és ezért megrovásban részesítette. A másodfokú bíróság a hasonló ügyben az EJEB által hozott Vajnai-döntésre⁶ hivatkozással megsemmisítette az elsőfokú döntést és kimondta, hogy a vörös csillag viselése a kérelmező egyezményben biztosított véleménynyilvánítási szabadságának része. Az ügyészség az ítélet ellen fellebbezett, és a Pécsi Ítéltábla az elsőfokú bíróság ítéletét hagyta jóvá. Az ítéltábla indokolásában kifejtette: a magyar jog nem teszi lehetővé, hogy a rendesbíróságok minden további nélkül a Vajnai-döntést alkalmazzák, és a társadalmi veszélyesség hiánya a jelen ügyben nem állapítható meg. Az ítéltábla hangsúlyozta, hogy a kérelmező azonosult a vörös csillaggal, azt politikai szimbólumként (és nem a nemzetközi munkásmozgalom jelképeként) használta és ezt kívánta a külvilág felé is közvetíteni.

*A döntés.*⁷ A felek nem vitatták, hogy a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságába történő beavatkozást törvény rögzítette és az egyezményben felsorolt legitim célt szolgált. Ezért az EJEB a korlátozás demokratikus társadalomban való szükségességére helyezte a hangsúlyt. A kormány beadványában hozott példát arra, hogy a panaszos ügyéhez hasonló esetben a nemzeti bíróság nem állapította meg a bűncselekmény szerves részét képező társadalomra való veszélyességet, mivel ott hiányzott a vörös csillag politikai jelképként történő azonosítása. Jelen esetben azonban a panaszos kifejezetten politikai kontextusban használta a vörös csillagot, ezzel fejezve ki szolidaritását párttársaival szemben. Az ő személyes politikai meggyőződése – az állam érvelése szerint – irreleváns, mivel a törvény mindenkinek megtiltja az önkényuralmi jelképek viselését. A Pécsi Ítéltábla döntése szerint sem releváns, hogy a vörös csillag viselője milyen céllal teszi azt, és a bűn-

cselekmény megállapítása során a bíróság nem mérlegeli az eredményt, a magatartás önmagában megvalósítja a Btk. megsértését. A kérelmező másokban félelmet kelthetett a vörös csillag megjelenítésével, ezért viselkedése veszélyes a társadalomra.

A kérelmező ezzel szemben hangsúlyozta: az egyezmény 10. cikke alatt meglehetősen szűk körben van csak lehetőség a politikai beszéd és a társadalmi vita korlátozására. Álláspontja szerint a vörös csillagot egy békés és jogszerű politikai rendezvényen viselte, amelyet a szakszervezetek szövetsége szervezett. A rendezvény célja a munka ünnepeinek és az uniós csatlakozásnak a megünneplése volt. A vörös csillaggal a kommunizmus iránti elkötelezettségét kívánta kifejezni, és azokkal vállalt szolidaritást, akiket hasonló cselekmények miatt megbüntettek. Érvéle szerint az önkényuralmi jelképek azon általános tilalma, amely nem kívánja meg annak bizonyítását, hogy a viselő valóban a totalitárius rendszert hirdeti, nem szolgál nyomós társadalmi érdeket.

Az EJEB ismételten kiemelte, hogy a demokratikus társadalomban való szükségesség feltétele, hogy a korlátozás nyomós társadalmi érdeket szolgáljon, és ennek megítélése során a tagállamok élveznek bizonyos mérlegelési szabadságot. Végző soron azonban az EJEB felülvizsgálhatja a nemzeti hatóságok döntéseit, bár azok helyét nem veheti át. A felülvizsgálat során a bíróság mérlegeli az állam által a korlátozás mellett felhozott érveket (hogy azok relevánsak és megfelelők-e), valamint hogy a korlátozás arányban áll-e az elérni kívánt céllal. Emellett fontos, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalmak egyik alappillére, nem csak a kívánatos, ártalmatlan vagy közömbös információkat védi, és a politikai beszéd korlátozásának valóban szűk teret enged.

Az EJEB ítélete visszautalt a Vajnai-döntésre, amelyben kimondta, hogy a vörös csillag viselésének büntethetősége esetén igazolni kell, hogy a politikai párt vagy mozgalom a kommunista diktatúra visszaállításának közvetlen és nyilvánvaló veszélyét hordozza. Ugyanakkor a kormány nem igazolta ezt a tilalom bevezetésekor, és az EJEB véleménye szerint a Btk. akkor is korlátozza a jelkép használatát, amikor ilyen jellegű fenyegetés nem áll fenn. Ezért – figyelembe véve a vörös csillag többféle értelmezését – a tilalom magában foglalhat olyan magatartást is, amely egyértelműen a 10. cikk védelme alá tartozik. A magyar szabályozás kísérletet sem tett a vörös csillag eltérő értelmezésének vizsgálatára, és még ha létezne is bármiféle különbségtétel, a bizonytalanságok miatt hátrányosan érintené a véleménynyilvánítási szabadság gyakorlását.

Az EJEB nem talált lényeges különbséget a Vajnai-ügy tényállásához képest. Jelen ügyben is jogszerűen bejegyzett politikai párt képviselőjeként viselte a kérelmező a vörös csillagot egy jogszerű demonstráción. A szimbólum viselése ezért politikai beszédnek minősül, amely egyértelműen a 10. cikk védelmét élvez. Bár a kormány beadványában részben eltérő módon igazolta a büntetőjogi felelősségre vonást (társadalomra való veszélyesség), ez nem különbözteti meg a két ügyet. Ahhoz, hogy a büntetés igazolható legyen, az államnak bizonyítania kell, hogy a vörös csillag viselése kizárólag az önkényuralmi rendszerrel való azonosulás jegyében történt, és ennek vizsgálatát az ítéletábra kifejezetten elutasította. A kormány az EJEB álláspontja szerint nem igazolta, hogy a korlátozás nyomós társadalmi igényt szolgál, és ezért – ismét – megállapította az egyezmény 10. cikkének megsértését.

*Palomo Sanchez és mások
Spanyolország elleni ügye⁸*

Az ügy körülményei. A panaszosok mindannyian kézbesítőként dolgoztak egy P. nevű cégnél. Miután számos munkaügyi pert indítottak a munkáltatójukkal szemben, 2001-ben megalakították a szakszervezetet és annak vezetésében is szerepet vállaltak. 2002 márciusában a szakszervezet havilapja tudósított a barcelonai munkaügyi bíróság egyik ítéletéről, amely részben helybenhagyta a panaszosok kérelmét és elrendelte, hogy a cég fizesse ki elmaradt munkabérüket. A lap borítóján egy karikatúra szerepelt, amelyen két munkavállaló szexuális szolgáltatást nyújt a személyzeti iroda vezetőjének. Két cikk meglehetősen vulgárisan kritizálta, hogy a címlapon szereplő két munkavállaló a cég mellett tanúskodott a kérelmezők által indított eljárásokban. Az újságot osztogatták a munkavállalók között és a szakszervezet hirdetőtáblájára is kikerült.

2002. június 3-án a kérelmezőket súlyos köteletségesség miatt elbocsátották. Az indokolás szerint megsértették az alkalmazottak és a személyzeti vezető jó hírnevét az újságban megjelent kritikával. Novemberben az illetékes munkaügyi bíróság elutasította a kifogásukat és úgy találta, hogy az elbocsátás a munkaügyi szabályoknak megfelelően történt. A karikatúra és a két cikk támadó volt, sértette az érintettek méltóságát, és ezzel túlmélt a véleménynyilvánítás határain. A másodfokú bíróság fenntartotta az ítéletet. A döntés ellen sikertelenül fellebeztek.

*A döntés.*⁹ Az EJEB mindenekelőtt megállapította: bár a kérelmezők ügye a véleménynyilvánítás sza-

badságát érinti, szoros kapcsolatban áll a szakszervezeti szerveződést is biztosító egyesülési szabadsággal. A központi kérdés az, hogy Spanyolországtól elvárható-e a kérelmezők szólásszabadságának biztosítása az elbocsátásuk érvénytelenítésével. A nemzeti bíróságok megállapították, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a munkaügyi kapcsolatok világában nem korlátlan, azok jellemzőit figyelembe kell venni. Az EJEB nem talált okot arra, hogy a nemzeti bíróság azon megállapítását kétségbe vonja, mely szerint az újság vitatott tartalma alkalmas volt az érintettek jó hírnevének megsértésére. Azt is megjegyezte, hogy a nemzeti bíróság kellőképpen elválasztotta a kritikát és a támadást, utóbbi esetében ugyani alkalmazhatók szankciók. Az EJEB elfogadta, hogy a spanyol hatóságok által a legitim cél – mások jó hírnevének védelme – érdekében felhozott érvek konzisztensek voltak és így a döntéseket nem lehet megalapozatlannak tekinteni.

Az alkalmazott szankció arányosságával kapcsolatban a testület megjegyezte, hogy a vitatott tartalom a szakszervezet saját újságában jelent meg és elsősorban a cég és a kérelmezők között fennálló jogvitával állt kapcsolatban. Nemcsak a cégre vonatkozóan fogalmaztak meg kritikát, de támadták a munkáltatóval együttműködő munkavállalókat és a személyzeti vezetőt is.

Az EJEB nem osztotta a spanyol kormány álláspontját, mely szerint az ügy nem tartott számot közérdeklődésre. A jogvita nem magánügy, a cég beosztottjait mindenképpen érintette és érdekelte. Természetesen ez a tény nem igazolhatta a táma-

dó megnyilvánulásokat, azok nem egy spontán vita hevében hangzottak el, hanem leírták és a cég területén nyilvánosságra hozták. Az EJEB Nagykamarája egyetértett a nemzeti bíróságok megállapításával, mely szerint a véleménynyilvánítás nem a szakszervezeti tevékenységhez kötődött és elsősorban a munkahelyi kapcsolatok jóhiszeműségét vonta kétségbe. A gyümölcsöző munkakapcsolatok feltétele a kölcsönös bizalom, amely nem von maga után feltétlen lojalitást, a szólásszabadság más kontextusban védett köre e téren szűkebb lehet. A munkavállalók tisztességének ilyen mértékű és formájú támadása olyan súlyos szabályszegés, amely igazolhatja a komoly szankciók alkalmazását. Ezért a Nagykamara nem találta aránytalannak a kérelmezők elbocsátását és nem állapította meg a 10. cikk megsértését.

Polgári Eszter

JEGYZETEK

1. 18968/07. számú kérelem.
2. Az EJEB 2011. november 8-án kelt ítélete.
3. 6457/09. számú kérelem.
4. Az EJEB 2011. július 26-án kelt ítélete.
5. 29459/10. számú kérelem.
6. A döntés magyar nyelvű összefoglalóját lásd Fundamentum 2008/2, 102–104.
7. Az EJEB 2011. november 3-án kelt ítélete.
8. 28955/06, 28957/06. és 28964/06. számú kérelem.
9. Az EJEB 2011. december 9-én kelt ítélete.

„TEKINTET NÉLKÜL KÁROSODÁSÁRA”

AZ ENSZ FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ SZEMÉLYEK JOGAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÁLLÁSPONTJA A FOGYATÉKOS EMBEREK VÁLASZTÓJOGÁNAK
KORLÁTOZÁSÁRÓL

A 2012. januárjában hatályát veszítő 1989-es alkotmány a rendszerváltás utáni két évtizedben minden gondnokság alá helyezett személyt megfosztott választójogától [70. § (5) bekezdés], s ezzel egy jól körülírható csoportot – közel 50 ezer értelmi fogyatékos, mentális zavarokkal élő, időskorú vagy szenvedélybeteg állampolgárt – rekesztett ki a politikai közösségből. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a *K. A. kontra Magyarország* ügyben 2011 májusában hozott elmarasztaló ítélete kimondta, hogy ez a korlátozás sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét.¹ A döntés lépéskényszerbe hozta Magyarországot, ezért a 2012 januárjában hatályba lépő Alaptörvény már új szabályozást vezetett be. Az Alaptörvény XXIII. cikk (6) bekezdése értelmében „[n]em rendelkezik választójoggal az, akit bűncselekmény elkövetése vagy belátási képességének korlátozottsága miatt a bíróság a választójogból kizárt”. Az Alaptörvény tehát jelentős módosítást hajtott végre. Egyfelől megszünteti a fogyatékos emberek választójogának általános és automatikus korlátozását, vagyis 2012-től a cselekvőképesség korlátozása és a gondnokság alá helyezés nem vezet feltétlenül a választójog elvonásához. Másfelől fenntartja a korlátozás lehetőségét, amennyiben a bíróságoknak minden gondnokság alá helyezési eljárás során egyedi döntéseket kell hozniuk az érintett személy választójogának meghagyásáról vagy elvonásáról.

Az ENSZ fogyatékossgal élő személyek jogai foglalkozó bizottságának² Spanyolországról szóló, 2011 szeptemberében közzétett országjelentése egyértelművé tette: a választási képesség egyéni bírói mérlegelése sérti a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezményt. Az általános választási rendszerről szóló 1985. évi törvény értelmében Spanyolországban nincs választójoga annak a cselekvőképességében korlátozott személynek, akitől a bíróság megállapította, hogy képtelen választójoga gyakorlására, illetve annak, akit bírói döntés révén pszichiátriai intézménybe utaltak, s ugyanabban a döntésben választójogától is megfosztották. Bár a spanyol kormány által készített jelentés nem tesz róla említést, a civil árnyékjelentés egy olyan

szabályozásról számol be, amely nagymértékben hasonlít ahhoz, amelyet hazánk új Alaptörvénye vezet be. A Spanyol Királyságnak címzett ENSZ jelentés ezért előre vetíti a bizottság állásfoglalását a magyar választójogi szabályok ezen elemével kapcsolatban.

A bizottsági jelentés vonatkozó szakaszát egészen érdemes szemügyre vennünk, ugyanis ebben a bizottság kísérletet tesz rá, hogy röviden összegezze a fogyatékosügyi ENSZ egyezménynek a politikai életben és a közéletben való részvétélről szóló 29. cikkére vonatkozó értelmezését.

„47. A bizottság aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy az értelmi vagy pszichofizikai fogyatékossgal élő személyek választójoga korlátozható akkor, ha az érintett személy cselekvőképessége korlátozott vagy a személy bentlakásos intézményben él. További aggodalomra ad okot az, hogy a korlátozás általános szabálynak, nem pedig kivételes esetnek tűnik. Sajnálatos, hogy nem áll rendelkezésre információ arról, hogy a bírósági eljárásban a választójog korlátozásáról milyen standardok, bizonyítékok vagy mérőeszközök alkalmazásával döntenek. A bizottság aggasztónak találja a választójogától megfosztott fogyatékos személyek magas számát.

48. A bizottság azt a javasolja, [a részes állam] valamennyi vonatkozó jogszabályt úgy módosítson, hogy biztosítsa: minden fogyatékossgal élő személy, tekintet nélkül károsodására, polgári jogi státusára és arra, hogy intézményben él-e, másokkal azonos módon rendelkezzen választójoga felett és vehessen részt a közéletben. A bizottság arra kéri a részes államot, hogy módosítsa az 5/1985. évi törvényt, amely lehetővé teszi, hogy egyedi bírói döntés alapján korlátozzák valamely személy választójogát. A módosítás révén biztosítani kell, hogy minden fogyatékossgal élő személy választójoggal bírjon. Továbbá javasolja a bizottság, hogy valamennyi nyilvános tisztségre megválasztott fogyatékos személy számára biztosítsák a szükséges támogatást, beleértve a személyi asszisztenciát.”

Olvasatomban a szöveg magját a 48. pont első mondatában találjuk, amely szerint a választójogot garantálni kell minden fogyatékos ember számára

„tekintet nélkül károsodására, polgári jogi státusára vagy arra, hogy intézményben él-e”.³ A bizottsági értelmezés a választójogi korlátozás kapcsán három tiltást fogalmaz meg. Először a másodikat és harmadikat, végül a legelső – és egyben legfontosabb – tiltást veszem szemügyre.

A bizottság a korlátozás lehetőségét elválasztja a fogyatékos személyek polgári jogi státusától, vagyis azt állítja, hogy a fogyatékosügyi ENSZ egyezmény értelmében valamely személy cselekvőképességének korlátozása vagy gondnokság alá helyezése nem szolgálhat indokul arra, hogy őt választójogának gyakorlásában korlátozzák. Ez a megszorítás nem szorul bővebb magyarázatra, hiszen az egyezmény 12. cikke értelmében a hagyományosan korlátozó és a fogyatékos emberek társadalmi kirekesztődésében kulcsszerepet játszó gondnoksági rendszerek nem legitim elemei a részes államok társadalompolitikájának. Ha egy adott állam mégis ilyen rendszert használ, akkor a bizottság azt várja tőle, hogy hajtson végre jelentős átalakítást társadalompolitikája e szegmensében. Az intézményi elhelyezés esetében hasonló logikára támaszkodik a tiltás: a totális intézmények megszüntetésének és a helyi közösségekben való életvezetést támogató lakhatási szolgáltatások elterjesztésének kötelezettségét az egyezmény 19. cikke tartalmazza. Ha tehát a részes állam valamely személy cselekvőképességének hiányával vagy bentlakásos intézményi elhelyezésével indokolná a választójog elvonásának szükségességét, akkor olyan logikát követne, amely analóg azzal, amikor az áldozatokat büntetjük az őket ért jogfosztás miatt.

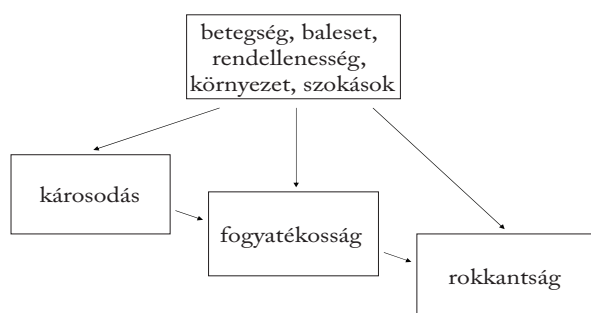
Az első tiltás az érintett személy testi és/vagy mentális struktúráinak károsodására (*impairment*), az orvostudomány diagnosztikus eszköztárával megállapítható eltérésre vonatkozik. A bizottság álláspontja egyértelmű: a fogyatékos személy egészségi, mentális állapota egyszerűen nem releváns tényező a választójog elismerésének vagy megtagadásának tekintetében. Ha valamely személy esetében az értelmi fogyatékoság legsúlyosabb foka állapítható meg, és a bíróság cáfolhatatlan bizonyítékát adja, hogy a vizsgált személy egész életében nem lesz képes a politika vonzáskörzetébe tartozó elemi fogalmak megragadására sem, választójogának korlátozása akkor is jogfosztásnak bizonyul. Úgy vélem, hogy a bizottsági álláspont értelmezésében ennek a mozzanatnak kitüntetett jelentősége van, ezért az alábbiakban ennek értelmezésére koncentrálok.

A bizottsági vélemény e pontja mögött az Egészségügyi Világszervezetnek (WHO) a fogyatékoságra vonatkozó, tudományosan megalapozott és konszenzussal övezett legújabb álláspontja húzódik meg, amelyet ugyanezen szervezet korábbi ál-

lápontjával szokás ütköztetni. A két megközelítés összevetése – úgy vélem – segítségünkre lehet a korlátozás elutasítása mögöttes tartalmainak értelmezésében.

A WHO 1980-ban kiadott irányadó értelmezésében a fogyatékoság olyan monokauzális folyamatként interpretálódik, amelyben a biológiai funkciók károsodása (*impairment*) nyomán bekövetkező, az egyén humán funkcióiban tapasztalható teljesítménycsökkenés vagy fogyatékoság (*handicap*) a társadalmi életben való részvétel akadályozottságához, a voltaképpeni rokkantsághoz (*disability*) vezet (lásd 1. ábra). A fogyatékoság az érintett személy individuális minősége, belső tulajdonsága, amely determinálja mind az egyén humán teljesítményét, mind pedig társadalmi tagságát. A folyamat egyirányú, szükségszerű és feltartóztathatatlan; s a biológiai károsodás szükségszerűen vezet társadalmi kirekesztődéshez. A társadalmi felelősség fókuszpontjában az egészségügyi ellátás áll, az egyéb társadalompolitikai eszközök pedig ezzel analóg funkciót látnak el, s az egyéni deficitre – nem pedig a társadalmi környezetre – összpontosítanak. A társadalompolitikai cselekvés az egyén fogyatékoságára reagál úgy, hogy kiemeli a társadalom hétköznapi életvilágából: intézetbe utalja, elkülönített munkavégzést biztosít számára, korlátozza cselekvőképességét, leveszi róla a választójoggal járó felelősséget stb. A társadalmi kirekesztődés feltartóztatása nem jelenik meg valós célként, hiszen a kirekesztődési folyamat befolyásolásának lehetőségét a modell elvileg sem ismeri el.⁴ A választójog korlátozásának indokoltsága ebben a modellben aligha kérdőjelezhető meg.

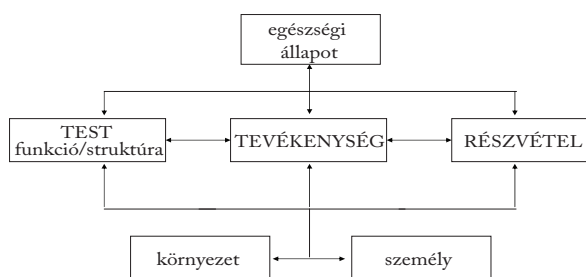
1. ábra: A fogyatékosági folyamat a WHO 1980-as értelmezése szerint

A konkurens értelmezést a WHO 2001-ben fogadta el hivatalosan. Ez a felfogás elutasítja a fogyatékoság monokauzális modelljét, és tagadja, hogy az egyéni deficitnek megalapozottan tulajdoníthatnánk determinisztikus hatást. A modell központjára

ba az érintett személy aktivitása került, amely kölcsönhatásban van mind fizikai állapotával, mind pedig társadalmi részvételével (lásd 2. ábra). Ezekre a faktorokra egyaránt hatással van a személy habitusa, világnézete és viselkedési repertoárja, valamint társadalmi környezete, közössége, és természetesen az a társadalompolitika, amelyre támaszkodhat. A fogyatékoság tehát nem az egyén személyes tulajdonságaiból szükségszerűen következő sorscsapás, hanem egymással kölcsönhatásban álló tényezők által meghatározott helyzet vagy helyzetek összessége, amelyeknek a társadalompolitikai eszközök aktív részesei. Ebben a modellben valamennyi társadalompolitikai eszköz célja a társadalmi részvétel támogatása, erősítése. A korlátozó társadalompolitikai eszközöknek ebben a modellben nincsen értelmük; egyszerűbben fogalmazva: *a társadalompolitika nem erre való.*⁵

2. ábra: A fogyatékoság és az azzal összefüggő tényezők a WHO új felfogásában

Ez a felfogás húzódik meg az ENSZ bizottság 2011 szeptemberi álláspontja és javaslata mögött, és ugyanezt az álláspontot tette magáévá a Velencei Bizottság 2011. december 19-én megújított nyilatkozatában, amikor kimondta: „Az egyetemes választójog az európai választójogi örökség alapvető elve. A fogyatékosággal élő embereket – a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezmény 29. cikkének megfelelően – ebben a tekintetben nem érheti hátrányos megkülönböztetés.”⁶ A választójogi korlátozás egyetlen elfogadható indoka a társadalom vagy a fogyatékos személyek védelme lehetne – ezek az érvek azonban mindeddig megalapozatlannak bizonyultak.⁷ Az ENSZ fogyatékosügyi bizottsága, a WHO, valamint újabban a Velencei Bizottság álláspontja ebben a kérdésben tehát megegyezni látszik.⁸ Ez az álláspont a nemzetközi emberi jogok kánonjára, egyszersmind a modern orvostudomány és rehabilitációs tudományok eredményeire is támaszkodik.

1. Lásd erről *Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteiből. Kiss Alajos Magyarország elleni ügye*, Fundamentum, 2010/2, 71–72, valamint FIALA János: *A fogyatékosággal élő személyek választójogának kérdései a Kiss Alajos kontra Magyarország ügy tükrében*, Fundamentum, 2010/3, 109–117.
2. Az ENSZ fogyatékosággal élő személyek jogaival foglalkozó bizottsága független szakértői testület, amelynek feladata, hogy figyelemmel kísérje a szervezet fogyatékosügyi egyezményében foglalt jogok érvényesülését a jogszabályt kihirdető tagállamokban. A tagállamoknak a csatlakozást követő két éven belül, majd ezt követően négyévente kell jelentést készíteniük az egyezményben tett vállalások megvalósításáról. A bizottság eddig Tunéziáról és Spanyolországról adott ki átfogó értékelést. A bizottság munkája a nyomon követhető a <http://www.obchr.org/EN/HRBodies/CRPD> oldalon.
3. A mondat angol nyelven így szól: „The Committee recommends that all relevant legislation be reviewed to ensure that all persons with disabilities, regardless of their impairment, legal status or place of residence, have the right to vote and participate in public life on an equal basis with others.”
4. WHO: *International Classification of Impairments, Disabilities and Handicap*, Geneva, World Health Organization, 1980.
5. WHO: *The International Classification of Functioning, Disability and Health*, World Health Organization, 2001.
6. A Velencei Bizottság nyilatkozatával saját korábbi álláspontját revideálta. A testület 2010. október 21-én kiadott 584/2010. számú nyilatkozata értelmében „[t]esti vagy mentális/értelmi fogyatékosága okán egyetlen fogyatékos ember sem fosztható meg választójogától és attól a jogtól, hogy választható legyen, kivéve abban az esetben, ha mentális/értelmi fogyatékosága egyedi bírósági eljárás során nyert bizonyítást, s ennek okán korlátozták választójogát és azt a jogát, hogy választható legyen.” A mondat zavarossága miatt a bizottság 2011. december 19-én módosított a nyilatkozaton, és a korábbi megállapítás helyébe a fenti mondatot illesztette. A nyilatkozat a bizottság honlapján elérhető: <http://www.venice.coe.int>.
7. Lásd ehhez FIALA (1. vj.), valamint VERDES Tamás: *A láthatatlan census*, Fundamentum, 2010/3, 97–106.
8. A WHO releváns értelmezése és az ENSZ fogyatékosügyi egyezménye közötti koncepcionális rokonságára jó példa a következő dokumentum. WHO: *World Report on Disability*, World Health Organisation – The World Bank, 2011.

LEVÉLVÁLTÁS AZ EGYHÁZI TÖRVÉNYRŐL

Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség
elnök

Dr. Navracsis Tibor úrnak
miniszterelnök-helyettes, közigazgatási
és igazságügyi miniszter
Budapest

Tisztelt Miniszterelnök-helyettes úr!

Mint a törvényalkotásért is felelős miniszterium vezetőjéhez fordulok Önhez, azzal, hogy kezdeményezze az ez év júliusában, az Országgyűlés kétharmada által elfogadott, A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló, 2011. évi C. törvény mielőbbi módosítását, illetve az egyházi státusszal folyamatosan és jogszerűen rendelkező közösségek – köztük egyházam, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség – törvényes működésének biztosítását.

A jogszabály 2012. január 1-jei hatállyal megszünteti a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (és sok más felekezet) egyházi jogállását, s közösségeinket a törvény erejénél fogva egyesületté minősíti át. A törvény arra ad csupán lehetőséget, hogy ezt követően, az egyházkénti jogfolytonosság megszakadása után, a közösség kezdeményezze az ismételt nyilvántartásba vételt. A nyilvántartásba vételre vonatkozó szabályok is csak a törvény fő rendelkezésével együtt, jövő év elején lépnek hatályba, ezt megelőzően nem alkalmazhatók, vagyis a kormányzati tisztviselők sajtóbeli nyilatkozataival szemben a törvény mellékletébe be nem került egyházak és vallási közösségek (egyházunkon kívül pl. a Szim Shalom és a Béth Orim zsidó közösségek, a nazarénusok, az anglikánok, a metodisták, a Keresztény Advent Közösség, az Üdvhadsereg, az Éjfélelő Kialtás Misszió, a Hetednapos Adventisták, az Isten Gyülekezeteinek Missziója, a pünkösdisták, a Jehova Tanúi, a Budapesti Autonóm Gyülekezet, a keresztény testvérgyülekezetek, s más evangéliumi újprotestáns közösségek mellett az Utolsó Idők Szentjei, továbbá nem keresztény felekezetek, mint a buddhisták, a Krisna tudatú hívők, a muszlimok, az Ankh egyház, a legszegényebbeket felkaroló Dzsaj Bhím Közösség és mások) jogszerűen csak az egyházi jogállás elvesz-

tését követően indíthatják meg a nyilvántartásba vételi eljárást.

Az egyházi jogállás megvonásáról egyházunkkal – tudomásom szerint más közösséggel hasonlóan – semmilyen kormányzati egyeztetés nem történt, arra sem a törvény elfogadása előtt, sem azóta nem kaptunk magyarázatot. Mindez azért is nyugtalanító, mert Egyházunk, s ismereteim szerint a hátrányba került közösségek talán mindegyike, mindenben megfelel a törvény 14. § (3) bekezdésében meghatározott feltételeknek (hatósági eljárás még a sokat támadott Szcientológiai Egyházzal sem bizonyította ennek ellenkezőjét).

Engedje meg Miniszterelnök-helyettes úr, hogy ezzel összefüggésben felhívjam a figyelmét a következőkre: a hatályos Alkotmány, a hatályba lépő Alaptörvény, továbbá az Európai Emberi Jogi Egyezmény egyaránt garantálja a tisztességes eljáráshoz való jogot, az alapvető jogokat érintő döntésekkel szembeni jogorvoslat jogát, a vallásszabadsághoz való jogot, továbbá a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Az Országgyűlés által választott jogi megoldás ezeknek a követelményeknek több ponton nem felel meg.

Sérti a tisztességes eljáráshoz való jogot az, ha a közösség egyházi jogállásának elvesztésére úgy kerül sor, hogy annak feltételrendszere nem átlátható, magát az eljárást pedig nem a független bíróság folytatja le az érintett meghallgatása után. Sérti a jogorvoslathoz való jogot, hogy a törvényhozás az egyházi jogállás elvesztéséről törvénybe ágyazottan alkotott egyedi jogszabályi rendelkezést, amellyel szemben nincs lehetőség bírósághoz fordulni. Elentétes a vallásszabadsághoz való joggal, hogy egy olyan közösséget, melyről az állam egyszer már elismerte, hogy megfelel az egyházakkal szemben támasztott törvényi feltételeknek, jogalkotói rendelkezéssel megfoszsanak egyházi státusától, anélkül, hogy az állam külön eljárásban bizonyítaná, hogy a törvényi feltételeknek mégsem felel meg, majd pedig arra kényszerítsék, hogy ő maga kezdeményezzen új bejegyzési eljárást, melynek során a bizonyítás terhe az államról rá hárul át. Sérti a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, hogy a jelenleg működő egyházak között a törvény megalkotásakor az állam úgy tett különbséget az egyházi jogállás folyamatosságának biztosításában, hogy ennek szempontjai

nem ismerhetők meg, így ésszerűnek sem tekinthetők.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság előtt több hasonló ügyben is született már döntés. A *The Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* ügyben (no. 72881/01) a Bíróság egyértelművé tette, hogy a közös európai értéként értelmezett vallásszabadsággal ellentétes, ha az állam az egyházak új-reregisztrációja során olyan közösségektől vonja meg az egyházi jogállást, melyek korábban nem kerültek összeütközésbe a törvénnyel. A *Metropolitan Church of Bessarabia and others v. Moldova* ügyben (no. 45701/99) a Bíróság egyértelművé tette, hogy a skizmatikus egyházak közötti különbségtétel sérti az Európai Emberi Jogi Egyezményt.

Az európai esetjog alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a törvény jelenlegi formájában egyes korábban működő egyházak, így a mi közösségünk esetében is – az egyházi jogfolytonosság megtagadásával – beavatkozik az Egyezmény 9. cikkében elismert, a vallásszabadsághoz való jogba, anélkül, hogy erre a beavatkozásra világos törvényi feltételek alapján kerülne sor. Ez már önmagában az Egyezmény megsértésére vezet, de ezen túl is, aligha található olyan legitim indok, amely ezt a törvényalkotói döntést a jogszerűen működő egyházak esetében alátámasztaná.

A törvény egyes egyházak esetében az új-rabejegyzési eljárás lefolytatásától eltekint, míg mások esetében azt kötelezően előírja. Ezzel a jogalkotó az Egyezmény 14. cikkével ellentétesen a vallásszabadsághoz való jog biztosításában különbséget tesz az egyes egyházak és vallási közösségek között, anélkül, hogy erre legitim, a nyilvánosság számára megismerhető indokkal szolgálna.

A jogi személyiség ilyen átalakulása, vagyis az egyházi jogállás egyesületi jogállássá való változtatása az adott egyház vagy vallási közösség polgári jogi jogosultságait és kötelezettségeit egyértelműen és közvetlenül érinti, így az Egyezmény 6. cikke szerint azzal összefüggésben az érintett közösségnek joga van a tisztességes eljáráshoz, amely – többek között – azt is magában foglalja, hogy a kérdésben független bíróságnak kell döntést hoznia. Mivel azonban ebben a vallásszabadságot közvetlenül érintő kérdésben semmilyen jogorvoslat nem áll rendelkezésre, a magyar törvényhozás ellentétbe került az Egyezmény 13. cikkével is, amely az Egyezményben elismert alapjogok vonatkozásában mindenki számára biztosítja a bírósághoz fordulás jogát.

Tisztelt Miniszterelnök-helyettes úr!

A Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség azért jött létre harminc évvel ezelőtt, mert hívők

egy csoportja a pártállami időkben is fontosabbnak tartotta az örömhír szabad, külső befolyástól mentes hirdetését, mint a világi hatalomnak való korlátlan engedelmességet. A rendszerváltás elhozta annak lehetőségét, hogy a hitünket szabadon, állami beavatkozás nélkül gyakorolhassuk. Intézményeink útján arra is lehetőségünk nyílt, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek nevelésével, az időskorról való gondoskodással vagy a hajléktalanok ellátásával a mindennapi életben is megsejtsük a krisztusi reményt és örömet.

Az átgondolatlan, a magyar és az európai emberi jogi normákat sértő törvény most mindezt komolyan veszélyezteti. Őszintén szólva soha nem gondoltam volna, hogy a pártállamtól hosszú küzdelemmel kiharcolt egyházi függetlenségünket egy demokratikusan választott törvényhozás vonja majd kétségbe. Természetesen a saját egyházam sorsa közvetlenebbül érint, de már a múlt században, a pártállami diktatúra idején megtanultam, és azóta sem feledhetem, hogy a szabadság oszthatatlan, és én sem vagyok teljesen szabad akkor, ha csak egyetlen polgártársam is van, akit megfosztanak attól a jogától, ami valamennyiünknek kijár. Ezért fordulok Önhöz, mint a kormány jogalkotó tevékenységéért felelős miniszterhez, hogy kezdeményezze a 2011. évi C. törvény sürgős módosítását. Magától értetődően feladatomban érzem, hogy mindent megtegyek a rám bízott közösséget ért méltánytalanság kiküszöbölése érdekében, de mint az emberi jogok és a jogállam iránt elkötelezett állampolgár elsősorban azt szeretném, hogy a törvény általános szabályait igazítsák hozzá a vallásszabadság, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, valamint a tisztességes eljáráshoz való jog elveihez. Csak remélni tudom, hogy a jogszabály hatálybalépéséig lesz még mód arra, hogy a parlament nyári ülészakánának végén a kapkodás során elkövetett kodifikációs hibákat a törvényhozás orvosolja.

Arra kérem Miniszterelnök-helyettes Urat, fontolja meg a törvény olyan módosítását, amely a tisztességes eljárás követelményei szerint, megfelelő jogorvoslati lehetőségek mellett biztosítja, hogy a jogszabályi feltételeknek megfelelő egyházak a jogfolytonosságukat ne veszíthessék el, és ne kényszerüljenek megalázó eljárásban bizonygatni, hogy méltók az újbóli bejegyzésre.

Megértését remélem abban is, ha leveletem, amint lehet, közösségeink nyilvánossága számára is megismerhetővé teszem.

Budapest, 2011. szeptember 6.

Tisztelettel:

dr. Iványi Gábor

*

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium
dr. Navracsics Tibor
Iktatószám: XXI-E/1134/2/2011

dr. Iványi Gábor elnök úr részére
Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség
Budapest Dankó u. 11. 1086

Tisztelt Elnök Úr!

2011. szeptember 6-án kelt kérelmével kapcsolatban az alábbi tájékoztatást adom.

A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi C. törvény (a továbbiakban: Ehtv.) a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogát a továbbiakban is biztosítja mind egyéni, mind közösségi szinten.

Az Ehtv. felhatalmazása alapján az egyházi nyilvántartásba vételi eljárással kapcsolatos részletes szabályokra vonatkozó rendelet még ebben az évben elkészül. 2012. január 1-től a törvényi előírások és a készülő rendeletben foglaltaknak megfelelően lehet az egyházi nyilvántartásba vételi eljárás iránti kérelmet benyújtani, ami természetesen nem akadályozza meg azt, hogy akár már ebben az évben bármely egyház benyújtson a nyilvántartásba vételére vonatkozó kérelmet, mint ahogy ezt Ön is megtette a levelében.

Az Ehtv. módosítására tett javaslatait köszönettel veszem, a kormány a levelében foglaltakat természetesen mérlegelni fogja.

Az egyházi törvényjavaslat benyújtását széles körű egyeztetés előzte meg a magyarországi egyházak-

kal, amely a négy legnagyobb egyházon (katolikus, református, evangélikus egyházak, zsidó felekezetek) túl kiterjedt az ortodox egyházakra, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsába tömörülő egyházakra, illetve a különböző világegyházak magyarországi képviselőire is. Ezzel kapcsolatban fel kell hívnom a figyelmét arra, hogy az 1990. évi IV. törvény decentralizált bírósági bejegyzési gyakorlata folytán nem is volt egyértelműen megállapítható, hogy Magyarországon ténylegesen hány egyház működik, ezek becsült száma több százra tehető.

A kormány az egyházak zavartalan, folyamatos működése és az ennek megfelelő finanszírozás biztosítása érdekében 12 szociális intézményfenntartó egyház – köztük a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség – számára az év végéig lehetőséget biztosított a kiegészítő normatívának megfelelő támogatás igénybevételére. Ezen egyházak többsége részére 2011. július 1-től a szociális törvény alapján az egyházi kiegészítő támogatás már nem járt volna. Ez a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség vonatkozásában megközelítőleg 130 millió Ft. állami hozzájárulást jelent. A szociális feladatellátás támogatásáról kormányhatározat született, amelyből jól látható, hogy a kormány a gyülekezeteket és egyéb egyházi közösségeket sem hagyta magára.

A kormány természetesen mérlegeli a következő évi feladat ellátási megállapodások megkötésének a lehetőségét is.

Kérem tájékoztatásom szíves tudomásul vételét!
Budapest, 2011. szeptember 30.

Tisztelettel

dr. Navracsics Tibor

Az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága elnökének levele*

Tisztelt Címzettek!

Köszönettel vettem 2011. augusztus 10-én kelt levelüket, melyet „az egyházi státuszukat elvesztő, aláíró egyházak egységes nyilatkozata, valamint alkotmányossági felülvizsgálati kérelme” címmel küldtek el részemre is. Örömmre azért szolgál levelük, mert így tisztázhatók azok a félreértések, melyek elsősorban az állam és egyház szétválasztásának, illetve a szabad vallásgyakorlás elvének hibás értelmezéséből fakadnak.

2012. január 1-től hatályos alaptörvényünk VII. cikke a következőképpen rendelkezik:

„(1) Mindenkinek joga van a gondolat[, a lelkiismeret] és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződés[é]t mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítás[á]t mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.”

A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló törvény fenti alkotmányos rendelkezéssel teljes összhangban van, így alkotmányellenességről nem beszélhetünk. A hivatkozott bekezdés, illetve az egyházügyi törvény rendelkezései a vallásszabadsághoz való jogot annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védik. Az Önök részéről félreértésre elsősorban az adhat okot, hogy az együttes vallásgyakorlás szabadságát tévesen kizárólag az egyházi szervezeti formához kötik. A 8/1993 AB határozat kimondja, hogy sem az egyéni, sem a közösségi vallásgyakorlás szabadsága nem tehető alkotmányosan függővé sem vallásos szervezeti tagságtól, sem vallási közösségek szervezeti formájától. Ebből következően a közösségi vallásgyakorláshoz való jogokat nem csakis valamely egyház tagjai gyakorolhatják, hanem mindenki, aki valamely vallási közösségben részt kíván venni. Az állam a vallási szervezetek számára nem köteles sajátos szervezeti formát létrehozni, de nincs megköt-

ve abban sem, milyen sajátos formát vagy formákat hoz létre.

Az állam tehát belátása szerint határozhatja meg az egyház alapításának feltételeit és jogállását. A vallási közösség vallásgyakorláshoz való joga sértetlen marad akkor is, ha az egyház jogállást nem nyerheti el, vagy nem kívánja elnyerni.

Az alaptörvény VII. cikkének (2) bekezdése kimondja, hogy az állam és az egyházak különváltan működnek. Az egyházak önállóak. Az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal. Az új egyházügyi törvény a rendelkezéssel teljes összhangban áll, így az alkotmányellenesség ez esetben is kizárt.

Miután fentiekben tisztázásra került, hogy az állam meghatározhatja az egyház alapításának feltételeit, a továbbiakban szeretném rögzíteni, az idézett alkotmánybírói határozatra hivatkozva, hogy az állam és az egyház szétválasztása nem jelenti azt, hogy az állam az egyházak sajátosságaira ne lehetne tekintettel. Ezeknek a sajátosságoknak a figyelembevételével kerültek az egyházakra vonatkozó szabályok az új törvényben megfogalmazásra, mely álláspontunk szerint a tiszta, átlátható működésüket segíti.

Továbbá felhívnám szíves figyelmüket, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény nemcsak, hogy olyan jogi környezetet teremtett, melynek következtében elértük azt, hogy az egy főre jutó egyházak számában világviszonylatban is vezető szerepet töltsünk be, ráadásul e kétes dicsőséget megalapozó törvény nem jogállami keretek között keletkezett, szemben a most elfogadott jogszabállyal.

Bízva abban, hogy levelem segít a félreértések és tévhitek eloszlatásában, felhívnám szíves figyelmüket, hogy az új egyházügyi törvény III. fejezete határozza meg az egyházak nyilvántartásba vételére vonatkozó szabályokat. Amennyiben úgy gondolják, hogy egyházuk megfelel a jogszabály által meghatározott feltételeknek, ez esetben kérem forduljanak az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumhoz a kért dokumentumokkal.

Budapest, 2011. augusztus 19.

Üdvözlettel:

dr. Lukács Tamás
elnök

* Az itt közölt dokumentum válasz több, egyházi státuszát elvesztő egyház képviselőjének levelére. A válaszlevelet bethűíven közöljük, egyedül az Alaptörvényre való hivatkozást pontosítottuk. (A szerk.)

DISZKRIMINÁCIÓS HELYZETKÉP EURÓPÁBAN*

A strasbourgi esetjogot közvetítő magyar nyelvű szövegek eddig vagy egy konkrét ügy, adott jogi probléma elemzésére szorítkoznak, vagy, mint Grád András kézikönyve, az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez (EJEE) kapcsolódó ítélkezési gyakorlatról szóló esetgyűjtemények voltak.¹ A strasbourgi gyakorlatot tárgyaló átfogó dogmatikai értekezés még hiánycikknek számít. Éppen ezért figyelemre méltó Szemesi Sándor vállalkozása, amely az EJEE 14. cikkéhez kapcsolódó diszkriminációs joggyakorlatot mutatja be.

A könyv több betekintést enged a strasbourgi jogvédelem működésébe, mint amit címében ígér. A diszkrimináció tilalmának megsértését kifogásoló kérelmek ugyanis minden esetben megjelölnek egy nevesített emberi jogot is, amellyel összefüggésben felmerül a hátrányos megkülönböztetés gyanúja. Ez következik ugyanis az EJEE szabályozási koncepciójából, valamint ez a 14. cikkely felhívásának az EJEB által kialakított eljárási feltétele is. A 14. cikkelyre (is) hivatkozó kérelmek a legtöbb esetben nemcsak a diszkriminációt, hanem annak a nevesített jognak az önálló sérelmét is állítják, amellyel összefüggésben a hátrányos megkülönböztetést kifogásolják. (Az alapjogokhoz való egyenlő hozzáférés megtagadása ugyanis sok esetben magának az alapjognak a sérelmét is jelenti.) Ezeket a panaszokat a EJEB pedig mindenképp a nevesített emberi jog szempontjából vizsgálja.² A hátrányos megkülönböztetést is felhívó, ám elsődlegesen alapjogsértésként elbírált ügyeknek a bemutatásával Szemesi nemcsak a diszkriminációs esetjogba enged betekintést; képet kaphatunk arról is, hogyan nyúl a bíróság általában az egyezmény egyéb cikkelyeinek sérelmét felhívó kérelmekhez.

A 14. cikk sajátos, járulékos jellege miatt elsődlegesen az EJEE-ben rögzített egyenlőségi jog tartalma szorul tisztázásra. A cikk hatékonysága szempontjából ugyanis kulcsfontosságú, hogy mennyiben növeli a diszkrimináció tilalma az egyezményben nevesített emberi jogok által biztosított jogvédel-

met. Az esetjog tanulmányozása során választ kereshetünk további kérdésekre is. Milyen mércét alkalmaz az EJEB a diszkriminációt felhívó panaszok vizsgálata során? Hogyan befolyásolják a bizonyítás szabályai a jogvédelem sikerét? Hogyan viszonyulnak a strasbourgi bírák a politikai közösségekben leggyakrabban elnyomott csoportokhoz? Általában milyen súlyt tulajdonít a strasbourgi fórum az egyenlő bánásmód követelményének?

A könyvet az egyenlőségi elv nemzetközi szintű szabályozástörténetének rövid bemutatása nyitja. Az I. rész ezt követő fejezete az egyenlőségi elv definíciós kísérletét öleli fel. A diszkrimináció tilalmának elméleti tisztázása a strasbourgi gyakorlat elemzésének kiindulópontja. Ahhoz ugyanis, hogy értékeljük a bíróság tevékenységét e tilalom érvényesítésének hatékonysága szempontjából, először mondanunk kell valamit arról, hogy mit gondolunk erről az elvről, milyen viszonyban van a diszkrimináció tilalma az egyenlőség elvével, és ennek az összevetésnek a birtokában mit követel a diszkrimináció tilalma az egyes államoktól. Tekintettel arra, hogy az egyenlőség eszméjének igazolása alapvető politikai filozófiai diskurzusok rengetegébe vezet minket, és az értekezés célkitűzései kevésbé az egyenlőségi elv általános jogelméleti megalapozására, mint az EJEB gyakorlatának elemzésére irányulnak, megelégedhetünk azzal, ha a rekonstruáljuk és értékeljük a bíróság önértését az EJEE szövegének fényében.³ A könyv I. részének 2. fejezete (*A hátrányos megkülönböztetés tilalmának fogalmi kérdései*) ennek a teoretikus megalapozásnak a funkcióját kívánja betölteni egy konceptuális tisztázási kísérlet keretei között.

Szemesi álláspontja szerint az egyenlőség elve az egyenlő bánásmód követelményét öleli fel, amely mint az egyenlő méltóságú személyként kezelés elve túlmutat az egyenlőség formális felfogásán – a hasonló esetek hasonló kezelésének szabályán, amely az önkényes megkülönböztetés lehetőségét zárja ki –, és a jogegyenlőség egy olyan koncepcióját juttatja kifejezésre, amely nemcsak az egyéni preferenci-

* SZEMESI Sándor: *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*, Budapest, Complex, 2009, 188 oldal.

ák azonos mértékű figyelembevételét és tiszteletét, hanem az egyenlő esélyek biztosításának állami kötelezettségét is magában foglalja (30. o.). Szemesi megközelítése olyan állami intézkedések esetében is megkövetelné az egyezményesértés megállapítását, amikor egy állam elmulasztotta megtenni azokat az intézkedéseket, amelyek valamely hátrányos helyzetben lévő csoport versenyelőnyeinek biztosításához elengedhetetlenül szükségesek lettek volna.

Az EJEE diszkriminációtilalmat előíró 14. cikke szerint az „Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani”. Az egyezmény szövege az egyenlő jogok és szabadság eszméjének talaján áll. Ebből következik, hogy annak szövegét magukra nézve kötelezőnek elismerő államok vállalása a ratifikációval csak arra terjedt ki, hogy a joghatóságuk alá tartozó személyek számára azonos jogi pozíciót biztosítsanak az EJEE-ben foglalt jogok vonatkozásában. Maga a szöveg tehát Szemesi álláspontjához képest szűkebb hatókörű egyenlőségi elvet irányoz elő, amikor csak az egyezményben foglalt jogok tekintetében követeli meg az egyének egyenlő kezelését.

Az esélyegyenlőség előmozdításának és megteremtésének feladata azonban – véleményem szerint – nem terhelheti az EJEE alapján a részes államokat, ezt a kötelezettséget legfeljebb saját alkotmányuk írhatja elő. Nem gondolom, hogy a strasbourgi jogvédelem ezzel valamilyen adósságot halmoz fel és a kívánatos védelmi szint alatt marad. A strasbourgi jogvédelmi rendszer vizsgálata során nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy nemzetközi szinten megfogalmazott emberi jogi követelményekről van szó, és ezek a jelenleg fennálló politikai viszonyok között nem képesek elérni az alapvető jogok védelmének olyan magas szintjét, amely egy nemzeti jogrendszerrel elvárható. Az intézményes jogvédelem nemzetközi formája a nemzeti jogvédelemhez képest kiegészítő, szubszidiárius jellegű. A nemzetközi dokumentumok sajátossága, hogy csak egy közös minimum rögzítésére szorítkoznak, amely minimum minden részes állam számára vállalható. A jogvédelem szintjének emelését így a nemzetközi jog a nemzeti jogrendszerekre bízza, véleményem szerint helyesen, megadva a lehetőségét annak, hogy az államok saját problémáikhoz mérten lépjenek tovább az egyéni jogok hatékony érvényesítésének területén.⁴

Ebben a kérdésben változást majd a 12. kiegészítő jegyzőkönyv alkalmazása hozhat, amely már

kifejezetten utal a támogató intézkedésekre mint a tényleges egyenlőség előmozdításának eszközére.⁵ Az esélyegyenlőség követelményének nemzetközi szintre emelése azonban az egyenlőség elvének elméleti újragondolását követeli meg; többek között olyan kérdések tisztázást, hogy milyen egyenlőtlen-ségek alapoznak meg kiegyenlítő intézkedéseket, és milyen állami kötelezettségek társulnak az igazolhatatlan egyenlőtlen-ségek kiküszöbölésének feladatához. Ezeknek a problémáknak az azonosítása már önmagában nehézséget jelenthet, kikényszerítésüket pedig az államok széles mérlegelési lehetősége vélhetően lassítani fogja.

A könyv II. fejezete (*A hátrányos megkülönböztetés tilalma és az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt egyes jogok kapcsolata*) az EJEE 14. cikkéhez kapcsolódó ítélkezési gyakorlat részletes – közel száz oldalas – áttekintését nyújtja. A diszkriminációt kifogásoló panaszokat a szerző az egyes szubsztantív emberi jogok vonatkozásában tárgyalja. A könyv így külön fejezetben ismerteti a hátrányos megkülönböztetést felvető kérelmeket többek között az élethez való joggal (2. cikk) és a kínzás tilalmával (3. cikk), a tisztességes eljáráshoz való joggal (6. cikk), a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való joggal (8. cikk), és a vallásszabadsággal (9. cikk) összefüggésben.

Az elemzés alapján kirajzolódnak egyfelől azok a tárgykörök, amelyekben a leggyakrabban szembesülhetünk az államok diszkriminatív fellépésével (rendőrségi intézkedések és egyéb hatósági eljárások, oktatás, magán- és családi élet, tulajdonjog), másfelől azok a csoportok (etnika, vallási, szexuális kisebbségek), amelyek tipikusan áldozatai az igazolhatatlan állami megkülönböztetésnek.

A strasbourgi fórum diszkriminációs gyakorlata a tárgykörök széles spektrumát öleli fel, kitérve ezzel a tilalomnak az EJEE szabályozási koncepciójából levezethető hatókörét. A 14. cikk tárgyi területe eredetileg korlátozott, mert csak az ügycsoportok meghatározott körére terjed ki, és az egyezményben nem nevesített jogban megnyilvánuló megkülönböztetés ellen nem nyújt védelmet.⁶ Az EJEE mégsem követeli meg az egyezményben foglalt bármely más jog tényleges sérelmét a 14. cikk alkalmazásához; a panaszokat akkor is elbírálja, ha a kifogásolt állami eljárás összefüggésbe hozható a védett jogok valamelyikével (azaz a feltételezett különbségtétel valamely nevesített jog védelmi körébe tartozik).⁷ Szemesi osztja azt a bírósági álláspontot, hogy a 14. cikkely lényegében szükségtelenné válna, ha alkalmazására kizárólag más jogsértés állításával együtt kerülhetne sor (136. o.). Ebben az esetben az EJEE ugyanis nem tenne mást, mint a kérelmet a hivat-

kozott alapjogsértés alapján bírálná el, amire egyébként a 14. cikktől függetlenül is lehetősége van.

A strasbourgi esetjog elemzése szempontjából döntő jelentőségű kérdés annak megállapítása, hogy hogyan kezeli az EJEE a diszkrimináció kérdését felvető ügyeket, az alkotmányjogi mérlegelés milyen tesztjét alkalmazza a panaszok elbírálása során, milyen indokok alapján válogat a különböző mércék közül és mennyire következetesen tartja magát e mércékhez. Szemesi könyvében is ezek az kérdések jelölik ki a gyakorlat értékelésének irányait. Mivel maga az EJEE semmilyen támpontot sem ad a diszkriminációs ügyek vizsgálatának szempontjaihoz, csak a bíróság értelmezésére támaszkodhatunk.

A strasbourgi fórum kialakult gyakorlata alapján az eltérő kezelés akkor igazolhatatlan, ha annak „nincs objektív és ésszerű indoka, azaz az intézkedés nem legitim célra irányul vagy az alkalmazott eszköz és az elérni kívánt cél között nincs ésszerű arányossági kapcsolat”.⁸ Amennyiben az EJEB értelmezését tekintjük irányadónak, a diszkriminációt sérelmező ügyekben a vizsgálat célja annak megállapítása, hogy a megkülönböztető bánásmódnak volt-e objektív és ésszerű indoka. Nem egyértelmű azonban, hogy mit követel az előbbi teszt, és milyen viszonyban van egymással a legitim célra kérdező és a cél-eszköz közötti arányossági összefüggést vizsgáló mérce. Szemesi amellet érvel, hogy minden esetben a két mérce (jogszerű cél és arányosság) együttes alkalmazásának van helye (63. o.).

Szemesi több ügygel összefüggésben is rámutat arra, hogy az EJEB következetlen a felülvizsgálat terjedelmének és mércéinek meghatározása során. Ezt példázza, hogy az etnikai hovatartozáson alapuló megkülönböztetés esetében – ami a diszkrimináció egyik legkirívóbb formája – a romákat érintő hatósági intézkedésekkel összefüggésben az államok rendszerint szigorú bírósági felülvizsgálatra számíthatnak, amíg a hasonló kurd ügyekben a bíróság a hátrány valószínűsítésének sikertelenségére hivatkozással tipikusan a kérelmek elutasításáról hoz döntést (84. o.). A jogvédelem szintjének hullámlását támasztják alá az oktatással összefüggő, romákat érintő szegregációs ügyek is (136–140. o.).

Az értekezés záró fejezetében (*Következtetések*) Szemesi konkrét javaslatot terjeszt elő a bepanaszolt állami intézkedések vizsgálatára. Mivel az államok kimentési lehetősége a diszkriminációt megalapozó különféle egyéni tulajdonságok esetében eltérő lehet, a szerző az egyéni tulajdonságok egyes csoportjaihoz igazodó szigorú, közepesen szigorú, valamint kevésbé szigorú vizsgálati mérce alkalmazását ajánlja az EJEB-nek (163–167. o.).

A legszigorúbb vizsgálat Szemesi álláspontja szerint azokban az esetekben lehet indokolt, amikor a „megkülönböztetés alapja valamely különösen érzékeny, személyhez kötődő tulajdonság”. Ide a bíróság a nem, az állampolgárság és a születés szerinti különbségtételt sorolja. Szemesi azt is megfontolandónak tartja, hogy a diszkrimináció legsúlyosabb formáiban az államoknak egyáltalán ne legyen kimentési lehetőségük (164. o.). A közepesen szigorú vizsgálat a valláson és a szexuális orientáción alapuló hátrányos megkülönböztetés eseteiben lehet követhető. Ha az eltérő kezelés alapja pedig az előbbiektől különböző egyéni tulajdonság – amely nem alapozza meg az igazolhatatlan előítélet gyanúját –, az államok igen széles kimentési lehetőséget élveznek (kevésbé szigorú teszt).

A strasbourgi mércék alakításában azonban az egyéni tulajdonságok mellett más tényezők is szerepet játszanak. (Elsősorban a jogvita tárgya és az ügy egyéb körülményei.⁹) A gazdasági és szociális tárgyú állami intézkedések esetében például tipikusan széles kimentési lehetőség áll a bepanaszolt államok rendelkezésére: csak akkor lehet helye bírósági felülvizsgálatnak, ha az eltérő kezelésnek nyilvánvalóan nincs ésszerű alapja („*manifestly without reasonable foundation*”).¹⁰

Az ideális gyakorlat körvonalazását továbbá alapvetően nehezíti meg, hogy a bepanaszolt állami intézkedés diszkriminációs aspektusa csak akkor kerül előtérbe, ha a diszkriminációval együtt hivatkozott egyéb nevesített jog megsértése az EJEB szerint nem áll fenn vagy az eset diszkriminációs aspektusa igazán releváns. Tehát a diszkriminációs ügyekben elsősorban a nevesített joggal összefüggő alapjogi vizsgálat dominál. Ebben a sajátos szabályozási koncepcióban pedig nem rajzolódik ki egyértelműen, hogy melyek a diszkrimináció vizsgálatának követhető alkotmányjogi mércéi.

Az EJEB által kialakított vizsgálati mércék lehetséges elméleti és gyakorlati következményeinek felfejtése során nem lehet figyelmen kívül hagyni a 14. cikk járulékos jellegét, amely a diszkrimináció köré szerveződő strasbourgi jogvédelem sajátos karakterét adja. Erre tekintettel lehet ugyanis megfelelően értékelni, hogy mennyire illeszkedik a bíróság gyakorlata a dogmatika követelményeihez, és hogyan viszonyul a diszkrimináció tilalmához, illetve milyen súlyt tulajdonít az egyenlőségi elvnek a strasbourgi fórum a jogvédelmi rendszeren belül.

A joggyakorlatok elemzésének két jól elkülöníthető fázisa van, az első a gyakorlat hiteles rekonstrukciójára és leírására törekszik, a második pedig a gyakorlat irányának az értékelését is felvállalja. Szemesi elemzésének inkább a gyakorlat leírásában

vannak erényei, a gyakorlatot értékelő megjegyzései mögül még hiányzik egy átfogó egyenlőségfelfogás, a jó gyakorlat olyan elképzelése, amely a dogmatikai elemzés mélységét megadhatná. De a könyv ezzel együtt is fontos kezdő lépésnek tekinthető az EJEE diszkriminációs gyakorlatának jogtudományi igényű feldolgozása felé.

JEGYZETEK

1. GRÁD András: *Kézikönyv a strasbourggi emberi jogi ítélekezésről*, Budapest, HVG-Orac, 1998.
2. Sőt, a tényleges gyakorlat azt mutatja, hogy az EJEB a nevesített jog megsértésének vizsgálata után vagy egyáltalán nem foglalkozik az ügygel diszkriminációs szempontból, vagy nem tulajdonít ennek az aspektusnak kifejezett jelentőséget. Lásd többek között *Leyla Sabin v. Turkey*, no. 44744/98, 10 november 2005. vagy *Soare and Others v. Romania*, no. 24329/02, 22 February 2011.
3. Az egyenlőség eszméje köré szerveződő jogelméleti és politikai filozófiai diskurzus legfontosabb megállapításait kimerítően tárgyalja Kovács Kriszta: *Az egyenlőség felé. A hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések* [doktori disszertáció, ELTE ÁJK, kézirat] 2010.
4. A magasabb szintű jogvédelem lehetősége egyfelől az egyenlőségi elv újabb dimenzióinak elismerésében, másfelől a diszkriminációgyanús esetek megítélésének fokozott szigorúságában (például bizonyos megkülönböztetések nem engednek kimentést) rejlik. Az egyenlőség elvének érvényesítése az igazságtalan megkülönböztetések leküzdése mellett egyre inkább kiterjed a tradicionálisan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok esélyeinek előmozdítására is. A nemzeti jogrendszerek saját történelmi-politikai tapasztalataikra építve maguk jelölhetik ki azokat a sérülékeny társadalmi csoportokat, amelyek helyzetének előmozdítása pozitív (támogató) állami intézkedések meghozatalát teheti igazolhatóvá.
5. „A megkülönböztetés tilalmának elve nem gátolja az egyes tagállamokat abban, hogy a teljes és hatékony egyenlőség előmozdítása érdekében intézkedéseket tegyenek, feltéve, hogy ezen intézkedések tárgyilagosan és ésszerűen igazolhatók” (12. kiegészítő jegyzőkönyv Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez, preambulum).
6. A 14. cikk korlátozott hatáskörét kívánja tágítani a 12. kiegészítő jegyzőkönyv, amely valamennyi, a nemzeti jogrendszerekben biztosított jog tekintetében elrendeli a hátrányos megkülönböztetés tilalmának biztosítását. A jegyzőkönyv ezzel a diszkriminációval érintett tárgykörök nyitott megfogalmazásának elvét követi, azaz nem szorítja korlátok közé a diszkriminációt megalapozó ügycsoportok körét.
7. Ilyen esetről volt szó, amikor a francia hatóság visszautasította a lesbikusságát elismerő hölgy egyéni örökbefogadási kérelmét. A bíróság érvelése szerint az EJEE 8. cikke, amely a magán- és családi élet tiszteltben tartásának állami kötelezettségét írja elő, nem biztosít jogot az örökbefogadáshoz. Ugyanakkor a kérelemben foglalt ügy tényei kétségtelenül összefüggésbe hozhatók a 8. cikkel – mivel az örökbefogadás célja családi kötelék kialakítása –, ezért az ügy diszkriminációs szempontból történő vizsgálatának helye lehet. *E.B. v. France* [GC], no. 43546/02, 22 January 2008, § 35.
8. *Kiyutin v. Russia*, no. 2700/10, 10 March 2011, § 62.
9. *Stec and Others v. The United Kingdom*, no. 65731/01, 65900/01, 12 April 2006, § 51–52.
10. *Stummer v. Austria*, no. 37452/02, 7 July 2011, § 101.

AJÁNLÓ

NEMZETKÖZI EMBERI JOGOK (E-OLVASÓKÖNYV)

Az ELTE Társadalomtudományi Kar nemzetközi tanulmányok mesterszakjának lassan három éve működő emberi jogi specializációja mellett a szociálpolitika és szociális munka mesterképzése számára is alapvető tananyaggal kíván szolgálni a kar oktatói által szerkesztett elektronikus olvasókönyv. Az emberi jogi program és e gyűjtemény célja egyaránt az összehasonlító szemlélet meghonosítása az oktatásban. Ehhez elengedhetetlen, hogy az egyetemi munka során a különböző országok alkotmánybíráskodást végző szerveitől származó döntéseket, valamint a nemzetközi bíróságok döntéseit vizsgálva dolgozzák fel a hallgatók az emberi jogokat érintő hazai és nemzetközi joggyakorlatot. A Halmai Gábor, Juhász Gábor, Majtényi Balázs és Salát Orsolya közös szerkesztésében létrejött *Nemzetközi emberi jogok* című összeállítás valójában esetgyűjtemény, amelynek célja, hogy a hallgatókat magyar és nemzetközi jogeseteken keresztül ismertesse meg az alapvető emberi jogokat érintő hazai és nemzetközi joggyakorlattal.

Az először 2003-ban megjelent, Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila szerkesztette *Emberi jogok* című tankönyv egyfajta segédleteként *Alkotmánybíróági esetjog* címmel jelent már meg korábban átfogó esetgyűjtemény. A mostani olvasókönyv annyiban kibővült, hogy tartalmazza a magyar Alkotmánybíróság legfrissebb határozatait, valamint jelentős számban a releváns külföldi eseteket is. A tematikát változatosabbá teszi továbbá, hogy nemcsak lefedi az említett tankönyv tematikáját, hanem az alapvető emberi jogok részletes tárgyalásán túl helyet kaptak tágabb témák is. Az esetgyűjtemény tizenöt fejezetén belül gyakran további alegységek is segítik az eligazodást az összesen 220 jogi dokumentum között.

Az első fejezetbe az élethez és az emberi méltósághoz való joggal kapcsolatos jogesetek kerültek, kezdve az amerikai, dél-afrikai és német alkotmánybíróság döntéseivel, majd a magyar Alkotmánybíróság húszéves gyakorlatának részletes bemutatásával. A fejezethez tartoznak az abortuszt érintő reprodukciós jogok, az eutanázia, a kábítószer-fogyasztás és a szexuális autonómiák, de olyan tágabb témák is, mint a házasság, család, magánélet. A második fejezet témája a hátrányos megkülönböztetés tilal-

ma, amely nagyobb hangsúlyt fektet a nemzetközi szervezetek joggyakorlatára, így az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Európai Bíróság döntéseire. A magyar Alkotmánybíróság témába vágó határozatai mellett bekerült az ENSZ CEDAW Bizottság Magyarország elleni nemi diszkriminációs ügye is. Míg a kisebbségi jogok címet viselő harmadik fejezetben a nemzetközi szervezetek esetei mellett az Egyesült Államok Legfelső Bírósága és a francia Alkotmánytanács döntései is színesítik a palettát, addig a negyedik fejezetben újra megjelenik a részletesebb tagolás: a véleménynyilvánítás szabadságán belül külön alegységeket képez a politikai, a kereskedelmi és a gyűlöletbeszéd, valamint a sajtó, a rádiózás és a televíziózás szabadsága. Az ötödik fejezet az információs jogokat tárgyalja az adatvédelemhez és a közérdekű adatok nyilvánosságához kapcsolódó ügyek fényében. A gyülekezés és az egyesülés szabadsága a hatodik fejezet témaköre, amelybe a Bukta kontra Magyarország és a Rekvényi kontra Magyarország eseteken túl a Fővárosi Főügyészségnek a Magyar Gárda ügyében hozott határozata is az anyag részét képezi. A hetedik fejezet kettébontja a politikai és a részvételi jogokat: míg a választójogi rész a különböző államok joggyakorlatára koncentrálna, addig a népszavazást érintő kérdések a magyar Alkotmánybíróság gyakorlata fényében kerülnek megvilágításba. A lelkiismereti és vallásszabadság a nyolcadik fejezet témája, amelyben a nemzetközi esetek a szerint különülnek el, hogy a vallásszabadság egyéni jogi aspektusát vagy annak kollektív és intézményi oldalát érintik-e. A kilencedik fejezet a szexuális kisebbségekkel, a tizedik és a tizenegyedik pedig – külföldi és magyar esetek tükrében – az eljárási jogokkal és a tulajdonhoz való joggal foglalkozik. A menedékjog a tizenkettedik fejezet témaköre, ebbe szintén nemzeti és nemzetközi jogesetek, valamint magyar alkotmánybíróági határozatok kerültek. A tizenharmadik és tizenegyedik fejezet a gyermeki jogokkal és a szociális jogokkal foglalkozik, valamelyest eltérő tartalommal. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottságának általános kommentárjai szemléltetik a gyermeki jogok nemzetközi szabályozását, a szociális jogok pedig differenciáltan – külön a munkához, a lakhatáshoz, az egészséghez stb. való jogok – az ENSZ

Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának általános kommentárjai és a magyar Alkotmánybíróság határozatai alapján kerülnek bemutatásra. A rendkívüli helyzetek és a terrorizmus kérdésköre képezi végül a tizenötödik és egyben utolsó egység témáját, de – önálló fejezet híján – ide kerültek a nem derogálható jogok is.

Az esetjogi korpuszt tehát zömében a nemzeti bíróságok döntései képezik, de ezen túl több helyen is előfordulnak az ENSZ szakosított bizottságainak általános kommentárjai, ahogyan a hallgatók megismerkedhetnek az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlatával is. A magyar alkotmánybírósági esetek – követve a korábban megszokott formát és szerkezetet – összefoglaló jellegűek. A döntés után az indokolások a közérthetőség érdekében sokszor átfogalmazva, lényegre törően épülnek fel, ezért mind terjedelmében, mind érvelésében befogadhatóbbak a hallgatók számára. Ezzel szemben a külföldi esetek kivonatok, a teljes döntések megfogalmazásait tartalmazzák. Egy-egy ügy körülményei-

nek rövid bemutatását követően a gyakran hosszú döntésekből csupán az érdemleges bekezdések és állásfoglalások kerültek kiemelésre, immár természetesen magyarul.

A szerkesztők célja utóbbiak esetében is az volt, hogy az olvasókönyv használói könnyebben befogadható és feldolgozható formában férjenek hozzá a releváns nemzetközi joganyaghoz. Ez a cél ezzel a gyűjteménnyel maradéktalanul teljesül. Az egyes kurzusokon még teljes döntéseket feldolgozó hallgatók igényei szerint – és hathatós segítségükkel – létrejött rövidítések vagy kivonatok most már nagymértékben segítik az oktatást és a tanulást egyaránt. Aligha lenne sikeres a tankönyvi ismeretek elsajátítása, ha az nem párosulna az elsődleges források önálló feldolgozásával s ennek révén az összehasonlító esetjogi szemlélet kialakulásával. Ehhez nyújt elengedhetetlen segítséget az elektronikus olvasókönyv, amely a <http://www.tankonyvtar.hu> oldalon érhető el.

Kállai Péter – Peragovics Tamás

ABSTRACTS

ESSAYS

In his essay, János Kis develops a theoretical framework of neutrality in a liberal state, arguing that such a concept does not silence religious persons from articulating deeply held convictions in the public sphere.

Renáta Uitz in her analysis of the new cardinal law on religions and churches criticizes both the tormented process of its adoption and its substance, claiming it disregards not only human rights standards, but also lessons of Hungarian history.

INTERVIEW

Renáta Uitz asks Cole Durham about his views on freedom of religion, relation between state and churches, and new developments in Hungary and elsewhere.

FORUM

In the Forum we present analyses of the new cardinal law on churches (in its original version since annulled by both the Constitutional Court and the legislator, but then reenacted with essentially similar content).

BEFORE DECISION

Here we present the motion submitted by private persons and churches to the Constitutional Court challenging the constitutionality of the new cardinal law on churches. This law was in the meantime found formally unconstitutional, then reenacted with essentially the same content. Thus, the arguments raised in the document presented are still valid, and need to be answered by the Constitutional Court.

AFTER DECISION

In this column we publish summaries of the recent judgments of European Court of Human Rights. In addition, Tamás Verdes examines the right to vote of persons with disabilities, on the example of the report issued by the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities related to Spain.

PROTECTORS OF RIGHTS

Here an exchange of letters between churches and authorities with regard to the new law on churches is published.

REVIEW

Ágnes Kovács reviews Sándor Szemesi's book on discrimination in Europe. In addition, we present a new electronic casebook on international human rights.